

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

2026/I. szám

TUDOMÁNY

MŰVÉSZET

MUZEOLÓGIA

MŰVELŐDÉS

WWW.BONUSNUNTUM.HU

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

ISSN 2676-8933 Online

www.bonusnuntium.hu

Felelős kiadó

A Koszta József Múzeum igazgatója

Főszerkesztő

Irsai Farkas László

Szerkesztőségi titkár:

dr. Kádár Zoltán

Szerkesztő bizottság:

dr. Gruber László, dr. Miklós Péter, dr. Mód László, dr. Nátyi Róbert,
Irsai Farkas László, Tánczos Roland

Szerkesztőség:

Koszta József Múzeum

6600 Szentes, Kossuth tér 1.

E-mail cím: folyoirat@kosztamuzeum.hu

Telefonszám: +36 63 312 352

Kiadja:

Koszta József Múzeum (Szentes, Kossuth Tér 1)

TARTALOMJEGYZÉK

Dr. MÓD LÁSZLÓ: A fa útja a Felföldről az Alföldre - A zsindely felhasználása Szentesen a 18. század végén 4

Dr. PERCZEL OLIVÉR: Az 1919-es magyar-román háború Szentes határában..... 15

HARSÁNYI-HORVÁTH MILÁN: Görögök a Tiszántúlon: a szentesi Haris család története 41

SZABÓ ERDÉLYI GABRIELLA: Lakkok, lenolaj és enyv használata a festmények védőrétegében - Ifj. Kiss Bálint és Koszta József festményének összehasonlításakor, 1830 és 1915 között..... 70

Dr. Mód László

Etnográfus, a Koszta József Múzeum munkatársa,

az SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének adjunktusa

A fa útja a Felföldről az Alföldre -

A zsindely felhasználása Szentesen a 18. század végén

Absztrakt

Szentes környéke az Alföld más térségeihez hasonlóan fában egyáltalán nem bővelkedett, az épületek tetőzetének fedésére szolgáló építőanyagok között mégis megtaláljuk a zsindelyt, amely településünkön a 18. században elsősorban az egyházi építészetben tűnt fel. Tanulmányunk az 1780-as évek elejéről származó dokumentumok segítségével igyekszik kísérletet tenni arra vonatkozólag, hogy nyomon kövesse a fa mint építőanyag útját¹ a Felföldről mezővárosunkba, ahol a helyi református templom tetőzetének borítására szolgált. Forrásaink, amelyek a Szentes-Nagytemplomi Református Egyházközség Levéltárában² találhatóak meg, gazdag információbázist kínálnak ahhoz, hogy az alkalmazott szállítási technikákat vizsgáljuk, s ezáltal feltárjuk az egymástól eltérő adottságokkal rendelkező régiók közötti gazdasági kapcsolatrendszerek egykori működését.

A zsindely készítése és használata az építészetben

A német eredetű zsindely kifejezés 1500-ban bukkan fel először a magyar nyelvben, ám tetőfedésre minden bizonnyal már korábban is használták a városokban, a kastélyokon és az erődítményeken. A parasztság körében a 19. század folyamán terjedt el főleg a Székelyföldön,

¹ Az építőanyagnak az árucserében betöltött szerepéről lásd részletesen: Cseri Miklós 1986. 205–232.; Viga Gyula. 1990.

² Az iratanyag javarésze jelenleg a Hódmezővásárhelyi Református Egyházi Gyűjteményben kutatható.

annak is a keleti részén, Csíkban, ahol széleskörben alkalmazott fedésmódként volt jelen szinte a közelmúltig a népi építészetben.³ A zindelyt Észak-Magyarországon főként szlovákok, Erdélyben magyarok és románok, másutt ruszinok gyártották nagy mennyiségben, már-már iparszerű keretek között, ám ennek ellenére a mesterséget a háziipari tevékenységek közé sorolták.⁴ A készárut nemcsak szekereken, azaz szárazföldön, hanem vízi utakon, például a Maroson, a Tiszán és a Vágon szállították a fában nem bővelkedő vidékekre.⁵ A folyók hátán úsztatott tutajokat a nagyobb tiszamenti városokban fatelepeken, fűrészüzemekben dolgozták fel, ennek köszönhetően a zindely mint építőanyag könnyebben és szélesebb körben vált elérhetővé az erdőkben nem bővelkedő síkvidékeken is.⁶ Az egyik legjelentősebb központtá a 19. század folyamán Szeged városa formálódott, ahol a zindelyvágók nagy mennyiségben gyártották a tetőfedő anyagot.⁷ Általában lucfenyőből készült, de a Székelyföldön bükkből, alkalmanként pedig tölgyből is hasították. Amennyiben megfelelő minőségű alapanyagból készítették, akkor a tető akár 25–30 esztendőig is ellenállhatott az időjárás viszontagságainak, egy-egy darab elhasználódása esetén kellett csak javítani, a régit újjal pótolni. A zindelyt gyakran kezelték olajos, gyantás festékekkel azért, hogy növeljék az élettartalmát és esztétikusabbá, tetszetősebbé tegyék. Szegeden a zindelyvágók a fenyőörönkökből tőkétet fűrészelt ki, amelyeket később ún. négyellő baltával négy részre hasítottak szét. Ezt követően a cikkelyeket faragószéken kétkézvonóval munkálták meg, majd a vastagabb felébe csákányformájú hornyolóval árkot vájtak. Ebbe eresztették bele a szomszédos zindely keskeny oldalát, ezután pedig keményfából kialakított, később kovácsolt vasszegekkel erősítették a tetőlécekhez. A tetőzet élein és gerincén általában díszesre faragták, s úgy igyekeztek az ácsok elhelyezni, hogy az egyes darabok mintákat képezzenek.⁸ A zindely használata a tetőfedésben a faúsztatás hanyatlása és az égetett cserép megjelenése, elterjedése miatt szorult fokozatosan háttérbe.⁹

³ Kiss Bálint a szentesi református eklézsia történetének ismertetése során írt használatáról, s fontosnak tartotta megjegyezni, hogy településen a 19. század elején a köznép körében nem számított elterjednek a használata. Kis Bálint 1992. 312.

⁴ Illa Bálint szerint Murány vidékén és a Garam folyó mentén a földesurak és a lakosság is a deszkák, lécek és a zindely gyártására fűrészmalomokat épített. Illa Bálint 1976. 403.

⁵ Viga Gyula hívta fel a figyelmet arra, hogy a faeszközök kereskedelmében is megfigyelhető az eltérő geográfiai zónák hármas tagolódása a tradicionális árucseré kapcsolatrendszerében. A legnagyobb hatású régióknak a Felföld szlovákok által lakott térsége tekinthető, azaz a fenyveserdők övezete. Viga Gyula 1990. 39.

⁶ Cseri Miklós 2009. 264.

⁷ Juhász Antal 1961. 185–189.

⁸ Cseri Miklós 2009. 265.; Sabján Tibor 2007. 123–124.

⁹ Barna Gábor 1988. 196.

A szentesi református templomok és tetőfedésük

Az idei esztendőben fennállásának 200. évfordulóját ünneplő, klasszicista stílusban emelt református nagytemplom előzményei, a mainál méreteit tekintve sokkal kisebb építmények voltak, amelyek közül időrendben az első azt követően készült el, hogy a reformáció szentesi elterjedése óta a kálvinisták által használt Isten házáat vissza kellett szolgáltatni a katolikus egyháznak. Az építkezés 1747 tavaszán kezdődhetett el azután, hogy a vármegyei hatóságok megadták az engedélyt, s kijelölték a helyét az akkori városháza és az uradalmi istálló közötti térségen. Alig egy évtizeden keresztül használhatták a hívek, mivel 1760 április elején tűzvész pusztított Szentesen és 211 lakóház mellett számos középületet, köztük a református templomot az elemi csapás pusztította el. Nem csodálkozhatunk azon, hogy utóbbi is leégett, mivel a tetőzetét zsindely borította, amelyet 1747-ben négy pesti ácsmester készített. A reformátusok a tűzvészt követően nyomban a vármegyéhez fordultak a templom újjáépítésének ügyében, melyet gróf Forgách János főispán is hathatós támogatásban részesített és pártfogásába vett. Közbenjárásának köszönhetően 1761 februárjában megérkezett Szentesre a Helytartótanács engedélye. Ebben az állt, hogy az épületet a tornyával együtt a régi alapokon lehetséges megújítani szilárd építőanyagból, azaz téglából oly módon, hogy a belső mennyezet deszkával boltozandó. A templom és a torony nem épülhetett egybe, nem lehetett díszes és nem hasonlíthatott a katolikus Isten házához. A munkálatok december elején fejeződtek be, majd december 13-án sor került a felavatására.¹⁰ Kiss Bálint a következő módon jellemezte az építményt, amely a református gyülekezet tagjainak gyarapodásával a 18. század utolsó évtizedeire már szűkösen bizonyult a hívek befogadására: *„Az a Templom, mely 1761^{be} készült, és 50 esztendei fen állása után 1811^{dik} Esztendő tavaszán rontatott le, minden külső ékesség nélkül való épüllett volt, nem volt rajta tsak egy tenyérnyi párkány vagy tzifraság, egészen síma volt, mert a Consilium meghatározta, hogy annak semmi templom formája ne legyen; ne legyen a padlása téglával bebótozva, hanem tsak be légyen deszkázva. A piactól vagy közönséges Uttzától félre légyen építve. Meg volt határozva, hogy a hossza 20 öl, a szélessége 7 öl, a magossága 4 öl légyen. Volt rajta 3 ajtó, 2to a két végénn, egy a déli oldalonn, ezenn déli ajtó előtt volt a Czinterem. A Déli oldalon voltak 5 ablakok, egy ölnyi magasságúak és fellyül kerek bóthajtásúak. A két végénn is vóltak egy egy ablakok. Valamint az Északi oldalon is egy ablak volt középenn, mellyen zöld vorhang állott. A Deszka mennyezet vagy padlás kék színre volt festve és 4 szegletes táblákra volt fel osztva, sárga és veres létzekkel, 's a hol ezek a létzek kotzkásonn össze mentek, ott a sarkokra aranyos rózsa volt szegezve. A táblák*

¹⁰ A református templomok építésének történetéről lásd részletesen: Labádi Lajos 2000. 638–644.

pedig sokféle figurákkal bé voltak tizfrázva. (...) Ezen templomtól 4 ölnyi távolságra volt a Torony, a fala magassága volt 12 öl, a teteje 5 öl. – Már ez tsinosabban volt építve mint a templom, mint ezt most is lehet látni. Óra nem volt ebb[en] a Toronyban, hanem a Catholicusok tornyáb[an] hanem ebb[en] a felső részben laktak a strázsák vagy bakterek, kik egyszersmind harangozók is voltak. Az ő lakóhelyek volt ott hol most a kerek ablak van az óra házonn. Mind a négy oldalról volt ajtó ezen kerek ablakoknál, ez ajtók előtt voltak kemény kőre épített vas rostélyos Áltánok, a honnan osztán napszámra néztek. (...) A teteje veress fenyőből volt, mind a fája, mind a zsindele, melynek a fái nagy részént az Újj torony tetőhöz alkalmaztatódtak. Mind a gombja mind a tetejéb[en] lévő tsillag veress rézből voltak, meg voltak aranyozva, de tsak olajos festékre, már 1801^{b[en]} nem láttott rajtok semmi arany.”¹¹

A tetőfedéshez szükséges zsindele beszerzésének körülményei és szállítása

Alig telt el húsz esztendő az 1761-ben felavatott templom fennállása óta, a zsindelefedés nem bírta tovább az időjárás viszontagságait, romlásnak indult, ezért az 1782. november 10-én tartott presbiteri gyűlésen az a határozat született, hogy a tetőt javítani szükséges, melynek alapanyagaként a vörösfenyő¹² szolgáljon.¹³ Borza József, aki a 18. század utolsó évtizedeiben több alkalommal töltötte be Szentesen a főbírói tisztséget, vállalkozott arra a feladatra, hogy Hont vármegyébe utazik, s megpróbál megfelelő mennyiségű és minőségű építőanyagot vásárolni.¹⁴ Azt követően, hogy a kiküldetésből hazatért, 1783. január 22-én a presbitérium előtt számolt be arról, hogy végül Murány¹⁵ településről származó zsindelevágókkal sikerült

¹¹ A szentesi református ekklezsia története 1700–1825. (forráskiadvány) közreadja és a bevezetőt írta: Takács Edit. Szentes, 2001. www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/

¹² Nagy gyantatartalmának tudható be, hogy az időjárás viszontagságait jól bírja mindamelllett, hogy rugalmas és könnyen hasítható. Lásd még: www.mek.iif.hu/porta/szint/termesz/biologia/fenyok/html/nyitva/voros.htm

¹³ Szentes-Nagytemplomi (volt Központi) Református Egyházközség Levéltára (a továbbiakban: SzNREL) I.375. A szentesi református ekklesia protokolluma (a továbbiakban: szrep) 1782. november 10.

¹⁴ Első utazásakor az egyháztól 216 rhénes forintot és 32 krajcárt kapott, második útja alkalmából pedig 445 rhénes forintot és 47 krajcárt. A pénzösszeg minden bizonnyal a faanyag fedezésére szolgált, amiből a mesteremberek a zsindelet gyártották.

¹⁵ Minden bizonnyal azonos a Fényes Elek geográfiai szótárában szereplő Murányaljával, mely a murányi várhegy déli tövében, Rozsnyótól mintegy négy és fél mérföldnyire feküdt. A helyi népesség egyik fő foglalkozásának az uraság erdeiből vásárolt fa feldolgozását, azaz különféle faeszközök gyártását tartotta. 1724-ben lakossága teljes mértékben zsindele készítésével foglalkozott. Gömör Magyarország legjelentősebb fakereskedő vármegyéje volt, ahol adott települések szakosodhattak adott termékek gyártására mint például Murányalja a zsindele. Hunfalvy János a 18. század második felében a következő módon jellemezte a közigazgatási egységben folytatott tevékenységformákat: „Nincsenek biztos adataink arról, hogy kézműileg vagy gyárilag által feldolgozott faanyag mennyi kerülhet ki a megye erdőseiből, de látva szorgalmas tót atyánkfiait a megyei utakon naponként hosszú karavánokban faeszközökkel meg rakott szekereiken az alföldség felé vonulni jelentékenynek állíthatjuk a

megállapodnia 80 000 darab legyártására vonatkozóan. A mesterek ezrenként 6 forint 48 krajcárért mutattak hajlandóságot elkészíteni a szentesi református egyház számára a szükséges mennyiséget. Az alku értelmében a munkát pünkösdig befejezik, majd a tetőfedő anyagot szekereken saját maguk Lutzra (Tiszalúc)¹⁶ viszik.¹⁷ Nem bízták specialistákra, azaz fuvarosokra, hanem ők oldották meg az áru kikötőbe juttatását. A templom tetőzetének javításához szükséges zsindely Szentesre szállításának kérdése ezzel csak a Tiszáig oldódott meg, ahonnan újabb feladatot jelentett annak a Dél-Alföldre vitele, ami immáron vízi úton, a folyó hátán valósulhatott meg. Megoldásként szálfákból összeállított tutajok szolgálhattak, ehhez azonban megfelelő mennyiségű faanyagot kellett beszereznie az egyháznak. A feladatra immáron nem Borza József vállalkozott, hanem Székely János kurátor, aki Parlagi István egyházfival és három kormányossal, nevezetesen Orosz Jánossal, Orosz Mihállyal illetve Márthé Mihállyal Tokajba¹⁸ utaztak, ahol 112 darab fenyőszálat vásároltak a zsindely Szentesre szállítása céljából.¹⁹ Miután a tutajokat összeállították és a rakományt Tiszalúcon elhelyezték a vízi járműveken, a láposok (tutajosok) Csongrádig ereszkedtek, ahonnan feltehetőleg már szárazföldi úton szállították a tetőfedő anyagot felhasználásának helyszínére.²⁰ A zsindely kirakodásánál molnárlegények is segítkeztek, akik a hajómalmokon teljesítettek szolgálatot, s így jutottak az alkalmi munka révén egy kis kiegészítő keresethez. Az egyház küldöttje nemcsak áldomást fizetett nekik, hanem ebédet is készíttetett számukra.

Az egyháznak nemcsak a tetőzet javításához szükséges zsindelyről kellett gondoskodnia, hanem olyan mesteremberekről is, akik a tetőszerkezetre képesek voltak megfelelő módon felszegezni. Megállapodást a kecskeméti Barna Jánossal és fiával kötöttek, akik vállalkoztak a feladat elvégzésére.²¹ A mesterember Szentesre utazott, hogy megsejmlélje

mennyiséget, melyet az ekkép űzött kereskedés évenként forgalomba hozhat.” Hunfalvy János 1867. 207. ; Ila Bálint 1974. 404.; Fényes Elek 1851. 121.; Viga Gyula 1990. 46.

¹⁶ A település a 16. századig a szerémségi bor legtávolabbi kikötő és átrakó helye volt, ahonnan Kassára, Eperjesre és más városokba szállították tovább a Tarcal hegy lankáin termelt nedűt. A 18. században és a 19. század első felében az Északkeleti-Kárpátokból érkező fa- és a máramarosi sószállítmányokat fogadta. Viga Gyula 2017. 107.

¹⁷ SzNREL szrep I. 375. 1783. január 22.

¹⁸ A máramarosi sóval megrakodott lápok, azaz tutajok egyik legfontosabb elosztó és kikötőhelye volt Tokaj, ahol már a 16. században sóház is működött. A településről 1930-ban napvilágot látott monográfia is kiemelte, hogy Tokajba tutajosok egész serege kötött ki, kereskedők pedig messzi vidékekről érkeztek ide fát vásárolni. idézi: Cseri Miklós 2009. 389.

¹⁹ SzNREL szrep I. 375. 1783. április 21.

²⁰ Nem teljesen világos, hogy a tutajokat miért nem Szentesig úsztatták, miért csak Csongrádig történt a vízi úton történő szállítás?

²¹ A szűkszavú forrásokból nem tudható meg, hogy miért Kecskemétről kellett ácsmestereket fogadni, akik a templom zsindelyezését végezték. Minden valószínűség szerint Szentesen ebben az időszakban nem tevékenykedett olyan iparos, aki ilyen jellegű munkát el tudott volna vállalni.

a templom tetőzetét és felmérje a javítási munkálatokat. Az egyházzal abban állapodtak meg, hogy minden ezer darab után három rhénes forint díjazásban részesül kiegészítve a pénzbeli juttatást 50 akó borral és 10 icce pálinkával. Barna Mihály több alkalommal volt kénytelen hazatérni Kecskemétre, például a zsindely felerősítésére szolgáló szegek beszerzése céljából vagy a tetőfedésben segítkező legényért. Az utazás során felmerülő költségek újabb kiadást jelentettek az egyház számára. Az ácsok mellett napszámosok is dolgoztak, akiknek a bérét is biztosítani kellett a megrendelőnek. Mivel nem sikerült Kecskeméten beszerezni a zsindelyszegeket, ezért Pestről kellett 58 000 darabot vásárolni.²² A munkát július elsején kezdték, majd augusztus 28-án fejezték be. Nem használták fel mind a 80 500 zsindelyt, csak 68 000 darabot vertek fel, a maradékot pedig a templom padlására hordták fel az elhasználódottakkal egyetemben.

A tetőfedés költségeit az egyház nemcsak a saját anyagi forrásaiból fedezte, hanem a helyi lakosok jelentős adományokkal támogatták a vállalkozást. Kimutatás készült róluk, melyet áttekintve azt látjuk, hogy voltak, akik adott pénzösszeget ajánlottak fel, míg mások haszonállatokat, azaz bárányokat, juhokat, borjúkat, tinókat, teheneket, üszőket ajándékoztak. Levágásukat követően húsukat kimérték, faggyújukat, bőrüket értékesítették, s ezzel járultak hozzá a költségekhez. A tetőfedési munkálatok támogatásában nemcsak a helyi társadalom kedvezőbb anyagi lehetőséggel rendelkező tagjai jeleskedtek, hanem szerényebb körülmények között élő szentesi lakosok is, például béresek, szolgálégények vagy egy névvel nem jelölt szegény asszony. A sorból természetesen nem maradhatott ki Dobosi Mihály bíró és Szentmiklósi Sámuel református prédikátor sem. Az adományokból 689 forint gyűlt össze, a teljes költségeknek több mint a fele, így jelentősnek mondható az önkéntes felajánlások részesedése.

Összegzés

A zsindely Észak-Magyarországról feldolgozott állapotban, azaz késztermékként került felhasználásának helyszínére, azaz Szentesre, mivel a 18. század végén a Dél-Alföldön még nem működtek olyan fűrészüzemek, ahol gyártása nagy tömegben megvalósulhatott volna.²³

²² A zsindelyeket rögzítő szegeket és más épületvasalásokat Csetneken és Mecenzéfen is készítették. Gulya István 2006. 224.

²³ Megállapításunknak ellentmondani látszik csongrádi adatunk, amely 1792-ből származik és a parókia tetőzetéhez zsindely beszerzésére vonatkozik. Az építőanyagot Szolnokról szerezték be, ám a forrásunkból nem derül ki, hogy helyben készült-e vagy tutajokon szállították a Tisza-parti kikötőbe, s onnan késztermékként felhasználásnak színhelyére. Mód László 2002. 27.

Éppen miatt mutatkozott szükség arra, hogy olyan térségekkel létesüljenek kapcsolatok, ahol az építőanyag készítése már ebben az időszakban jelentős termelőtevékenységnek számított. és kereskedelem alapját jelentette. Jóllehet településünk vonatkozásában egyedi példáról beszélhetünk, az áru szállítása ugyanakkor szárazföldi és vízi úton jól illeszkedett a két régió, a Felföld és az Alföld között bonyolódó árucserébe. Szentes egyébként a 18. században már kiterjedt gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett az épületfa beszerzésének területén főként Szolnok irányából, ahonnan tutajok érkeztek a város alá a Kurcán, a Körösön pedig az Erdőhátról tölgyfa származott.²⁴ A szálfákat az egyház megbízottai azért Tokajban szerezték be, mivel vízi járműként a Tiszalúcra szekereken szállított nagy mennyiségű zsindely Szentesre juttatására szolgáltak elsősorban, s nem mint alapanyag hasznosultak. Példánk azt látszik igazolni, hogy a zsindelyt a 18. században településünkön elsősorban az egyházi építészetben alkalmazták tetőfedés céljából, a köznép körében ezzel szemben még a 19. század első felében is ritkának számított.

²⁴ Lásd: Mód László 2003. 31–32.

Summary

The article attempts to follow the journey of wood as a building material from the Highland (Felföld) to Szentes, where it was used for covering the roof of the local calvinist church. Our sources, founded in the Archive of the Szentes Great Church Calvinist Congregation, give an insight view to the transportation techniques and help us to explore economic relationships between regions with different natural conditions. Shingles were primarily used in the 18th century in church architecture.

Felhasznált irodalom

Barna Gábor

- 1988 A tutajozás kulturális jelentősége a Közép-Tisza és a Hármas-Körös mentén. Ethnographia XCIX. 189–212.

Cseri Miklós

- 1986 Az építőanyag, mint az árucseré tárgya. In: Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): Árucseré és migráció. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 18. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum, 205–231.
- 2009 Néprajz és muzeológia. Tanulmányok a népi építészet és a múzeumi etnográfia köréből. Studia Folkloristica et Ethnographica 51. Debrecen–Szentendre, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Fényes Elek

- 1851 Magyarország geographiai szótára I–II. Pest

Gulya István

- 2006 Az ács-, tetőfedő- és bádgosmesterség Északkelet-Magyarországon a 16–19. században. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 45. 217–228.

Hunfalvy János (szerk.)

- 1867 Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyék leírása. Pest

Ila Bálint

- 1976 Gömör megye. A megye történet 1773-ig. Budapest, Akadémiai Kiadó

Juhász Antal

- 1961 A szegedi zsindelyvágó mesterség. Néprajz és nyelvtudomány. 185–189.

Kis Bálint

1992 A Békés-bánáti református egyházmegye története. Dél-Alföldi évszázadok 5. Békéscsaba–Szeged,

Labádi Lajos

2000 Református nagytemplom. In: Tóth Ferenc (szerk.): Csongrád megye építészeti emlékei. Szeged, Csongrád Megye Önkormányzata, 638–644.

Mód László

2002 Csongrád város gazdasági kapcsolatai (1766–1820). Múzeumi Füzetek Csongrád 5. 25–34.

2003 Egy dél-alföldi mezőváros gazdasági kapcsolatai a 18. században. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Ethnographica 4. 27–48.

Sabján Tibor

2007 Tetőfedések. Budapest, Terc

Viga Gyula

1990 Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen–Miskolc, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke–Hermann Ottó Múzeum

2017 Miscellanea Museologica III. Officina Musei 24. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum

Az 1761-ben épített szentesi református templom rajza
(www.szentesinfo.hu/cd/helyismeret/epiteszet/index.htm)

*Dr. Perczel Olivér, főlevéltáros, kutató
Budapest Főváros Levéltára, Erőszakkutató Intézet,
Szentés-Budapest*

Az 1919-es magyar-román háború Szentés határában

Absztrakt

Az első világháborút lezáró fegyverszünet az Osztrák-Magyar Monarchia szétesését, egyúttal a Kárpát-medencében több mint 1000 éve fennálló Történelmi Magyarország szétDarabolását is jelentette. Az országot az Antant által létrehozott utódállamok hadseregei fokozatosan elfoglalták. Közülük, a román csapatok térhódítása bizonyult a legnagyobb mértékűnek, akik Erdély és a Tiszántúl megszállása után a dél-dunántúli területeken kívül szinte az ország egészét birtokba vették. Magyarország 1918-1920-as román megszállása hozta el a magyar társadalom számára a háború borzalmait és következményeit, brutális tömeggyilkosságokat, megalázó botoszásokat, valamint az ország és a lakosság kifosztását.

A román megszállás a civil lakosságot is érintő fegyveres összecsapásokkal kezdődött és a harcok a Tisza vonalán több hónapon át folytatódtak. A frontvonal közelében élők megtapasztalták a lövedékek tényleges pusztításait, az összedőlő épületek és a felrobbantott hidak látványát. Alábbi tanulmányomban a Tisza déli szakaszán 1919 nyarán lezajlott harci eseményeket mutatom be újonnan előkerült levéltári és múzeumi források valamint korabeli szereplők visszaemlékezéseinek segítségével.

Előzmények

Az I. világháború végén az Osztrák-Magyar Monarchia küldöttsége 1918. november 3-án Padovában fegyverszüneti megállapodást írt alá. A magyar Károlyi-kormány november 13-án egy különbékét írt alá az antanttal – az ún. belgrádi katonai konvenciót – amelynek rendelkezései szerint a magyar haderő köteles volt a Szamos felső folyása-Beszterce-Maros–

Baja–Pécs–Dráva vonalra visszavonulni. A szerződés lehetővé tette a román hadsereg számára az erdélyi behatolást a kijelölt demarkációs vonalig. Ezzel Erdély sorsa megpecsételődött, területének fele – benne Székelyföld – elveszett. A konvenciónak eleget téve a román csapatok fokozatosan elfoglalták a városokat, és 1919 tavaszára egész Erdély a birtokukba került.

A világháborút lezáró béketárgyalások 1919. január 18-án kezdődtek Párizsban, ahol az erdélyi román térfoglalást tudomásul vették, sőt, február 19-én újabb demarkációs vonalat is meghatároztak. A széles demilitarizált zóna nyugati kiterjedése már a Vásárosnamény–Debrecen–Gyoma–Hódmezővásárhely–Szeged vonalig terjedt. A magyar hadsereg köteles volt elhagynia az utasítás szerint a kijelölt területeket. Az erről rendelkező jegyzéket Fernand Vix francia alezredes közölte a magyar kormánnyal 1919. március 20-án. Az újabb legális román térfoglalás lehetősége Károlyi Mihály bukását okozta, aki másnap átadta az ország vezetését a kommunista Kun Béla kezébe. A Tanácsköztársaság is visszautasította a Vix-jegyzék aláírását, ami kiváló ürügyet szolgáltatott a román hadsereg számára az újabb magyarországi hadjárat indítására. A bolsevizmus elleni harcra hivatkozva a román királyi hadsereg alakulatai április 16-án átlépték a demarkációs vonalat. Valójában a román politikának Magyarország megszállásával kettős célja volt: az 1916-os titkos bukaresti szerződésben meghatározott határvonal elérése és biztosítása, valamint az ország leszerelése, vagyis kifosztása. Mivel háromszoros túlerőt képviseltek a magyar (a székely és a vörös) hadsereggel szemben, csapataik megállíthatatlannak bizonyultak. Hiába voltak védekező harcok Csucsánál, Kocsordnál, Létavértesnél, Nagykállónál, Kabánál, Békésnél, április végére a román csapatok a Tiszáig hatoltak előre.¹

Ugyanakkor, április 30-án Kun Béla békeajánlattal kereste meg az antantot, amelyben felajánlotta a Vix-vonal elfogadását és a kormányának átalakítását. Az ajánlatot a román fél elutasította, mivel – a lapokban megjelent magyarázat szerint – Kun nem tartotta be a hivatalos formulát, azaz, hogy nem békekövetek által, hanem szikratávíron érkezett az ajánlat. De a békekísérlet azért sem volt elfogadható a román kormányzat számára, mivel a Tanácsköztársaság kormánya nem volt elfogadott az antantnak. Sőt, a román hadvezetőség május 3-án ultimátumszerű követeléseket adott át a békeajánlatra. Teljes leszerelést (minden fegyver, 1800 mozdony, 4100 személyautó, 40 000 teherszállító vagon, az összes hajó, 500 teherautó) átadását követelték. Az ultimátum teljesítéséig, a román hadsereg a Tisza vonalán marad és Csap, Tokaj, Tiszapolgár, Tiszacsege, Tiszafüred, Kiskőrös, Szolnok, Csongrád, Szeged városok túlsó partjainál hídfőt létesítenek. A szerződés 4. pontja szerint pedig

¹ Magyarország román megszállásáról lásd Perczel 2024.

hadseregük csak akkor hagyja el a Tisza és az etnikai határ – vagyis az 1916-os bukaresti szerződés – vonalát, amikor a magyar kormány ratifikálja ezt a „békeszerződést.”² A magyar kormány számára természetesen nem volt elfogadható az ultimátumszerű ajánlat ezért a harcok folytatódtak és a Tisza frontvonallá változott.

Állásharcok a térségben

A megszállt Tiszántúlon két román hadtest működött. A Máramarostól Abádszalóig tartó szakaszt az északi hadtest (Grupul de Nord), míg az Abádszalóktól a Maros-torkolatáig tartó szakaszt a déli hadtest (Grupul de Sud) felügyelte. A Tiszántúlon állomásozó román erők 6 gyalog és 2 lovashadosztályt tettek ki, pontosan 92 zászlóalj, 58 lovasszáhad, 80 és fél üteg – azaz 60000 puska, 12000 kard és 322 löveg volt az erejük. Velük szemben, az ideiglenes határnak nyilvánított Tisza túlsó oldalán – a Vörös Hadsereg átszervezése után – Algyőből Kisköréig az I. hadtest védekezett Vágó Béla népbiztos parancsnoksága alatt, míg Kiskörétől északra a Landler Jenő által irányított III. hadtest állta be magát.³ A Tisza legdélebbi frontvonalára a 2. hadosztályt rendelték, feladatuk pedig a folyó átkelőinek – a csongrádi hídnak és a kompátkelőnek – a biztosítása volt. A 2. hadosztály 46 zászlóaljból állt és 63 üteggel rendelkezett (22000 puska, 222 löveg).⁴ Feladatuknak megfelelően a hadosztály április 27-én átkelt a Tiszán és megszállta Szentest és Mindszentet. Azonban a román hadsereg április 29-én megtámadta és a Tisza túlsó partjára űzte a vöröskatonákat, akik így 30-ára a folyó túlsó partján, a csongrádi oldalon foglalták el állásaikat. Így az április 30-án erősítésként, Ceglédre érkező munkászászlóalj már csak a Tisza parti védekezésben vett részt. A ceglédi katonák látták el a Csongrád alatti nagy Tisza kanyartól a Szent István kompátkelő közötti 8 km-es partszakasz védelmét.⁵ A közúti és egyben vasúti hidat a vasas rohamszakasz és egy géppuskás szakasz védte.⁶

Másnap a városban megrendezték a május elsejei ünnepséget, habár az a háborús helyzet miatt csak egy nagygyűlésre korlátozódott. A csoportosulás így sem volt veszélytelen, mivel azt a Tisza túlsó partjáról a román hadsereg belövésekkel zavarta meg. A becsapódó gránátok miatt a tömeg eredeti helyéről, a Városháza előtti térről a távolabbi Erzsébet szálloda környékére vonult át. Amíg május elsején a városban buzdító beszédek hangzottak el, a vöröskatonák fedezékeket, figyelőpontokat építettek, a híradósok pedig az egyes harcállásokat telefonvonallal

² Ormos 2020. 259–260.

³ Fogarassy 1966. 335–337.

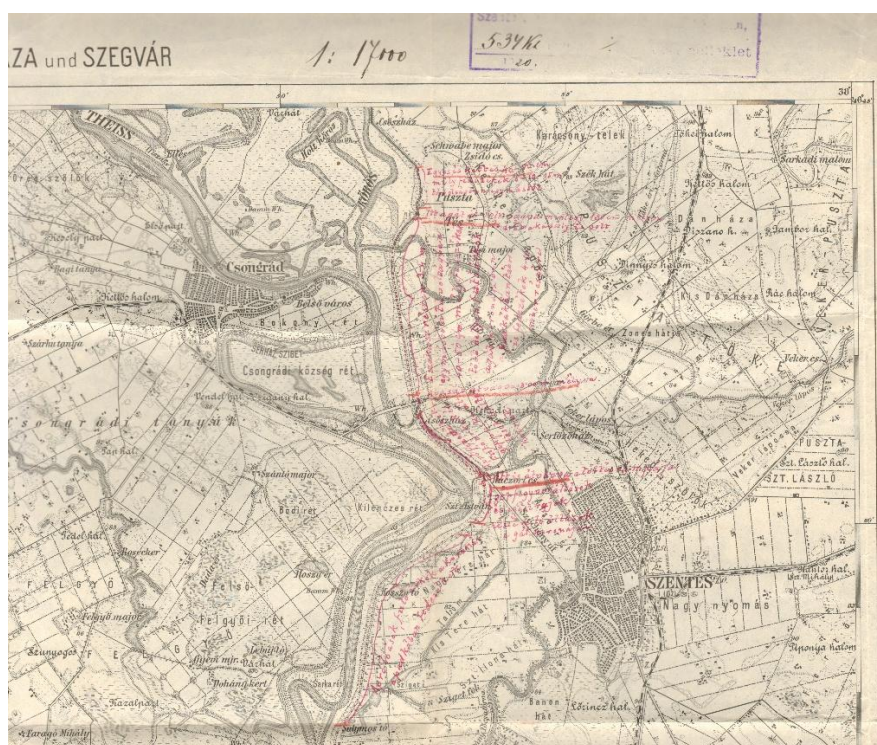
⁴ Fogarassy 1990/2. 290.

⁵ Akkor még nem épült fel a mai közúti híd, az átkelést kompközlekedés segítette. A Szent István kompátkelő a mai szabadtéri Tisza strandhoz vezető úttal szemben – a mai Szt. Júpát hajóháznál – működött.

⁶ Pataki 1969. 69.

kötötték össze. A városban a katonai műveletek miatt szünetelt a tanítás. Az iskolákban a vöröskatonaság csapatait helyezték el, a Központi Elemi Népiskola egyik részében a Közélelmezési Hivatal működött, a másik részében műszaki csapatokat, a Polgári Fiúiskolában pedig árkászokat szállásoltak el, míg az alakulatok élelmezését a város látta el.⁷

A Tisza gátjának stratégiaiul fontos helyszínein mindkét hadsereg védműveket – géppuskafészeket, kezdetleges lövészárkok rendszert – alakított ki. Szentes határában, a román katonák a Kurca torkolattól délre a gátakon végig lőállásokat, fedezékeket, futóárkokat, megfigyelőpontokat, drótakadályokat hoztak létre, és gépfegyver állást építettek ki Szegvár és mindszennt mellett is.⁸ A román tüzérségi tüzet Csongrádról négy ágyú viszonzta, amelyből kettőt a temetőben, kettőt pedig a laktanya környékén helyeztek el. A lövéseket a gimnázium padlásán és a templomtoronyban szolgáló megfigyelők irányították. A gátra nyíló utcák végén, a töltésekbe beásva egy-egy géppuskás őrködött a folyó felett és biztosította a lakosságot a meglepetésszerű támadásokkal szemben. A lövészeken kívül a partot egy szakasz felügyelte állandó járőrtevékenységgel. A vörös csapatok helyi irányítását az Iskola utca végén lévő házból (ma a Tari László múzeum épülete) végezték.

Védelmi állások 1919 nyarán Szentes és Csongrád között. Jelzete: HL I. 89. VKF. I. csop. 15494/1920

⁷ Perczel 2021b. 128–130.

⁸ HL I. 89. VKF. I. csop. 15494/1920. 23. doboz. Jelentés a vörös uralomból visszamaradt, Tisza menti erődtételekről, gátrombolásokról. Szeged, 1920. július 15.

Aznap délben, a túlsó part elhagyatottsága miatt 30-32 vöröskatonát átkelt a hídon, amint átértek a folyó másik oldalára, a román katonák erős puskatűzzel fogadták őket. A csoport csapdába esett és súlyos veszteségeket szenvedett el. Mivel a hidat tűz alatt tartották a románok, a visszavonulás csak a folyón át volt lehetséges. A hídon átkelve halt hősi halált a század zászlótartója, Matkovics József, akinek holttestét a román katonák – elrettentésül – a hídról lelógatva felakasztották. Néhány vöröskatonát a vízzel borított ártérben lévő fák ágain keresett menedéket, majd az éjszaka sötétjét kihasználva a hídon át menekült vissza a csongrádi oldalra. A sikertelen átkelést követően a ceglédi egységek újabb támadást indítottak. A védőszakasz másik részén, tüzérségi tűz fedezékében, hajókon keltek át a túlsó partra. Az átkelést követően sikerült elfoglalniuk a román hadsereg egyik raktárát és 4 vagon löszert, más hadifelszerelést, géppuskát és ökröket zsákmányoltak. A vöröskatonák vesztesége a visszavonulás során egy halott és tíz sebesült volt.⁹

Ezt követően a közvetlen a Tisza partjánál elhelyezkedő Csongrád városa frontvárossá alakult, lakosai megtapasztalták a háború közvetlen pusztítását és traumatizáló, sokkoló hatását. Május 5-én délelőtt fél 11-től délután 3 óráig ágyúkkal lötték a várost, amely a lakosság számára rendkívül félelmetes hatású volt: *„Ez alatt a 4 óra alatt a legnagyobb lelki szenvedéseket élte át Csongrád város békés lakossága.”* írta egy korabeli lap.¹⁰ Az ágyúzás – a lakosság megfélemlítésén túl – jelentős anyagi kárt és két civil személy halálát is okozta.¹¹ A magyar katonák a gát oldalában jól kiépített biztonságos fedezékeikben várták a román támadást. Nyújtó Ferenc szakaszvezető így emlékezett a bombázásra: *„...dél körül igen erős tüzérségi tüzet kaptunk, pergőtűz volt az ágyúból olyan, mint az olasz harctéren egy csöndesebb napon, de itt ez igen nagyra számított, mert minden pillanatban robbant egy-két ágyúgolyó, azonban a földözékeink olyan nagyon jól voltak beásva a gátakba, hogy szinte semmi kárt nem tett bennünk ez a tüzérségi pergőtűz.”*¹² A tüzérségi előkészítés után a román csapatok megkísérelték az áttörést a hídon, de próbálkozásuk a vöröskatonák puska- és géppuskatűzében összeomlott. A támadást a vöröskatonák várták és gyakorlatilag csapdába csalták a román katonákat. Az esetre Nyújtó így emlékezett: *„...fölvezényeltek egy századot a hidra, egy nagyobb csapat katonát, egy őrmester vezette, egy nagy hosszú szál ember, és nálunk végig szaladt a parancs, hogy nem szabad löni, be köll őket engedni a híd közepére. [...] Idegtépő percek voltak ezek, majd a mikor az 500 métert megtették a hídon, mert ez volt ugye fele a*

⁹ Pataki 1969. 70–73.

¹⁰ Ágyútűzben. *Tiszántúli Proletárok Lapja*, 1919. május 7. Idézi Géczi–Labádi–G. Tóth 1987. 244.

¹¹ MNL CSVML CSL V.73.b. 4327/1919. Jelentés az árvák számára szervezett gyűjtésről.

¹² Nyújtó Ferenc visszaemlékezése. KM TA 664-69.

*hídnak, hát eltelt vagy 10 perc, ahogy azok menetben, kettős rendekben jöttek a hídon és a híd közepén nem nagyon kellett már vezényszó, egyszerre megszólalt a nyolc géppuska, ami a mienk volt, és a zászlóalj emberei az összes puskákkal elkezdtek lőni a románokat. Senki nem tudott a hídról visszamenni, aki rajta volt az ott maradt.”*¹³ Ugyanakkor amikor a hídon megindult a román csapatok átkelése, a folyón is megpróbálkoztak az átjutással. Azonban a híd két oldalán lévő szakaszok a csónakokat vették célba, és a váratlan ösztűz miatt a csónakok – súlyos veszteséggel – mind visszafordultak.¹⁴

A magyar győzelmet az újságok is megírták, a hivatalos lap szerint az ütközet után a hídon 30-40 román katona holtteste hevert.¹⁵ Sőt, a román támadás összeomlását követően az átkelőhöz érkezett a Vörös Hadsereg egyik páncélvonata is, amely a román holttestekig robogott, majd – a további próbálkozások megakadályozását alátámasztó szándékkal – tüzérségi tüzet zúdított a Tisza románok által tartott oldalára. A vonat demonstráló ereje hatott: az esetet követően nagyobb átkelési kísérletre nem került sor. Az oszlásnak indult román holttesteket a vöröskatonák egy csapata, pár nap múlva – az elviselhetetlen hullabúz miatt – éjszaka a folyóba dobta.

A visszavert támadást követően a románok fegyverszüneti javaslatot küldtek Csongrádra, melyet a helyi munkástanács május 8-án tárgyalta. A román parancsnok feltételei azonban elfogadhatatlanok voltak, így azt a helyi direktórium visszautasította, a harcok pedig folytatódtak.¹⁶ A román csapatok másnap Mindszentnél újra próbálkoztak. A május 6-i tüzérségi párharc a községben riadalmat és komoly károkat okozott, ezért néhány napra a tanítást is szüneteltették. A római katolikus templomot itt is megfigyelőpontként használták, emiatt a tüzérség állandó célpontja volt. A templom épületét 69 ágyúlövedék érte, de – szerencsére – ezek legtöbbjét kiskaliberű ágyúból lőtték ki, illetve a gránátok nagy része nem robbant fel,¹⁷ így az épület és a környéken álló házak viszonylag kevésbé károsodtak.¹⁸

A párizsi békekonferencia nagyhatalmainak utasítása ellenére a román csapatok időnként megpróbálkoztak az átkeléssel, így a harcok továbbra sem szüntek meg. Május 9-én Csongrádnál ismét megpróbálták átkelni a román csapatok, de a magyar vöröskatonák ezúttal

¹³ Uo.

¹⁴ Pataki 1969. 73.

¹⁵ Jelentés a Vörös Hadsereg helyzetéről. *Vörös Újság*, 1919. május 7. 5.

¹⁶ Gát 1979. 81.

¹⁷ Nagy 1996. 225–226.

¹⁸ A templom épületében – szomorú mementó gyanánt – még ma is látható két falba fűródott ágyúgolyó. Lásd csongradcsanadkincsei.hu.

is visszaverték őket. A Tiszán levonuló árvíz ellenére másnap, 10-én a román katonák ismét Mindszentnél kísérelték meg az átjutást, de ott sem jártak sikerrel.¹⁹

Azokban a vészterhes napokban még természeti katasztrófa is fenyegetett, hiszen a folyó megemelkedett vízszintje miatt Szentesen és Csongrádon is áradástól lehetett tartani, a gát mögött 30 cm-rel már a víz hömpölygött. A csongrádi lakosság egy része pánikba esett és a gátnak az ágyúlövedékek általi összeomlásától tartva elmenekült. *„El lehet képzelni, nekünk Csongrádon lakóknak a lelkiállapotát, mikor ilyen szituáció mellett a túlsó oldalról a román hadsereg ágyúzni kezdi a várost, s félni lehet, hogy gránátjai egyike a Tisza töltésbe kerül, amelynek szintjétől így is csak néhány cm-nyire van már a víz. Idegvesztő volt a helyzet, s családok százai menekültek Csongrádról ki a határba, szőlőkbe, vagy a Félégyházi országút mentén levő tanyákba.”*²⁰ írta le a feszült helyzetet az akkor ott tartózkodó élelmezési biztos, Jócsák Kálmán.

Szentes is kelepcébe került: minden oldalról el volt vágva, ráadásul a román parancsnok nem engedélyezte az árvízmentesítő munkálatokat – a háborús övezetnek tekintett gáton tartózkodni ugyanis tilos volt. Május 10–14 között a helyzet kritikusra fordult, bármelyik pillanatban számítani lehetett gátszakadására. A tanács felkészülve a legrosszabbra úgynevezett vízvész biztosokat nevezett ki, a város különböző pontjain pedig menekülési pontokat jelölt ki. Közel nyolcvan tutsajt ácsoltattak, és azokat az alacsonyabban fekvő, veszélyeztetett utcákban helyezték el. Nehezítette a védekezést, hogy a gát erősítését csak a külső oldalon, a víz felől lehetett elvégezni, amit az ellenséges lövések megakadályoztak.²¹ A vöröskatonák, miután érzékelték a közeledő természeti katasztrófát, május 11-én megpróbálták tűzszünetet kieszközölni az ellenségtől. A békekövet fehér zászlajára azonban a román katonák rálöttek, mire a töltések fölött újabb tűzharc kezdődött.²²

Az árvíz Szolnokot is fenyegette, és a város megmentése érdekében a magyar katonai vezetés stratégiai döntést hozott, amely a csongrádiakat és a szentesieket is érintette. Néhány vöröskatona csónakkal átevezett a túlsó partra és május 13-án Tiszasasnál három helyen felrobbantotta a gátat. A gát 50 méter hosszan szakadt át, amelyet azonban az óriási víztömeg 300 méteresre kitágított.²³ A robbantás következtében a nagyvárosok megmenekültek, ám a lezúduló óriási víztömeg elmosta Tiszasast, Tiszaugot, Szelevényt és a Szentes külterületi

¹⁹ Fogarassy 1966. 338.

²⁰ Jócsák Kálmán: Egy élet a harcok tüzeiben. PIL V. 867. 109. öe. 325–326.

²¹ *Alföldi Újság*, 1919. május 10. 2.

²² Fejér–Kiss 2008. 334. Fejér–Kiss 2019. 63–68. Perczel 2021a. 106–108.

²³ HL I. 89. VKF. I. csop. 15494/1920. 23. doboz. Jelentés a vörös uralomból visszamaradt, Tisza menti erődítésekéről, gátrombolásokról. Szeged, 1920. július 15.

bökényi lakosok házait. A gát átvágásáról, az elöntött Tiszazugról pár nap múlva érkeztek az első tudósítások. A víz 7-8 méter magasan, 30 ezer holdnyi területen áradt szét a vidéken. Tiszasasból csak a templom tornya látszott ki, ott sokan áldozatul estek a gátszakadásnak. Csépan csak a mélyebben fekvő házakat öntötte el a víz, a magasabban fekvő településrész házait nyúlzással sikerült megvédeni. Május 14-én a Körös is átszakította a gátat, akkor Szelevény falu került víz alá. A település szinte teljesen megsemmisült, csak 13 háza nem omlott össze. A bajba jutott embereket gőzhajó vitte át Csongrádra, a szentesi határhoz tartozó bökényiek a töltéseken kerestek menedéket, és napokig várakoztak a széles gáton, míg egy komp elszállította őket.²⁴

Habár a fenyegető árvízveszély elmúlt, a harcok megpróbáltatásai Csongrád-Szentes között tovább folytatódtak. Gyakoriak voltak az átlövöldözések, átkelési kísérletek, a szembenálló felek kisebb akciókkal, fogolyjejtésekkel, átcsapásokkal nyugtalanították egymást. A megszállt területről időnként kisebb román egységek keltek át a folyón és portyázásokat hajtottak végre. A Csongrádhoz tartozó Nagyréten, a várháti iskolánál két román járőr a tanítói szobát baltával feltörte és onnan aranyórát, takarót, távcsövet, cukrot, gyufát, evőeszközt, szivart és más ingóságokat vittek el.²⁵ A harci tevékenységek új formáját szenvedték el a város szélén állomásozó vöröskatonák május 19-én, amikor a megszállók repülőgépről is támadták őket.²⁶

Román katonák a csongrádi Tisza parton, 1919 nyarán. Tari László Múzeum, Csongrád. A kép leltári száma ismeretlen.

²⁴ Perczel 2021a. 106–108.

²⁵ A betörő románok. *Csongrádi Proletár*, 1919. május 17. 2.

²⁶ Bernád 1991b. 33. Czírók 2011. 349. Fogarassy 1966. 338.

Az április vége óta szinte folyamatos ágyútűztől Csongrád jelentős károkat szenvedett. A lövedékek több esetben épületeket, lakberendezéseket rongáltak meg, s a helyiek jószágait is megtizedelték. A gyakori folyó fölötti átlövések a polgári lakosságot és az állatokat is veszélyeztették. Kuncsák János lovával éppen aratott, amikor egy golyó az állat hasába fúródott és a 14 ezer koronát érő ló elpusztult. Egy másik alkalommal Sinkó Antalnét lőtték meg, aki a földjén dolgozott. Az asszonyt fejlövés érte, súlyos állapotban vitték kórházba. A Körös-torok mellől leadott átlövések több civil áldozatot követeltek,²⁷ és a polgári áldozatokon kívül az ágyúzás az épületekben is komoly károkat okozott. Egy becsapódó lövedék például lerombolta a plébánia bal szárnyát.

A szárazföldön kívül a harcok a folyóra is kiterjedtek. A Szent János kiserdő alatt, a kikötőben több gőzhajó, hat stég és két uszály állomásozott. Az egyik gőzhajót páncélos hajóvá alakították át és erről a Körös-torokban megbújó román tüzérségi egységekre lövéseket adtak le. A román lövészek azonban bemérték és elsüllyesztették a hajókat. (kép – elsüllyesztett hajók) A Tisza gáti harcokra és a vízen zajló tüzérségi párbajra így emlékezett a 38. vörösdandár egyik katonája: *„A csongrádi tanyákra mentünk egy hét múlva. Ahogy közeledtünk a város felé, egyre hangosabb lett az ágyúdörgés. A románok tüzeltek a Tisza túlsó partjáról. A mieink meg eminnen viszonozták. A vízen több vörösmonitor védte a partot. Ott úszkáltak alá-föl, s közben a hajóágyúkból tüzeltek a románokra.”*²⁸ Az ágyúzásnak esett áldozatul a város északi részén elhelyezkedő nagyréti hajóhíd is. A 12 hajóból álló átkelőből a román tüzérség kilencet elsüllyesztett, hármát megrongált, ezzel is meggátolva a folyón való átkelést. A híd darabjait a folyó sodrása magával ragadta és azokat a hídmester – a harcok miatt – már nem tudta megmenteni. A román hadsereg – a vízi átkelés megakadályozásának érdekében – a Tiszában aknákat helyezett el, amelyek a magas vízállás következtében elszabadultak és az év végén a folyó sodrásával útnak indultak lefelé.²⁹

Június 20-án délután a román hadsereg járőreivel újabb csatározásra került sor, de a vöröskatonák visszaverték őket. A harcokba ismét beavatkozott a páncélvonat is, amely a hídon átkelve erős ágyútűzrel zúdított a román állásokra. A páncélvonat további támadásainak megakadályozása miatt a román katonaság aznap felrobbantotta a híd Szentes felőli részét.³⁰ Július 18–19-én a lakosok újra puskalövéseket hallhattak a város széle felől. A vöröskatonák

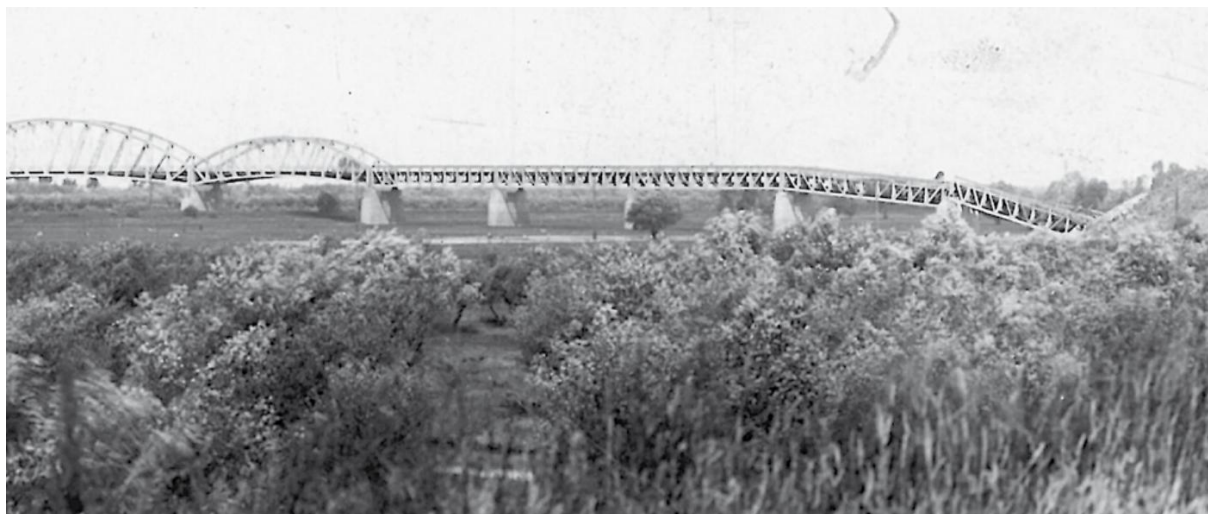
²⁷ A román megszállás hozta harcoknak Csongrádon hét civil áldozata volt. Adataikat lásd Perczel 2026. 202.

²⁸ Szíjjártó Pál visszaemlékezése. I. Sándor 1969. 127.

²⁹ Perczel 2021b. 133–134.

³⁰ Fogarassy 1966. 345.

géppuska és gyalogsági tűz fedezetével átkeltek a folyón, ott elfoglalták a hídfőállást és másnap egy román támadást is visszavertek.³¹

Az 1919-ben felrobbantott Tisza-híd Csongrád és Szentés között (Kosztá József Múzeum Történeti Adattár: 86-95/48)

A Tiszai offenzíva harcai a térségben (1919. július 20-26.)

Miközben a román csapatok elfoglalták az egész Tiszántúlt, április 27-én a csehszlovák csapatok is átlépték a demarkációs vonalat és május 2-án elfoglalták Miskolcot. A Tanácsköztársaság vezetői május 9-én ellentámadást indítottak a Felvidék irányában. A támadás sikeres volt, a vörös csapatok rövid idő alatt felszabadították az északi területeket, Miskolcot, Kassát és Eperjest. A sikeres térfoglalást azonban az antant beavatkozása megállította. Clemenceau követelte a magyar csapatok visszavonását, cserébe a román hadsereg visszavonulását ígérte a demarkációs vonal mögé. Kun Béla döntése nyomán a Vörös Hadsereget visszavonták a Felvidékről, azonban a román csapatok nem mozdultak a Tisza vonaláról. A magyar parancsnokság július 3-án hiába követelte a román csapatok visszavonását, a román főparancsnokság utasítására azok a helyükön maradtak. E döntést Ferdinand Foch marsall, a szövetséges hadsereg főparancsnoka is tudomásul vette, és megerősítette a román felet, hogy Magyarország lefegyverzéséig maradjanak a Tisza vonalán. Ugyanakkor az antant hatalmak a Tanácsköztársaság fegyveres megdöntésére készültek. Párizsban a Legfelsőbb Tanács 1919. július 11-i döntése nyomán Foch marsall megkezdte a támadás előkészületeit, melyhez Constantin Prezan tábornok, a román hadsereg vezérkari főnöke teljes támogatását

³¹ Fogarassy 1966. 348.

ajánlotta fel. Mivel a román csapatok nem kezdték meg hátrálásukat, a magyar hadseregparancsnokság is intézkedett a román hadsereg elleni támadás kidolgozásáról.³²

A Vörös Hadsereg tiszai offenzívája végül 1919. július 20-án hajnalban indult meg. A támadás Tokajnál, Poroszlónál, Szolnoknál és Csongrádnál kezdődött, összesen 72 zászlóaljjal és 88 üteggel, ami 31 ezer puskát és 311 löveget jelentett. A Tisza túlsó partján álló, Márdărescu tábornok vezénylete alá tartozó román hadsereg 92 zászlóaljból, 58 lovasszázadból, valamint 80 és fél ütegből (60 ezer puska, 12 ezer kard és 322 löveg) állt, vagyis jelentős túlerőt képviselt.³³ A román szakirodalom szerint a magyar oldalon 60 ezer jól felszerelt katona állt készenlétben, míg a román oldalon 90 ezer katona állomásozott.

A tiszai offenzíva déli frontján a Csongrádnál állomásozó 2. hadosztálynak a tervek szerint a Szentese–Orosháza vonalon Békéscsaba felé kellett előretörnie. A támadásban részt vett a 30. gyalogezred mindkét zászlóalja, a bácskai 15. vörös ezred és a 32-es pesti zászlóalj, akik a Körös torkolatnál és a vasúti hídnál helyezkedtek el. A bácskai ezred egy 80 fős műszaki századának volt a feladata a hídon való átjutás biztosítása és a rohamcsapatok lőszerrel való ellátása. Az átkelés veszélyes feladat volt, mivel a román katonák a híd Szentese felőli pillérjét felrobbantották, amely lezuhanva a vasúti és a közúti átjutást ellehetetlenítette.³⁴ Az átkelést a déli frontszakaszon három ponton kísérelték meg a magyar csapatok: Csongrád Körös-torok környékén, a felrobbantott Tisza hídon és Mindszenttel szemben.

Az áttörés végül július 21-én hajnalban, 10-12 km szélességben, heves ágyútűzzel vette kezdetét. Az ágyútűz a román állásokra irányult és pontos találatokat eredményezett, melyek elpusztították, illetve elűzték a román csapatokat. A lövések ugyanakkor fedezőtűzként szolgáltak, félelmet keltő hatásuk pedig hozzájárult a román védelmi állások hátra vonásához. A Körös toroknál lévő egységek csónakokon, tutajokon keltek át a túlsó partra: *„Előbb csak egyes ütegek szólaltak meg itt-ott. Azonban mindig gyorsabb és gyorsabb lett a tüzelési tempó, végül valóságos gyorstüzeléssé alakult át, amelyben vészesen sivatottak bele a 30 és feles üteg lövedékei. Egyszerre elhallgatott az ágyútűz, akkor már a gerendákból összetákolott tutajokon a bácskai ezred a Tiszazug felé közeledett, s az ágyútűz helyett a gépfegyverek tömegeinek ta-ta-tá-ját hallottuk, majd kis idő múlva a bácskai ezred egetverő „hurra” kiáltása jelezte a partraszállást.”*³⁵ írta le a szemtanú Jócsák. A Köröstől délebbre, a hídnál a műszaki alakulat segítségével sikerült az átkelés. A műszakiak a támadás előtt elkészítettek egy hosszú és széles

³² Perczel 2026. 62–63.

³³ Fogarassy 1988. 10–11.

³⁴ Katona Antal visszaemlékezése. HL I.133. 133/85. Katona Antal: A szentesi csata.

³⁵ Jócsák Kálmán: Egy élet a harcok tűzében. PIL V. 867. 109. öe. 334.

pallókból szerkesztett átkelőt, amelyet az ellenéges golyózápor közepette helyeztek el a leszakadt hídrész fölé. „Megindult a támadás. Én azt a parancsot kaptam, hogy tíz emberrel az előre elkészített gyaloghídat vigyük és helyezzük el a felrobbantott hídrésznél a víz fölé. Én léptem elsőnek a hídra. Utánam az emberek a hidat hozták golyózáporban. A víz fölött elhelyeztük, a parancsot végrehajtottuk.”³⁶ emlékezett vissza a vakmerő átkelésre egyikük. A későbbi háborús akciófilmekbe illő vállalkozásról a másnap ott áthaladt Jócsák is elismerően szólt: „A hídon való átkelésnél borzadva láttam, hogy micsoda vakmerő vállalatba bocsátkozott a tüzéség, amikor az utolsó felrobbantott pillér és a part közötti szakaszon cirka 45 fok eséssel, s ugyanolyan emelkedéssel mutatkozó ideiglenes részen át rohant.”³⁷

A kezdetleges átkelő bevált, alkalmasnak bizonyult a vöröscsapatok átjutására. A Tiszántúlt visszafoglaló első katonák a rohamszázad tagjai voltak, akik miután elfoglalták a Szentes felőli hídfőt, megkezdték a város megközelítését a Kurca folyó³⁸ vonalában. Azonban a lőszerhiány megakasztotta az előre jutásukat, és megálltak. Időközben, reggel 7 órakor a román csapatok az első meglepetést követően, Magyartés délebbre húzódó külterületén, a Kurca mellett három helyen is visszatámadtak, de a vörös katonák hősie ellenállása miatt végül nem jártak sikerrel. A lőszer utánpótlásának hiánya miatt a vörös katonák kezdeti térfoglalása komoly veszélybe került, majdnem ismét elveszett a híd, a helyzet nagyon feszültté vált. A román támadás kezdetben visszaűzte a magyar katonákat, akik – muníció híján – megkezdték a hídra történő visszavonulásukat. Ekkor a híd csongrádi oldalán egy hadnagy intézkedett és visszaparancsolta a menekülőket. „Parancsot adott minden felszerelés eldobására. Mindenki sok lőszert és fegyvert vegyen magához. Megyünk támadásba. [...] Mikor átértünk a harc kb. 150-200 méterre volt a hídfőhöz.”³⁹ Az egész napos kemény harc végén a vöröskatonák végül elfoglalták a Kurca vonalát a Köröstől egészen Szentes határáig. A súlyos Kurca parti harcokra így emlékezett egyikük, Szíjjártó Pál: „...megindult a támadásunk. Vagy 3 km-re nyomultunk előre. A szentesi Kurca partján ugyancsak beástuk magunkat. A rajok közt igen nagy, mintegy 200 lépés üres térség támadt. Nem valami biztonságos, de nem gondolkodtunk rajta, bíztunk magunkban. [...] Nem tudom, hogy mi okból, kinek a hibájából volt, de utánpótlást nem kaptunk lőszerben. Azt a kevés töltényt eltüzeltük, amit magunkkal hoztunk, azután már a románoktól elszedett vagy elhányt töltényeket rakosgattuk egyenként a puskába, azt lődöztük régi

³⁶ Katona Antal visszaemlékezése. HL I.133. 133/85. Katona Antal: A szentesi csata.

³⁷ Jócsák Kálmán: Egy élet a harcok tüzeiben. PIL V. 867. 109. öe. 335.

³⁸ A Kurca a Tisza mellékága, amelyet a 19. század végi folyószabályozáskor mesterséges csatornává alakítottak. A csongrádi Körös-toroktól délre válik ki a Tiszából, keresztülfolylk Szentesen és Szegváron, majd Mindszentnél torkollik a Tiszába.

³⁹ Katona Antal visszaemlékezése. HL I.133. 133/85. Katona Antal: A szentesi csata.

gazdáikra. [...] A Kurca parton egyre fogytunk, lőszer meg nem volt. Úgy történtek nélkül is rohamoztunk az ellenséges állásokra.”⁴⁰

A hídfő elhagyása után a román csapatok fokozatosan behúzódtak Szentesre és 100 szekeret rendeltek a főtérrre, melyeken reggel szándékoztak elmenekülni. A város visszafoglalása másnap, július 21-én reggel kezdődött. A 15. gyalogezred katonái átkeltek a Kurcán és a vasúti töltés tövében, a Nagyhegy szőlői felől közelítették meg a várost. A 38. gyalogezred két zászlóalja nyugati irányból az utcákon keresztül érkezett, míg a II/68. zászlóalj Szegvár felől a vasúti pályaudvar felé kezdte meg a város felszabadítását. A román katonák a Kossuth és a Rákóczi utcákon át, harcok közepette menekültek ki a városból. A menekülő román gyalogos katonákat a vásártéren – ma az Apponyi téri lakótelep környéke – a vöröskatonák bekerítették és erős géppuskarüzet zúdítottak rájuk.⁴¹ A város reggel 9 órára felszabadult, épületei a lövöldözések után nagyrészt sértetlenek maradtak,⁴² azonban a harcoknak katonai⁴³ és polgári áldozatai is voltak.⁴⁴ A csongrádi, kiskunfélegyházi és kecskeméti kötelékekből álló vörös egységeket a lakosság ujjongva fogadta. A városból addigra már sok mindent elszállítottak a románok, a pályaudvaron készen álltak a gabonaszákok, hogy elvigyék a termést. A foglyul ejtett román katonák elmondása szerint legfőbb szándékuk az volt, hogy az általuk megszállt területen learatott gabonát gyorsan kicsépelessék és minél előbb Romániába szállítsák.⁴⁵

⁴⁰ Szíjjártó Pál visszaemlékezése. I. Sándor 1969. 127.

⁴¹ Pataki 1969. 80–81.

⁴² Szentes Felszabadulása. *Vörös Ujság*, 1919. július 26.

⁴³ A szentesi levéltárban őrzött halotti anyakönyvekben négy román katona és egy vöröskatona áldozat neve is szerepel. A halál okaként haslövés, fejlövés, tüdőlövés volt feltüntetve.

⁴⁴ A román megszállás hozta harcoknak, kivégzéseknek és rablógyilkosságoknak összesen 43 civil áldozata volt Szentesen. Adataikat lásd Perczel 2026. 307–310.

⁴⁵ Téglás Ödön: A csongrádi átkelés története. Szentes felszabadítása. A vörös hadsereg már Szentesen túl folytatja az előrenyomulást. *Csongrádi Proletár*, 1919. július 23. 1–2.

Aznap még a város külterületén folytatódtak a harcok, mivel a román csapatok háromszor is megpróbálkoztak az ellentámadással. A várostól északra, a Tési-major irányából, a Kurca túlsó partja felől intézték támadásaikat, ám a vörös csapatok sikerrel elhárították azokat. A magyar csapatok a vasútvonal mellett foglalták el védekező állásaikat, és megerősített járőröket küldtek keleti irányba, Pusztaszentlászló térségébe.⁴⁶ Másnapra, július 22-ére már nagyjából helyreállították a folyón átívelő vashíd Szentes felőli pillérét, melyen megindult a magyar csapatok átkelése. A későbbi jelentések arról számoltak be, hogy a lelkes szentesi fogadtatás ellenére a vöröskatonák fosztogatni kezdtek, és gyilkosságokat is elkövettek.

A román katonák felszerelésük nagy részét hátrahagyva elmenekültek. A vörös csapatok egyebek mellett egy egész ezredirodát, 22 géppuskát, 300 rohamsisakot, több százezer töltényt, sok fegyvert és ruházati felszerelést zsákmányoltak.⁴⁷ Az eldobált fegyverek és a fejvesztett menekülés látszatának ellenére a visszavonulásuk tervezett is lehetett, mivel tudtak a magyar támadásról. Az antant kémhálózata olyan jól működött, hogy már korábban birtokukba jutott a Vörös Hadsereg támadási terve. Erről tanúskodik Franchet d'Espèray tábornok Foch marsallhoz küldött távirata is: *„Meg vagyunk győződve, hogy a magyar offenzíva már kezdetben össze fog omlani. Már tegnap jelentettem, hogy az összes képzelhető ellenintézkedést megtettem, különben a vörös hadsereg hadrendjének másolatát már Komlós ügynök elhozta nekünk. Ezzel teljesen tájékozódva vagyunk a Magyarországon történő eseményekkel. Ha a magyar offenzíva megindul, visszavonulunk a demarkációs vonalig. A vonalra megérkezve, fogjuk az ellentámadást megindítani.”*⁴⁸ A román hadsereg, értesülve a magyar támadásról, július 19-én hátravonta csapatainak nagyobb részét, majd pár nap múlva ellentámadást indított.

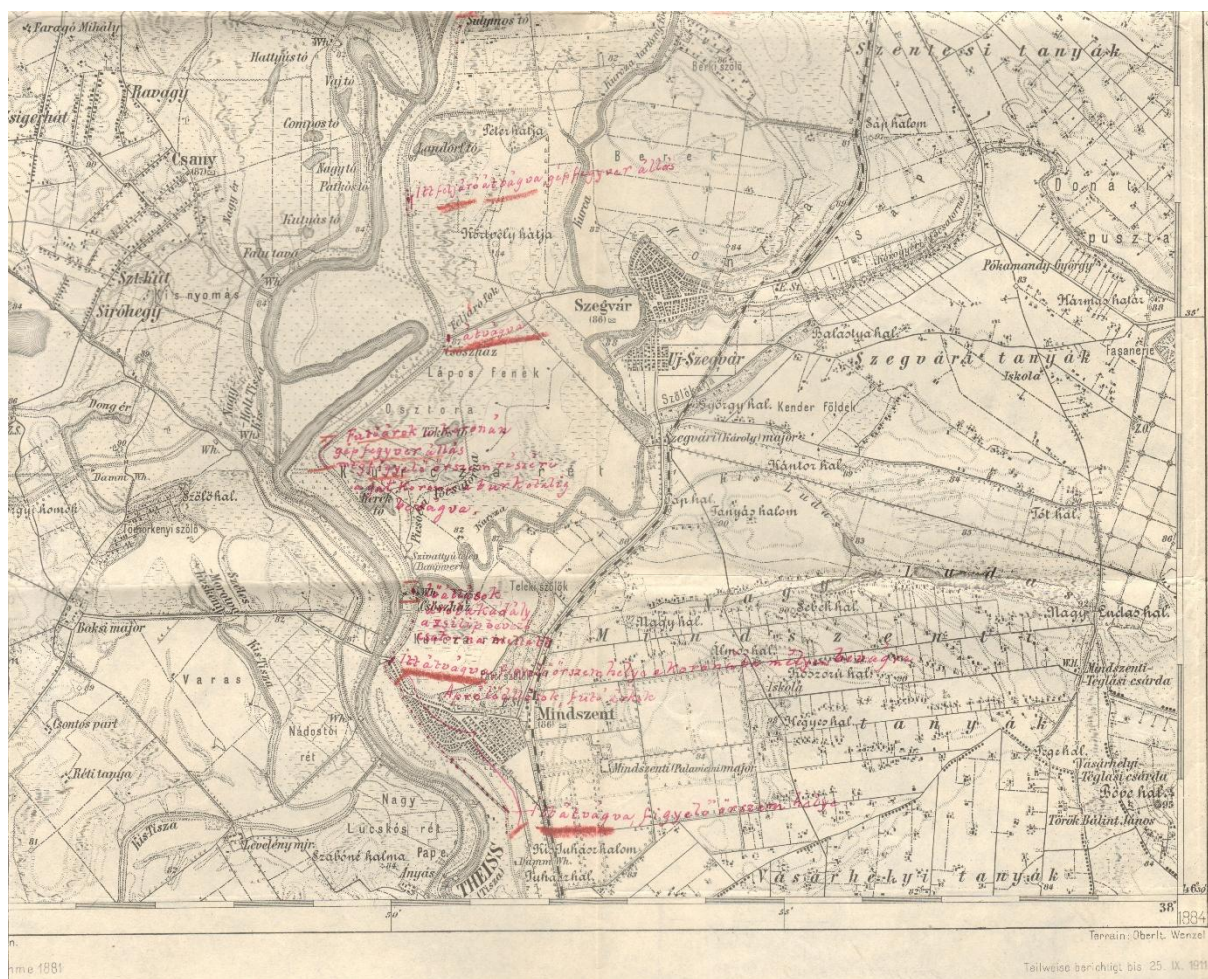
Miközben Szentes visszafoglalása zajlott, a frontvonal legdélebbi pontján is sikerült a vöröskatonák átkelése, az offenzíva 20-án reggel Mindszentnél is megkezdődött. Mielőtt a folyón való átkelést megkísérelték volna, a Vörös Hadsereg ott is ágyútűzet zúdított a községre. A lövedékek az iskolákban, a templomban, a községházában és az uradalmi épületekben is jelentős károkat okoztak. A tüzelés után néhány száz vöröskatona a községtől északra, a Kurca torkolatánál lévő szivattyúháznál átkelt a Tiszán, és utcai harcok nélkül elfoglalták a községet, mivel a román katonák ellenállás nélkül elmenekültek előlük. A mindszenti átkelésnél a műszaki században harcolt Nyújtó Ferenc szakaszvezető, aki élményeire így emlékezett: *„Előző nap a halászcsonakokat a környékről, jó messziről, 10-15 km-ről is a Tisza mentén összeszedtük és ökrös szekérrel vittük éjszaka az átkelési fronthoz, hogy ne vegyék észre a másik parton a*

⁴⁶ Pataki 1969. 82.

⁴⁷ Liptai 1979. 274.

⁴⁸ MMTVD. 6/2. kötet 507.

románok. Emlékezetem szerint július 20-án hajnali 3 órakor kezdődött az átkelés. Tüzérségünk pergőtűzet adott le a szemközti partokra és kb. egyórás tüzérségi előkészítés után csónakokba szálltak a rohamisták. [...] Mikorra mi átértünk, akkorra már a román géppuskákat elhallgattatták. Azután szabadon hordhattuk át a vöröskatonákat. Amikorra mind átvittük, már megtisztítottuk az előttünk lévő terepet, sőt a komp-átjárást is.”⁴⁹ A lakosság itt is örömmámorban fogadta a magyar katonákat. A település vezetői a nyomasztó román megszállás alóli felszabadulásuk megünneplésére bált, népünnepélyt rendeztek és 1200 fő számára bőséges ebédet készítettek a vöröskatonák számára.⁵⁰

Védelmi állások 1919 nyarán Szegvár és Mindszent között. Jelzete: HL I. 89. VKF. I. csop.

15494/1920

A támadás folytatódott Hódmezővásárhely felé, erről ismét Nyújtó Ferencet idézzük:
 „A románok futottak, a mieink üldözték őket. Csatlakoztunk a vöröskatonák csoportjához,

⁴⁹ Nyújtó Ferenc visszaemlékezése. I. Sándor 1969. 113.

⁵⁰ Téglás Ödön: A csongrádi átkelés története. Szentes felszabadítása. A vörös hadsereg már Szentesen túl folytatja az előrenyomulást. *Csongrádi Proletár*, 1919. július 23., 1–2.

*amelyik Hódmezővásárhelyt szabadította föl. Ahogy mindszentet elfoglaltuk, a balszárny Szegvár irányába fordult, s Szegvárt szabadította föl a románoktól. Mi Hódmezővásárhely irányába törtünk előre. Búzacsomók, búzakeresztek között mentünk, learatott búzatáblák között folyt a harc egészen Hódmezővásárhelyig. Könnyen benyomultunk a városba.”*⁵¹ Időközben a román katonák pánikszerűen elmenekültek Hódmezővásárhelyből Orosháza felé, és a vöröskatonák egy osztaga július 21-én bevonult a városba. A város visszafoglalása azonban nem tartott sokáig, mivel a román ellentámadás már este megkezdődött. A román hadsereg komoly erőket vonultatott fel a támadás során. A harcokba rendelték a déli hadseregük mindkét hadosztályát, az elmenekült 18. erdélyi hadosztályt és erősítésként megérkeztek a Békéscsabára visszavonult 1. vadászadosztály ezredei is. A város újabb román elfoglalását tüzérségi tűz előzte meg, este 6-8 gránát becsapódásáról szóltak a híradások. Az ágyúzástól megijedt lakosság elmenekült és igyekezett fedezékbe húzódni: életüket féltve házaikba, pincéikbe húzódtak. A tüzérségi előkészítést követően a román katonák bevonulása következett, melyet géppuskatüzelések követtek. A város egész éjjel hadszínterré vált a kivonuló vöröskatonák és a román katonák közötti utcai harcok miatt, melynek következtében az utcán maradt civilek közül 12 személy vesztette életét.⁵²

Másnap, július 23-án hajnalban a vöröskatonák a túlerő elől visszavonultak a Tisza felé, de a Mártély környéki tanyák között még egész délelőtt zajlottak a harcok. A lövöldözések következtében itt is több civil személy vesztette életét: volt olyan áldozat, aki csak véletlenül keveredett a lövöldözések helyszínére és a repkedő golyók eltalálták, volt, akivel gránáttalálat végzett, de a román katonák a veszteségeik miatti bosszúból ártatlan helybélieket is agyonlőttek.⁵³ A mártélyi csata után a román katonák Mindszentnél ismét elérték a Tiszát, katonáik heves utcai harcok közepette űzték vissza a vöröskatonákat a folyón túlra. A harcokról szintén Nyújtó leírását idézzük, amely által szinte magunk előtt láthatjuk a valóban megtörtént, a későbbi háborús filmekből ismert önfeláldozó hőstetteket. *„Visszavonuláskor Mindszent határában feladtuk az utolsó védővonalat, amit minden áron tartani akartunk. A románok a tüzérüteget, ami 6 ágyú volt, annyira megközelítették, hogy – mindszeinti fiúk voltak a tüzérek – a fiúk rohamtávolságra előrejöttek, nehogy az ágyúikat elfoglalják. Ott hagyták az ágyúikat, rajvonalat alkottak és puskatussal támadtak rá az előnyomuló románokra. Visszazavarták őket néhány kilométerre. Ezalatt, míg a rohamozó tüzérek a románokat feltartották, előhozták a lovakat a lovaskatonák, akik a tüzérekhez voltak beosztva, befogták az ágyúba és elrobogtak*

⁵¹ Nyújtó Ferenc visszaemlékezése. I. Sándor 1969. 113.

⁵² Földvári 2004. 20–21. Makó 2010. 61–64. Adataikat lásd Perczel 2026. 231–233.

⁵³ Adataikat lásd Perczel 2026. 268–270.

velük. Megmentették az ellenségtől az ágyúkat, sértetlenül átvitték a Tiszán. A tüérek aztán mint gyalogosok utóvédharcot folytattak. A román tüérség erősen lötte a főutcát, tudván, hogy ez a fő visszavonulási vonal és ugyancsak lötte erősen a kompátjárást is a Tiszán.”⁵⁴ A visszavonulás során Nyújtó Ferenc is megsérült – egy becsapódó gránáttól három repeszt és légnyomást kapott – társai egy szekéren vitték le a folyópartra. A vöröskatonák a trént hátrahagyva menekültek, az átkelésüket a komp biztosította, míg a gátról két géppuskás raj fedezte őket. „Az alatt az idő alatt ki voltunk téve annak, hogyha a románoknak sikerül följutni a gátra, valamennyiünket lemészárolnak a kompon, mert ott fedezék nincs. Ott egy géppuska elég lett volna. Azonban a két géppuska, amelynek legénysége feláldozta magát értünk, tökéletesen működött. [...] Ez az 5-6 ember föláldozta magát értünk. Amikor a románok megrohmozták őket, egyik a géppuska csövével, másik a két töltényes ládával lerohant a vízhez. Beleugrottak a Tiszába, ott fulladtak meg. Az életünket nekik köszönhattuk.”⁵⁵

A román katonák a harcok során és azokat követően kegyetlen bosszút álltak a korábbi menekülésük és a veszteségeik miatt. A Mindszentnél folyó harcok során heten hunytak el a gránátlövések következtében (köztük 6 gyermek), és a községben újra megjelenő román katonák több elfogott vöröskatonát és civil lakost kivégeztek.⁵⁶ A gyilkosságok után a román katonák háromnapos szabadrablásra kaptak engedélyt, amely azonban 4-5 napon át tartott és több mint 15 milliós kárt okozott.⁵⁷

A román csapatok ellentámadása július 24-én Szentest is elérte. Aznap este és másnap a túlerő miatt a várost védő vöröskatonák kénytelenek voltak Csongrádra visszavonulni, így feladták a szentesi hídfőt, miközben a városban egész nap a tüérség és a gyalogság fedezték a visszavonulást. Az akkori harcokra így emlékszik egy volt vöröskatoná: „A mi századunk, a 30. gyalogezred II. zászlóaljának 5. százada, bent volt Szentesen, a vasútállomáson inneni nagy téren. (a mai Apponyi tér környékén P. O.) Ott tüzelt egy tüézüteg – négy löveggel – a vasúton túlra. (tehát a mai Attila út és Fábiánsebestyén irányába P. O.) A mi századunk ezt az üteget biztosította. A románok átjöttek a vasúton, de az üteg nem hagyta abba a tüzelést. A románok átjöttek a vasúton, de az üteg nem hagyta abba a tüzelést. Dél lehetett amikor elhagytuk a teret, a szomszédos utcákból már román gyalogosok tüzeltek ránk. Délután megálltunk a Kurca-patak város felöli oldalán, s tüéreink most kartáccsal löttek a patakra néző utcákat. Éjjel jöttünk át a patakon, géppuskával lezártuk a hidat, s századunk védőállást foglalt a patak innenső, szigeti

⁵⁴ Nyújtó Ferenc visszaemlékezése. I. Sándor 1969. 114.

⁵⁵ Uo. 114–115.

⁵⁶ Adataikat lásd Perczel 2026. 276–278.

⁵⁷ Domokos Árpád: Az oláhok Mindszenten II. *Mindszenti Hírlap*, 1920. április 4. 1.

oldalán. (Ez a régi közúti híd, vagyis a harcok a mai Széchenyi-liget bejáratánál és a Dózsaháznál zajlottak P. O.) *A tüzerek nem távoztak, hanem időnként kartáccsal söpörték végig a túlsó partot, csak kora hajnalban mentek el a Tisza felé. Mi maradtunk.*⁵⁸ A vöröskatonák aznap, 25-én folyamatosan harcolva vonultak vissza, védekező harcokat folytattak még a Kurca városon kívüli partjainál is. A túlerő elől azonban kénytelenek voltak visszavonulni, ezeket az elkeseredett jeleneteket így írta le Szlovák István volt vöröskatona: *„Délután 4 óra tájban a szigeten levő kukoricások között is románokat észleltünk, később a géppuskákat is behozták, s egy dombon levő tanyából lőttek ránk. Soós nevű századparancsnokom harcálláspontja a vasúti töltés hajlatában volt, erősítést kértem tőle, mert rajom háromszoros túlerővel harcolt, s félő volt, hogy bekerítenek. Lassan vonultunk vissza, amíg töltényünk volt, meg-megálltunk és tüzeltünk. A hídig kétszer akartak elfogni, de kivágtuk szuronnyal magunkat...”*⁵⁹ A magyar katonák hídon való átjutását két géppuska fedezte, később a román tüzérség belőtte és megsemmisítette őket. A következő napokban Csongrád és Szentés között ismét tüzérségi párbaj zajlott, miközben az átmenekült 2. vörös hadosztályt Kiskunfélegyháza felé tartalékba visszavonták. A szentesi harcok is követeltek civil áldozatokat és a visszatérő román katonák itt is több embert kivégeztek.

A román hadsereg pár napot várt, mielőtt átkelt volna a Tiszán, előbb tüzérségi előkészítést tett. Csongrádot július 31-én és augusztus 1-jén újra gránáttűz árasztotta el, melynek következtében számos ház megrongálódott. A Halpiac utcában a lövések egész ablaktáblákat zúztak össze, és a repeszek két halálos áldozatot is követeltek. Ezek voltak a térség akkori harcainak utolsó mozzanatai.

⁵⁸ Szebenyi József visszaemlékezése. Idézi Pataki 1969. 85.

⁵⁹ Szlovák István visszaemlékezése. Idézi Pataki 1969. 86–87.

Román katonák a csongrádi Tisza parton, 1919 nyarán. Tari László Múzeum, Csongrád. A kép leltári száma ismeretlen.

Miután a tiszai offenzíva összeomlott, Gheorghe Mărdărescu román tábornok elrendelte Budapest elfoglalását. A kilátástalan helyzetben a Tanácskormány lemondott, ezzel augusztus 1-én véget ért a 133 napos proletárdiktatúra. A megszállók fő erői augusztus 2-án reggel Szolnoktól északra átkeltek a Tiszán és a Duna–Tisza köze elfoglalása után, 4-én bevonultak Budapestre, majd az észak-dunántúli térséget is megszállták, egészen Győrig nyomultak előre.

A román hadsereg a Tiszántúlt 1920. február 25. után fokozatosan kiűrtette, Szentesről március 2-án vonultak ki. Másnap bevonultak a városba Horthy Miklós Nemzeti Hadseregének katonái (a kecskeméti ezred I. zászlóalja), akiket a lakosság örömmámorban fogadott.⁶⁰ A román hadsereg kivonulása után az újonnan felálló magyar kormányzat megkezdte a károk felmérését és a háború okozta pusztítások – épületkárok, felrobbantott hidak, stb. – helyreállítását. Országos utasítás és helyi rendelkezések után összegyűjtötték a lőszereket, amelyek különösen a harctevékenységek térségeinek közelében maradtak a földeken. Ezek országszerte több száz szerencsétlenséget, családi tragédiákat okoztak. A települések határaiban – jellemzően gyermekek által megtalált és felrobbant – bombák és lőszerek 160 halálos áldozattal jártak és sok az egész további életre kiható sérülést okoztak.⁶¹ Szentesen, ahol utcai és környékbeli harcok is voltak, több ilyen áldozat is esett. Némelyikről a sajtó is beszámolt. „Mányai Imre 28 éves fiatalember, Mátéffy László földbirtokos bérese egy eldobott

⁶⁰ Fogarassy 1973. 232. Entente missio Szentesen. *Alföldi Újság*, 1920. március 4. 1–2.

⁶¹ A szerencsétlenségek körülményeiről és az áldozatok adatairól lásd Perczel 2026.

kézigránátot talált, melyet a szemtanúk előadása szerint kíváncsiságból addig piszkálgatott, míg az felrobbant. A robbanás a földhöz sújtotta. Később még a maga lábán be tudott vánszorogni a sarkon lévő Mátéffy-házba, ahonnan beszállították a kórházba. Itt megállapították, hogy a végtagjain és a hasán szenvedett súlyos sérüléseket. Dacára annak, hogy kellő időben részesült orvosi gyógykezelésben, belehalt a sérülésekbe.”⁶² Egy városközeli tanyán ennél még súlyosabb katasztrófa történt, melyről szintén az *Alföldi Újság* tudósított: „Juhásznő látta, hogy a két Rózsa Dobos beszélgetnek egymással és a fiú átad az apjának valami vasdarabot. Pár pillanat múlva, amikor Juhásznő éppen be akart fordulni a konyhába, óriási dördülés, utána pedig füst csapott fel és a két Rózsa Dobos a földön elterült. Mint kiderült, a vasdarab egy eldobott kézigránát volt, amelyik felrobbant, a két Rózsa Dobost, apát és fiát valamint Kis Mihálynét azonnal megölte, Juhásznő a bal lábán, az édesanyja mind a két lábán, Kis Erzsébet és Mihály pedig testük más részén, de szintén igen súlyos sérüléseket szenvedtek”.⁶³ A hadianyagok összegyűjtése a gáton talált drótakadályokra is kiterjedt, ugyanakkor a gát áttöréseinek és a kialakított lövészárkok betemetésével is járt. Így, miután a Hadügyminiszter 1920 nyarán a Tisza mindkét partján megvizsgáltatta a kialakított védművek állapotát, erre válaszként megnyugtató jelentést küldött a helyi közigazgatás. A környékből beérkezett információk szerint Szentés határában, a Tisza gátján kialakított árkokat az ármentesítő társulat vízügyi szakemberei már betemették, vagy azok addigra maguktól beomlottak.⁶⁴ A háború nyomai 1920 nyarára eltűntek és megkezdődhetett a térség újjáépítése.

⁶² Halálos szerencsétlenségek. *Alföldi Újság*, 1919. augusztus 7. 2.

⁶³ Halálos szerencsétlenség. *Alföldi Újság*, 1919. augusztus 8. 2.

⁶⁴ HL I. 89. VKF. I. csop. 15494/1920. 23. doboz. Jelentés a vörös uralomból visszamaradt, Tisza menti erősítésekről, gátrombolásokról. Szeged, 1920. július 15.

Summary

The armistice that ended World War I marked the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy and, at the same time, the dismemberment of Historic Hungary, which had existed in the Carpathian Basin for more than 1,000 years. The country was gradually occupied by the armies of the successor states established by the Entente. Among them, the advance of Romanian troops proved to be the most extensive; after occupying Transylvania and the region east of the Tisza River, they took control of nearly the entire country, with the exception of the southern Transdanubia region. The Romanian occupation of Hungary from 1918 to 1920 brought the horrors and consequences of war to Hungarian society, including brutal mass murders, humiliating floggings, and the plundering of the country and its population.

The Romanian occupation began with armed clashes that also affected the civilian population, and the fighting along the Tisza River continued for several months. Those living near the front lines experienced the actual devastation caused by the shells, witnessing buildings collapsing and bridges being blown up.

In the following study, I present the military events that took place along the southern section of the Tisza River in the summer of 1919, drawing on newly discovered archival and museum sources as well as the recollections of contemporary participants.

Források és Irodalomjegyzék

Levéltári források

Hadtörténeti Levéltár (HL)

I.89. VKF. Vezérkari Főnökség iratai

I.133. Visszaemlékezések Gyűjteménye

Kossuth Múzeum (KM) Cegléd

Történeti Adattár (TA)

Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára, Csongrádi Levéltára (MNL CSVML CSL)

V.73.b. Csongrád város, 1880-1923-ig nagyközség polgármesterének, ill. főbírájának iratai. Közigazgatási iratok

Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL)

V. 867. Személyi Gyűjtemények, visszaemlékezések

Sajtóforrások

Alföldi Újság 1919, 1920

Csongrádi Proletár 1919

Mindszenti Hírlap 1920

Vörös Újság 1919

Irodalom

Bernád 1991b.

Bernád Dénes: A Román Királyi Légierő első magyarországi hadjárata *Aero História*. 1991. 39–46.

Czirók 2011

Czirók Zoltán: Az első légiháború Magyarország felett – 1919. *Hadtörténelmi Közlemények* 2011/2. 335–364.

Fejér–Kiss 2008

Fejér László – Kiss József Mihály: 88 éve történt. A Tanácsköztársaság tiszai árvize. In: Bagi Gábor et al. (szerk.): *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XVII*. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008. 333–337.

Fejér–Kiss 2019

Fejér László – Kiss József Mihály: 100 éve történt – A Tanácsköztársaság árvize. *Hidrológiai Közöny* 2019/1. 63–68.

Fogarassy 1966

Fogarassy László: Adatok a magyarországi román hadszíntér történetéhez (1919. május 2. – 1919. június 19.) In: Komáromy József (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum évkönyve VI*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1966. 335–353.

Fogarassy 1973

Fogarassy László: A Horthy-hadsereg bevonulása a Tiszántúlra. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. 1973, 221–240.

Fogarassy 1988

Fogarassy László: *A magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

Fogarassy 1990b

Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül. (Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig). II. rész. *Soproni Szemle* 1990/4. 289–312.

Földvári 2004

Földvári László: *Román megszállás és terror Hódmezővásárhelyen 1919–1920*. Hódmezővásárhely, Norma Kiadó, 2004.

Gát 1979

Gát László: Csongrád 1919-ben. In: Bálint Gyula (szerk.): *Mozaikok Csongrád város történetéből*. Csongrád, Csongrád Megyei Lapkiadó Vállalat, 1979. 47–119.

Géczi–Labádi–G. Tóth 1987

Géczi Lajos – Labádi Lajos – G. Tóth Ilona (szerk.): *Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv II. Az önkényuralomtól a Tanácsköztársaság leveréséig*. Szeged, Csongrád Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya és a Csongrád Megyei Levéltár, 1987.

I. Sándor 1969

1918-1919 Ceglédén (Tanulmányok és visszaemlékezések) Szerk.: I. Sándor Ildikó. Cegléd, 1969.

Liptai 1979.

Liptai Ervin: *Vöröskatonák előre! - A Magyar Vörös Hadsereg Harcai 1919*. Budapest.

Makó 2010.

Makó Imre: A vörös offenzíva és a román megtorlás Hódmezővásárhelyen 1919-ben. In: Herczeg Mihály – Kovács István – Kruzslicz István Gábor – Varsányi Attila (szerk.): *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2009*. Hódmezővásárhely–Budapest, Máyer Nyomda és Könyvkiadó, 2010. 57–88.

MMTVD 1959.

A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. Szerk.: Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella, Milei György, Práger Miklós. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1959.

Nagy 1996

Nagy István: A község élete az 1918–1919. évi forradalmak idején. In: Juhász Antal (szerk.): *Mindszent története és népélete*. Mindszent, Mindszent Város Önkormányzata, 1996. 215–228.

Pataki 1969

Pataki Ferenc: A ceglédi vörös munkászászlóalj története. In: I. Sándor Ildikó (szerk.): *1918–1919 Ceglédén*. Tanulmányok és visszaemlékezések. Cegléd, Kossuth Múzeum, 1969. 59–92.

Perczel 2021a

Perczel Olivér: Román megszállás Szentesen, (1919-1920) In: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.) *Lokális Trianon 1. kötet. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918-1920*. Szeged, 2021. 99–126.

Perczel 2021b

Perczel Olivér: Csongrád román megszállása, 1919-1920. In: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.) *Lokális Trianon 1. kötet. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918-1920*. Szeged, 2021. 127–145.

Perczel 2024

Perczel Olivér: *Egy megszállás anatómiája - Román világ Magyarországon 1918–1920*. Jaffa Kiadó. Budapest, 2024.

Perczel 2026.

Perczel Olivér: *A román-magyar háború és a román megszállás magyar áldozatai (1919–1920)*. 3. kiadás. Erőszakkutató Intézet. Budapest, 2026.

Ormos 2020.

Ormos Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*. Kossuth Kiadó. Budapest, 2020.

*Harsányi-Horváth Milán,
Történelem MA szakos hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem*

Harsányi-Horváth Milán

Görögök a Tiszántúlon: a szentesi Haris család története

Absztrakt

A tanulmány a magyarországi görögség egyik jelentős, de mindeddig figyelmen kívül hagyott családjának, a szentesi Haris családnak történetét mutatja be a 18. század közepétől a család 20. század eleji kihalásáig. Bár a Harisok legendás múltja egészen Konstantinápoly elestéig vezet vissza, a dokumentálható családtörténet első ismert alakja a Kozaniból származó Sotirias, míg a szentesi ág magyarországi megalapítója Pál volt, aki a 18. század közepén költözött a városba. Ő és utódai kereskedelmi tevékenységük révén tekintélyes vagyont szereztek, amelynek következtében meghatározó szerepük volt a szentesi ortodox közösség életében és templomának fenntartásában. A család egyes tagjai a 19. század folyamán országosan is kiemelkedő jelentőségű pályát futottak be. János Szentes első rendes orvosaként a helyi közegészségügy fejlesztésében szerzett érdemeket, Sándor és György pedig a fővárosi közigazgatásban, illetve az igazságszolgáltatásban töltött be fontos pozíciókat. Sándor görög főkonzulként is tevékenykedett, halála után pedig testvére, Pál teljesedett ki e tisztségben, aki előmozdította a magyar-görög kapcsolatokat, a görög nyelv oktatását és a görög diaszpóra kulturális támogatását is. Végrendeletében létrehozta az oktatási és tudományos célokat szolgáló Hariseion Alapítványt. A tanulmány mindemelett kitér a család szentesi örökségének, mindenekelőtt a Haris-háznak és annak helyén felépült Haris-bazárnak történetére, a teljesség igényével pedig kitér a családhoz kapcsolódó helyi legendákra is.

A Haris (eredetileg Harissis) család a gazdag múlttal rendelkező magyarországi görög diaszpóra egyik jelentős képviselője volt, amely elsősorban Szentes városához kötődött a 18. század közepén történt megtelepedésüktől a 20. század elején bekövetkezett kihalásukig. A család tagjai ugyanakkor országos szinten is kiemelkedő pénzügyi és diplomáciai tevékenységet folytattak, történetük azonban mindeddig nem került átfogó feldolgozásra, amely hiányt jelen írásomban szeretném pótolni.

A család történetének feltárása előtt fontosnak tartom megjegyezni, hogy több Haris nevű görög kereskedő család is élt a Magyar Királyságban, amelyeket jelenlegi ismereteink alapján nem lehet a szentesi Harisokhoz kötni. Ilyen például a budapesti Haris-bazárt létrehozó család is.¹ Ez a kutatást is jelentősen megnehezíti, hiszen több, egymással kapcsolatban nem álló Harist kell a családdal foglalkozó történésznek elkülönítenie. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes családok között nem állhatott volna fenn valamilyen fokú rokonság – a görög kereskedőknél nem volt szokatlan, hogy miután megalapozták szerencsájüket, rokonaikat is Magyarországra költöztették a jobb élet reményében –, jelen írásom azonban ennek meghatározására nem vállalkozik.

A szentesi Haris család történetét számos legenda övezi, amelyeket Gulyás Pap Etelka, Szentes legendáit feldolgozó író adott át az utókornak. Kár lenne, ha ezek feledésbe merülnének, ezért a függelékben közlöm írásait, a történelmietlen állításokat lábjegyzetben jelölve. Az első ilyen történet szerint a család őse Haris Tódor volt, aki az utolsó kelet-római császár, Konstantin egyik legkedveltebb vitézeként részt vett Konstantinápoly 1453. évi védelmében az oszmánok ellen. A város bukását megelőzően a császár szívére kötötte, hogy Szent Anasztáziusz ereklyéjét mentse ki a Hagia Sophia székesegyházból, és egy szabad országban építtessen fölé templomot, hogy a szent visszaimádkozza a görögök függetlenségét. Tódor lovag így is tett: Magyarországra menekülve Hunyadi Mátyás szolgálatába állt, és a fekete sereg egyik parancsnoka lett, Szentes határában pedig hatalmas földbirtokot kapott.² Sima Ferenc szerint ez a mai Eperjes és Magyartés területein helyezkedett el, mely határrészeket a régiek Haris földje néven emlegették.³ Fiai, Geraszim és Grácián Mohácsnál II. Lajos testőrségéhez tartoztak, a török hódoltság létrejötte után pedig újból hazátlanok lettek. Tódor lovag leszármazottai, Haris Demeter és Haris György részt vettek Buda 1686. évi visszafoglalásában, majd a törököt kiűzve birtokba vették az ősüknek adományozott szentesi jószágot. A későbbi utódok itt a 18. század végén templomot emeltek, amelyben elhelyezték a

¹ Ráday 2013, 273.

² Gulyás Pap 1937, 3.

³ Sima 1942, 3.

szent ereklyéjét. A császár jóslata beteljesült: rövidesen kitört a görög szabadságharc, Tódor lovag népe pedig visszanyerte szabadságát.⁴ A szentesi ortodox templomban egyébként valóban őriznek egy mumifikálódott ujjpercet, amely a hagyomány szerint Szent Anasztáziusz ereklyéje, azonban autentikum híján annak eredetéről nincs információnk.⁵

Tódor lovagról és leszármazottairól történelmi forrásunk nincs, így ami a Harisok dokumentálható származását illeti, a család első ismert tagja Sotirias, az észak-görögországi Kozáni városának pap-tanítója volt, aki 1746-ban halt meg. A szentesi Harisok első magyarországi őse Pál volt, akit családjá még gyermekkorában csempészett ki az Oszmán Birodalomból egy rizseszsákban, hogy ne vigyék el janicsárnak.⁶ Pontos évszámunk a Harisok – és általánosságban a görögök – Szentesen való megtelepedéséről nincs.⁷ Annyi bizonyos, hogy az 1754. évi országos görög összeírásban már a tekintélyesebb szentesi görögkeletiek – köztük a Gyuricza, Hadzsy és Kállay családok – is szerepelnek, a Harisok azonban ekkor még sem itt, sem egész Csongrád vármegyében nem kerültek összeírásra.⁸

Pál Szentesen vásárolt egy vályogházat, amelynek helyére később a híres Haris-házat húzták fel. Pál fiai Mihály és János voltak, akik szatócskodással, valamint marhakereskedelemmel szereztek tekintélyes vagyont. Mária Terézia 1774. évi intézkedése értelmében a Magyarországon és az örökös tartományokban letelepedni szándékozó külföldi kereskedőknek hűségnyilatkozatot kellett tenniük, melynek hatására Szentesen János is felesküdt, és nyilvánosan megerősítette, hogy az uralkodó lojális alattvalójaként elfordul a török hatalomtól. Később, II. József türelmi rendeletének köszönhetően az ortodoxok is szabadon gyakorolhatták vallásukat, így a jómódú helyi családok – köztük a Harisok – 1784-ben létrehozták saját egyházközségüket Szentesen, majd 1786. december 8-án felszentelték a templomukat.⁹ Ennek kegyurai a Harisok voltak,¹⁰ és egy 1894. évi cikk szerint „a helybeli görög egyház minden ügyében” ők mondták ki az utolsó szót.¹¹

⁴ Gulyás Pap 1937, 3.

⁵ Füzesi Zsolt atya szíves adatközlése, 2026.

⁶ Papp 1999, 319.

⁷ Mód 2025, 106-108.

⁸ HU MNL OL C.42.19.d Acta Fasc. 2. No. 8. 42.

⁹ Mód 2003, 35-37.

¹⁰ Fogas 1997, 4.

¹¹ *A görög paplak* 1894, 2.

Az egykori Haris-ház Szentesen. A Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárának tulajdona.

A Harisok az első koalíciós háború alatt a Habsburg-házat anyagilag is támogatták. Ahogy a bécsi görög újság 1794. március 21-i számában írja: „A hazaszeretetet, amelyet a magyarországi görögök és II. Ferenc császár hű alattvalói mindig tápláltak, most azzal mutatták ki, hogy mindegyikük, köztük Ioannisz és Mihail Hariszisz is hozzájárult a háborús terhek csökkentéséhez.” Az a nézet terjedt el, hogy ezért nemességet is kaptak,¹² ami azonban csak féligazság. A király valóban magyar nemességet és az Arad vármegyei Vaszója (Vészalja) községet kívánta adományozni János özvegyének és öt gyermekének, de mivel nem fizették ki a nemesítéshez meghatározott összeget, az adományozás megghiúsult. A család 1892-ben kérelmezte is állítólagos magyar nemességük megújítását és a „szentesi” előnév felvételét, de mivel a vizsgálat során kiderült, hogy korábban sem voltak nemesek, a hatóságok ezt elutasították.¹³

A családi vagyont János vitte tovább, aki a nagykőrösi Popovits Szófiát vette feleségül. Nyolc gyermekük született: Demeter, István, Anna, Mária, Tivadar, Szilárd, Katalin és Kristóf. Atyjuk, majd édesanyjuk 1828. dec. 18-án bekövetkezett halálát követően ők örökölték meg a szentesi ingatlanokat.¹⁴ A Haris-házat Tivadar vette át testvéreitől. Az 1848-49-es szabadságharc leverése után a császári hatalom által kinevezett szentesi tanácsnokok egyike ő

¹² Caruha 1998, 12-13.

¹³ HU BFL IV.1402.b 760/1892, 1-8.

¹⁴ *Alapkövetétel* 1892, 1.

volt, mint „Ő Felsége törvényes Urunk Királyunk és az Uralkodó Ház eránti tántoríthatatlan hűségéről ösmeretes egyén.”¹⁵ Tivadar tovább építette a Haris-házat, majd 1864. április 24-án bekövetkezett halála után bátyjának, Demeternek fiai, János, Sándor, György és Pál örökölték meg.¹⁶ Az épület lebontása 1892-ben kezdődött meg, helyére pedig egy új üzletház, az úgynevezett Haris-bazár épült, amely ezen év novemberére el is készült. A régi épület ugyanis már rendkívül rossz állapotban volt, és az egész város kívánsága volt, hogy a piac központját ne csúfítsa tovább. Az alapkőletétel egyébként közérdeklődés tárgya volt, mivel görög hagyomány szerint történt. Az alapkő egy ortodox pap által lett megszentelve, majd pénzt és emlékiratot – amely a család történetének részletes krónikáját tartalmazta, és amelynek szövegét az újság is közölte – helyeztek el benne. Végül egy fehér bárányt áldoztak fel rajta, amelynek húsát a munkások kapták meg. A bazár több üzletnek is otthont adott, de az 1920-as évekre ennek az állapota is egyre inkább romlani kezdett, valamint egyszintes épületként már nem illett a közben mellette felhúzott többszintes épületekhez. Tervbe vették kibővítését és felújítását, de ez a gazdasági világválság majd a világháború miatt nem történt meg. A Haris-bazár az 1960-as évek végéig állt, ekkor döntöttek lebontásáról. Helyére 1973-ra felhúzták a ma is igen megosztó, Fehér Házként emlegetett szalagházat.¹⁷

Myra-i Szent Miklós templom és a Fehér Ház, 2019. Globetrotter19 felvétele.

¹⁵ Páhi 1973, 408-409.

¹⁶ *Alapkőletétel* 1892, 1.

¹⁷ Labádi 2002, 2.

Haris Demeter fiai mind tekintélyes életutat jártak be. Közülük hárman (Sándor, György és Pál) a fővárosban emelkedtek fel, és a Deák Ferenc utca 12. szám alatt éltek.¹⁸ Ezt még Lipótváros születésekor, az 1789. évi telekárveréskor szerezte meg nagyapjuk,¹⁹ aki 1792-ben pesti polgárjogot is kapott.²⁰ János (†1889²¹) Szentesen maradt, és az orvosi pályára lépett; 1846-ban ő lett a város első rendes orvosa, úgynevezett orvos-tanára, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a helyi közegészségügy fejlődésében. Hivatalba lépésekor vállalta, hogy a szegény betegeket ingyen gyógyítja, és kezdeményezésére a rászorulóknak ingyen orvosságot kaptak a város költségén. Fontos szerepe volt a himlőoltás elterjesztésében is, ugyanis javaslatára a városi tanács felszólította a polgárokat gyermekeik beoltására, a papokat pedig arra kérte, hogy a templomokban is ismertessék az oltás fontosságát. Ennek következtében a városban szinte minden gyermeket beoltottak. 1846-ban a szifilisz elleni fellépésének köszönhetően a prostituáltakat rendszeres orvosi vizsgálatra kötelezték, ami úttörő határozatnak számított országos viszonylatban is, mivel hasonló szabályozás csak 1849-ben született. Mindemellett részt vett a kocsmák, vendéglők és italmérések orvosrendőri ellenőrzésében is.²² Orvosi szakkönyvet is írt *Dissertatio inaug. medica de officiis circa gravidas* címmel.²³ Egy, a halála után egy évvel íródott cikk – amely a „paragrafus ember” elnevezéssel tisztelte meg – páratlan jó emberként írja le, akinek csupán annyi hibája volt, hogy sokat szeretett beszélni. Egyesek szerint túl sokat. Idézem: „Ingyen gyógyított. De nem sokáig tehette, mert betegei mind fölkeltek az ágyukból, hogy jóindulatú és oktató sok beszédjétől menekedhessenek. Nem tudom igaz-e, azt mondják, hogy egyik betegének nem volt már jártányi ereje, hogy fölkeljen és hogy menekedjék tőle, orvosság helyett lenyelte a kanalat. Még ez sem okozott neki annyi kint, mint Haris dr.-nak óra hosszáig tartó elméleti fejtegetése a betegség romboló hatásáról... Ilyenformán Haris doktor orvosi tudományának nem sok hasznát vehette, mert betegei vagy neki mentek a világnak, vagy kiszöktek az árnyékvilágból.”²⁴

György (†1899²⁵) kúriai bíróként tevékenykedett,²⁶ 1892-ben pedig a görög Megváltó-rend ezüst lovagkeresztjével tüntették ki.²⁷ Sándor (1817-1887) ügyvédként kezdte pályafutását, majd harmincéves korától Pest város tanácsában dolgozott. Évtizedeken át aktív

¹⁸ Tolnay 1898, 1197.

¹⁹ Füves 1970, 50.

²⁰ Pásztor 1940, 61.

²¹ Diószegi 2012, 38-40.

²² Szentes közegészségügye száz évvel ezelőtt 1943, 7.

²³ Diószegi 2012, 38-40.

²⁴ A paragrafus-ember 1900, 1.

²⁵ Hariss György meghalt 1899, 3.

²⁶ Tolnay 1898, 1197.

²⁷ Cím nélkül 1892, 3.

városatya volt, és főként a pénzügyi és építési ügyekben szólalt fel.²⁸ 1871-ben, miután Görögország Budapesten konzulátust hozott létre, görög királyi konzullá nevezték ki, mely tisztséget haláláig viselte.²⁹ Élete végén szélütés érte, amelynek következtében hosszasan betegeskedett.³⁰ Gyermekeit nem hagyott hátra, halálát követően pedig öccse, Pál „örökölte meg” a főkonzuli tisztséget.³¹

Pál (1829-1902) világlátott ember volt. Gimnáziumi és kereskedelmi tanulmányait befejezván európai, ázsiai és afrikai körútra indult, majd jelentős szerepet játszott a magyar-görög kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében. Főkonzulként a magyar és keleti kereskedelmi kapcsolatok megkönnyítése érdekében kezdeményezte, hogy a budapesti kereskedelmi iskolában görög nyelvi tanszék jöjjön létre, ami meg is valósult.³² I. György királynak beadványt is írt, amelyben a külhonban élő görög közösségek kulturális fejlődésének támogatását kérte. Ő maga is ellátogatott ősei szülőföldjére, Kozaniba, és folyamatos levelezést folytatott a város elöljáróival, miközben a helyi iskolákat anyagilag is támogatta.³³ Befolyásával jelentős szerepe volt abban, hogy létrejött az Olimpiai Játékok Magyar Bizottsága, és hogy Magyarország 1896-ban részt vehetett az I. nyári olimpiai játékokon Athénban.³⁴ Szolgálatáért a Megváltó-rend arany lovagkeresztjét kapta meg 1892-ben.³⁵ Felesége Andreas Metaxas görög hadügyminiszter unokahúga, Sodriades Zsófia volt.³⁶ Két fiuk fiatalon elhunyt, a család Szentesen maradt ága pedig fiágon már szintén kihalt, ezért vagyonának kezelésére létrehozta a Hariseion Alapítványt magyarországi ortodox tanulók, görögországi szegény diákok, a macedóniai Kozani szegény és árva gyermekeinek, valamint a kozani fiúgyermek magyarországi és görögországi szakmai tanulmányainak támogatására. Ahogy végrendeletében írja: „Minthogy a Mindenható kifürkészhetetlen akarata rendelte, hogy mindkét fiam Haris Sándor és Haris János is előttem elhalálozzanak és így leszármazóim nincsenek, s minthogy ennek következtében az én halálom után a »Lyotta³⁷ Haris«-ok nemzetsége leszármazók hiányában meg fog szűnni...”³⁸ Az alapítvány rendszeresen lehetőséget biztosított arra is, hogy magyar kutatók Görögországban folytassanak tudományos munkát, és többek között olyan

²⁸ *Hariss Sándor 1817-1887* 1887, 5.

²⁹ *A Pallas nagy lexikona* 1894, 683.

³⁰ *Hariss Sándor budapesti görög konzul* 1887, 9.

³¹ *Haris Sándor 1817-1887* 1887, 5.

³² *A Pallas nagy lexikona* 1894, 683.

³³ Horváth 1937, 227.

³⁴ Keresztényi 1970, 96-110.

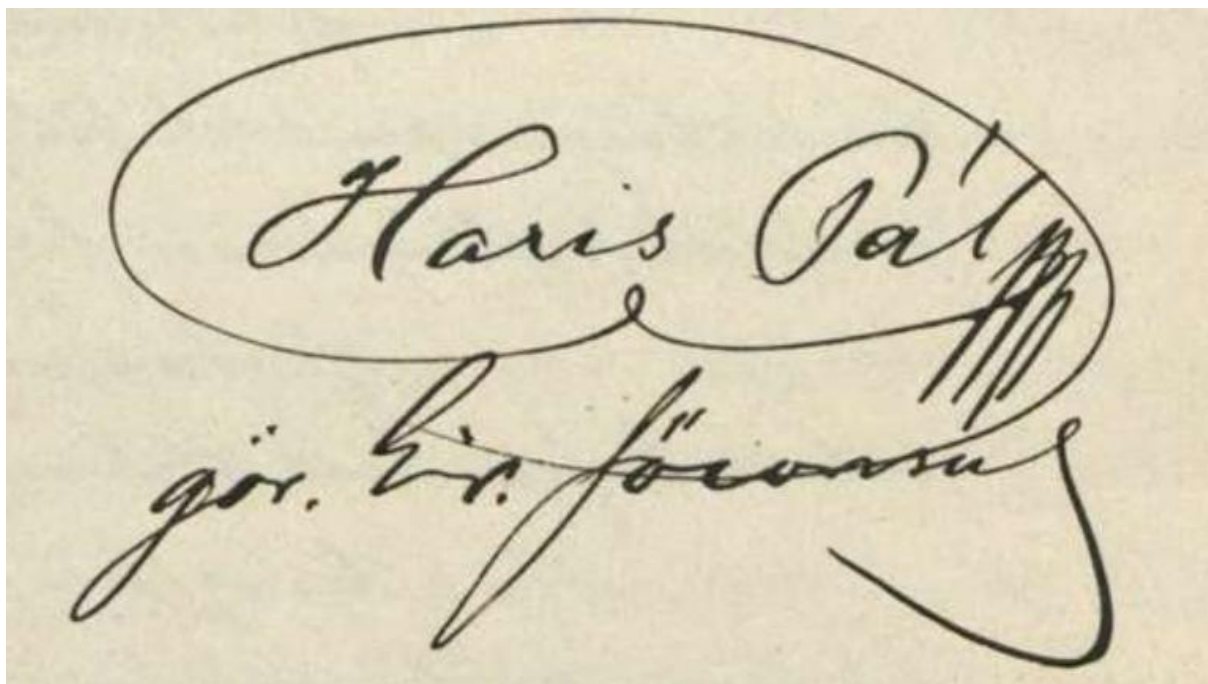
³⁵ *Cím nélkül* 1892, 3.

³⁶ Strausz 1897, 185-186.

³⁷ A Lyotta elnevezés más forrásban nem jelenik meg; háttere ismeretlen számomra. Bár az 1754. évi összeírásban megjelenik Szentesen egy Stephanus Lyothi, nem mutatható ki közte és a Harisok között kapcsolat.

³⁸ HU BFL VII.8.d 1902-011-12.

jelentős tudósok kutatását is segítette, mint László Gyula és Darkó Jenő.³⁹ A Hariseion elnevezés egyébként már korábban is fel volt írva a Harisok Deák Ferenc utcai ingatlanára. Ez a család nevéből és a görög -eion képzőből alkotott szó, amely az ókorban valamely személyhez tartozó vagy neki szentelt helyet, épületet jelölt. Így a név a Theseionhoz vagy Diomedeeionhoz hasonlóan a „Harisok helyére” utal.⁴⁰

Haris Pál aláírása, 1900. A szerző felvétele.

Ami a Szentesen maradt Harisokat, azaz Demeter testvéreit és leszármazottaikat illeti, ők csupán helyi szinten tevékenykedtek, többnyire gazdálkodtak, egy generáción belül pedig fiúágon kihaltak. A nőktől irtózó Tivadarról, a gáláns Geraszimról és a Haris család állítólagos átkáról szóló – természetesen kifényezett – történeteket Gulyás Pap Etelka tollából olvashatjuk a függelékben.

³⁹ Diószegi 2016, 61.

⁴⁰ *Cím nélkül* 1892, 7.

Summary

This study details the history of the Haris family of Szentes, one of the prominent yet overlooked families of the Greek community in Hungary, from their settlement in the mid-eighteenth century until their extinction in the early twentieth century. Although the legends concerning the Haris family reach back to the fall of Constantinople, the first documented member of the family was Sotirias of Kozani, while the founder of the Hungarian branch in Szentes was Pál, who settled there in the mid-eighteenth century. Through their commercial activities, he and his descendants accumulated considerable wealth, which led to them playing a prominent role in the life of the Orthodox community of Szentes and in the maintenance of its church. Several members of the family had nationally significant careers during the nineteenth century. János, as the first physician of Szentes, made large contributions to the development of local public health, while Sándor and György held important positions in the municipal administration and the judiciary of the capital city, respectively. Sándor also served as Greek consul, and following his death, his brother Pál succeeded him in the office. He promoted Hungarian-Greek relations, the teaching of the Greek language in Hungary, and the cultural support of the Greek diaspora. In his will, he established the Hariseion Foundation, which served educational and scholarly purposes. The study also discusses the family's heritage in Szentes, most notably the history of the Haris House and the subsequent Haris Bazaar. In the interest of completeness, it also addresses the local legends associated with the family.

Képjegyzék:

1. kép: Az egykori Haris-ház Szentesen. A Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárának tulajdona. Forrás: <https://www.delmagyar.hu/vezetohirek/2022/05/keleti-ujjlenyomat-a-varoson>
2. kép: Myra-i Szent Miklós templom és a Fehér Ház, 2019. Globetrotter19 felvétele. Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Myra-i_Szent_Mikl%C3%B3s_templom_%C3%A9s_a_Feh%C3%A9r_H%C3%A1z,_2019_Szentes.jpg
3. kép: Haris Pál aláírása, 1900. A szerző felvétele. Forrás: HU BFL VII.8.d 1902-011-12

Felhasznált irodalom

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: *Helytartótanácsi levéltár (1601–1913)*. HU MNL OL C. 42. Acta miscellanea (1724–1783), 19. doboz, Acta Fasc. 2. No. 8. 42. Csongrád vármegye a július 24-i megkeresésre válaszolva megküldi az oszmán Porta alattvalóinak összeírását.

Budapest Főváros Levéltára: *Budapest Székesfőváros Főpolgármesterének iratai (1873–1945)*. HU BFL IV.1402.b Általános iratok (1873–1945), 92. nagydoboz, 760/1892. Haris György és Pál magyar nemessége (1892).

Budapest Főváros Levéltára: *A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti V. Kerületi Királyi Járásbíróság iratai. Kihirdetett végrendeletek*. HU BFL VII.8.d – 1902 – 011-12. V.(I) 011-12. Haris Pál végrendelete, 1900. március 11.

További források:

A Pallas nagy lexikona (1894): 8. kötet: Gesztely–Hegyvám. Szerk. Gerő Lajos. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

Alapkölététel (1892): In: *Szentesi Lap*, 22. évfolyam, 61. szám, 1. p.

A görög paplak (1894): In: *Szentesi Lap*, 24. évfolyam, 16. szám, 2. p.

A paragrafus-ember (1900): In: *Kecskeméti Friss Újság*, 1. évfolyam, 89. szám, 1. p.

Budapest évkönyve. Hiteles czim és lakjegyzék (1898). Szerk. Tolnay Lajos. Budapest: Tolnay Könyvkiadó Vállalat.

Budapesti Hírlap – Cím nélkül (1892): 12. évfolyam, 18. szám, január 18., 7. p.

Budapesti Közlöny – Cím nélkül (1892): 26. évfolyam, 47. szám, február 27., 3. p.

Caruha Vangelió (1998): *Magyarországi görögök*. Budapest: Körtánc. (Körtánc füzetek.)

Diószegi György Antal (2012): *Csongrád megyei görög családok a XVIII. és XIX. században*. Szeged: Szegedi Görög Kisebbségi Önkormányzat.

Diószegi György Antal (2016): Adalékok a nemzeti lelkiismeret és a békeévek (1939–1941) magyar miniszterelnöke, gróf Teleki Pál korszakának értékvilágához. In: *Havi Magyar Fórum*, 24. évfolyam, 4. szám, 61–71. p.

Fogas Pál (1997): Miklós napján. In: *Szentesi Élet*, 28. évfolyam, 49. szám, december 5., 4. p.

Füves Ödön (1970): Pesti görög háztulajdonosok. In: *Antik Tanulmányok*, 17. évfolyam, 1. szám, 49–54. p.

Gulyás Pap Etelka (1937): A szent ereklje. In: *Csongrádmegyei Hírlap*, 19. évfolyam, 104. szám, május 9., 3. p.

Haris Sándor 1817–1887 (1887): In: *Budapesti Hírlap*, 7. évfolyam, 20. szám, január 21., 5. p.

Hariss György meghalt (1899): In: *Szentesi Lap*, 29. évfolyam, 68. szám, június 14., 3. p.

Hariss Sándor budapesti görög konzul (1887): In: *Pesti Hírlap*, 9. évfolyam, 20. szám, január 21., 9. p.

Horváth Endre (1937): Haris Pál (1829–1902). In: *Egyetemes Filológiai Közlöny*, LXI. évfolyam, 227–228. p.

Keresztényi József (1970): *A MOB története II. Iratok a Magyar Olimpiai Bizottság történetéhez, dokumentumok 1894–1970*. Budapest: Testnevelési Tudományos Tanács. (A Testnevelési Tudományos Tanács füzetei, II.)

Labádi Lajos (2002): Az egykori Haris-féle üzletház száztiz éves lenne. In: *Szentesi Élet*, 33. évfolyam, 34. szám, 2. p.

Mód László (2003): Egy dél-alföldi mezőváros gazdasági kapcsolatai a 18. században. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Ethnographica* 4., 27–48. p. Szeged: Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Mód László (2025): A szentesi görögkeleti közösség tagolódása és belső kapcsolatrendszere. In: *Bonus Nuntium*, 2025/1–2., 105–116. p.

Papp Izabella (1999): Egy város a jászkunksági görögök származási helyén – Kozani. In: *Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 14., 295–325. p. Szerk. Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár.

Páhi Ferenc (1973): Az abszolutizmus közigazgatásának első évei Szentesen, 1849–1853. In: *Levéltári Közlemények*, 44–45. évf., 1973/1–2–1974/1–2. sz., 407–416. p.

Pásztor Mihály (1940): *A százötven éves Lipótváros*. Budapest: Székesfővárosi Házinyomda. (Budapesti Statisztikai Közlemények, 934.)

Ráday Mihály (szerk.) (2013): *Budapesti utcanevek A–Z*. Budapest: Corvina.

Sima Ferenc (1942): Hárommillió „görög vagyona” vár egy dűledező viskó két lakója, akiknek a temető a koronatanujuk. In: *Pest*, IV. évfolyam, 172. szám, július 8.. 3. p.

Szentes közegészségügye száz évvel ezelőtt (1943): In: *Szentesi Napló*, 24. évfolyam, 39. szám, február 18., 7. p.

Strausz Adolf (1897): A görög mozgalom vezérfiai. In: *Vasárnapi Újság*, 44. évfolyam, 12. szám, március 21., 185–186. p.

Tolnay Lajos (szerk.) (1898): *Budapest évkönyve. Hiteles czim és lakjegyzék*. Budapest: Tolnay Könyvkiadó Vállalat.

Zsilinszky Mihály (1898): *Csongrádvármegye története II.* Budapest: Csongrád vármegye közönsége. Nyomtatott Wodianer F. és Fiainál.

Függelék

A szent ereklye

A halálasztó görög főváros, Konstantinápoly utolsó reggelén, mielőtt Mohamed szultán kiadta a parancsot a kétségbeesett vad rohamra, még egyszer megjelent a csodaszép Aga Sophia templomban a fiatal görög császár, Konstantin vezérkarával. Már nem győzelemért imádkozott az Egek Urához, nem diadalt, hősi halált kért. A görög nép utolsó pátriárkája még egyszer megáldotta a szűzmáriás nemzeti lobogót, felzendült a csodapompájú Aga Sophia templomban az utolsó keresztény ének. Azután a lovagok felcsatolták kardjukat, eldördült odakint Mohamed ostromágyúja, kezdődött az élet-halál küzdelem. A görög nemesség, élükön a fiatal császárral sietett ki az ostromlott vár falára.

A császár ledobta királyi palástját a várfalon, levetette az aranyos sisakot fejéről, egyszerű közvitézi ruhában odaállott a védők közé, mielőtt kilépett volna az Aga Sophia gyönyörű ércajtáján, odaintette magához udvarmesterét, legkedvesebb lovagját, Haris Tódort:

- Tódor lovag! – csendült meg a császár szép szomorú hangja. Te hű emberem voltál mindig; vallásodat, hazádat rajongásig szeretted, mire leáldoz a mai nap, sem császárod, sem hazád nem lesz többé, vallásod is vérbe fojtja a pogány...

A lovag kezében megcsörrent a kard.

- Tódor lovag, ha átéled az utolsó nagy viadalt, menekülnöd kell a hazádból. Aranyat, ezüstöt nem vihetsz magaddal, de az Aga Sophia templomában, az oltár felső köve alatt kis vaskazettában ott pihen a kereszténység első vértanújának csontja, ne szórja szét a martalóc csapat, vidd magaddal idegen országba, építsél templomot föléje, meglásd a szent hálás lesz hozzád, vissza fogja imádkozni a görög nép szabad hazáját. Tódor lovag, ígérd meg, hogy az utolsó kívánságom teljesíteni fogod.
- Esküszöm! – válaszolt a lovag ég felé emelt karddal.

A császár fellépett a vár falára, odaállott a védők legelső sorába, elkezdődött a szörnyű küzdelem. A legszebb, a leggyászosabb lapja ez a történelemnek.

Tódor lovag visszament a templomba, feltépte az oltár arany-ezüst mozaiklapját, kivette a vaskazettát az oltári szentség alól, páncélja alá rejtette. Még egyszer megcsókolta az oltárt a feszülettel, azután kiment a várvédők közé, egyenesen a közvitézi ruhában harcoló császár mellé.

Konstantinápoly elbukott... A császár ott maradt a halottak között, csak aranyasos trónjáról ismerte meg a győzelmi mámortól örvengő ellenség. A görög hősokeket kardélre hányatta Mohamed, csak a legalacsonyabb néposztály kapott kegyelmet. A harctér oroszlánjai, a lovagok menekültek.

Tódor lovag is menekült az éjszaka védő sötétségében. Keresztülverekedte magát a vértől megvadult embercsordán és Magyarország felé vette útját, ahol a nép ekkor a nagy Hunyadi Mátyás alatt legboldogabb napjait élte.⁴¹ Sok hányattatás után nagy nehezen, hónapok múlva eljutott Budára. A nagy magyar király szívesen fogadta a hazátlan hőst, lángelke előre megérezte azt, amit beigazolt a történelem, hogy Mohamed a görög nemesség kiüldözésével a nyugati kultúrának felbecsülhetetlen szolgálatot tett, mert a hazátlan görög nemesek széjjelvitték Európába a görög műveltséget és tudományt.

Tódor lovag kedvence lőn Mátyás királynak. Az Alföldön, Csongrád-megyében, Szentesen a királyi birtok mellett ajándékozott részére egy szép birtokot. A lovag leköltözött Szentesre, megnősült, egy szintén Szentesre menekült nemes görög családnak leányát, Hadzsi Ilonát vette nőül. A templomot azonban nem bírták felépíteni. A király meghalt, a jámbor, tehetetlen Ulászló király alatt legyengült országra csakhamar rászakadt a szerencsétlenség. Bajazid⁴² szultán, Mohamed fia hadat üzent Magyarországnak.

A mohácsi vész alatt Tódor lovag nem élt már. Két fia, Geraszim és Grácián ott állottak II. Lajos király mellett a rettenetes mohácsi küzdelemben. Együtt menekültek a szerencsétlen királlyal, annak testét védve. Magyarország elesett Bajazid szultán rettenetes hadával szemben. 1521. augusztus 22-ik⁴³ napján a görög nemesek ismét hazátlanok lettek.

Eltelt másfélszáz esztendő, Lotharingiai Károly hadserege közeledett a török által megszállva tartott Budavárához. Petneházy mellett két fiatal görög nemes lovagolt, Haris Demeter és Haris György. Mikor a törököt kiverte a győztes magyar hadsereg Budavarából, az üldözők soraiban előljárt a két görög hős, lejöttek az üldözőkkel az Alföldre, visszavették a török által megszállva tartott magyar birtokot, amelyet Hunyadi Mátyás ajándékozott őseiknek. De a vaskazettában pihenő ereklye még mindig nem volt templomban elhelyezve. Nem engedték az akkori szörnyű

⁴¹ Hunyadi Mátyás valójában 1458-tól volt magyar király, míg Konstantinápoly 1453-ban esett el.

⁴² Helyesen Szulejmán.

⁴³ Helyesen 1526. augusztus 29.

idők. Fábián, Királyság, Ecser községek templomai romokban állottak, népét kiirtotta a győztes ellenség. Szentest is csak a Kurca nádasai védték meg az ellenség dühétől.

Budavár visszafoglalása után nyugalmasabb idők következtek a magyar Alföldre is. A Haris család Szentesen maradt és az 1700-as évek végén aztán hozzáfoghattak a görög templom építéséhez s az ereklyét a kis vaskazettában odahelyezték a templom falába.

*

Konstantin görög császár szavai beteljesültek. Ahogy felépült a kis templom Szentesen és elhelyezte ott a Haris-család az Aga Sophia-templom ereklyéjét, kitört a görög szabadságharc az 1800-as évek elején és Görögország újra talpraállott. Mintha csak a szentesi görög-templom ereklyés szentje intézte volna odafent a nemzetek sorsát Isten kegyelméből.

És ekkor két ágra szakadt a Haris-család. Egyik fiú Szentesen maradt gazdálkodni az ősi birtokon, a másik fiút meghívta az újraéledt Görögország első konzuljának. Nem feledkezett meg a hálás nemzet régi nagy fiának utódjáról. A Pesten élő Harisoknak lett utódja az 1880-as évek végén Haris György kúriai bíró, Haris Pál görög konzul és Haris János orvos. A szentesi Harisoknak két fia élt, aki nőtlenül maradt, István, akinek volt két leánya és két fia, Tódor és Geraszim.

*

Az elfakult régi képeket nézegetem és közben hallgatom az egyetlen utolsó szemtanúnak, az édesanyámnak szavait. Ő még jól emlékszik az utolsó szentesi Harisokra.

István családjáról beszél. Az 1861-ik évben halt meg Mária, István gyermekei közül. A család öröklött betegsége, a tüdővész ölte meg. Egy év múlva édesapja halt meg. Máriát még a templom alatti sírba temették. István testvére, a gazdag agglégény a görög temetőben csináltatott sírboltot és rövid idő alatt mindkét testvér a csöndes kriptá lakója lőn. A három Haris-lány azután férjhez ment. Vidékre vitték őket, fiatalon elhaltak.

A régi megfakult képeket nézegetem, a markáns, férfias arcú Tivadart. Az ősi olajfestésű képen meglepően hasonlít a Konstantinápolyt védő Tódor lovagra, az ősapjára. Ő volt kijelölve pesti nagybátyja után a nagyköveti méltóságra. Éppen utazni akart Görögországba, hogy bemutatkozzék az udvarnál, amikor egy szép januári alkonyatkor előntötte testét a forró láz. A halál bekopogtatott újra a Haris-család pazarfényű otthonába, a fiatal Haris Tivadart az első levélhullásra eltemették. Testvére volt Geraszim, az utolsó élő Haris a szentesi ágból. Daliás,

magas, karcsú fiú volt, a legszebb szabályos görög arccal, ábrándos nagy szemei szinte külön élni látszanak a finom nemes arcban, a megfakult régi képen.

Első szónoka a megyének, híres lovas, senki sem tudott rajta kívül nyolcas fogatot hajtani és hogy engedelmeskedtek a szavára a szilaj paripák. A [nők] bolondultak utána. Lovagias volt és bátor, legjobb vívója, céllövője a megyének, nem egyszer tanította meg a nők jó hírnevét sárba tipró ficsúrokat férfias becsületre egy hatalmas kardvágással. Bemutatták a hatvanas évek végén a királyi udvarnál. Geraszim volt a leendő nagykövet. Athénben azután egy királyi hercegnő bele is szeretett. Hogy mi történt odakint a görögföldön, nagy Konstantin egykori birodalmában, a mesebeli pálmaligetek, izzó gránátvirágok, fehér tubarózsák hazájában, a szép fiatal görög nemes és hercegnő között, – sohasem tudta meg senki sem, csak amikor elmúlt a tengerparton eltöltött mesebeli ezeregyéjszaka álomtavasza, Geraszim hazajött Magyarországra. Halovány arccal, szép nagy ábrándos szemeiben végzetetlen szomorúsággal. Azt beszéltek idehaza, hogy a kis hercegnőt hozzákényszerítették egy ügyetlen, csúf, orosz nagyhercegez és a kis hercegnő mérget ivott...⁴⁴

A megfakult régi képeket nézegetem, a büszke arisztokrata arcú Tivadart, azután Geraszim arcképét. Még sokkal szebbnek találom, mint amilyennek kortársai előttem mondták. Még vonzóbb, rokonszenvesebb, mint ahogy anyám szavai után elképzeltem. Az arcképét nézem és hallgatom, ahogy édesanyám beszéli a Haris-család történetének utolsó megrázó drámáját.

A szép Haris Geraszim, az akkori szentesi ifjúság szemefénye, legszebb virága, akire mindkét hazája várakozó reménységgel nézett, meghalt tüdővészben.

1870. augusztus legszebb délutánján temették el. Még egyszer befogták a gyászhintó elé az ezüst szerszamos nyolc lovat. Az egész város népe ott volt a temetésen és amikor Arad város görög püspöke halotti imája felcsendült, az egész nép zokogott. Azután jogásztársai feltették a vörös brokátselyemmel bevont, valódi aranylábakon álló nehéz érckoporsót az üvegoldalú gyászhintóba a lefelé fordított nemesi címerrel. És amikor kifordult a pompás nyolcezer forintos koporsót hozó kocsí a régi Haris-ház címeres nagykapuján, a nyolc gyönyörű paripa mintha megérezte volna gazdája vesztét, lefeküdt a kövezetre a kapu előtt. A család hajdúi hiába állították talpra a lovakat, vissza akartak a koporsóval rohanni az udvarra, alig lehetett megfékezni Haris Geraszim kedvenc paripáit gazdájuk utolsó útján.

⁴⁴ I. György lánya, Alekszandra (akire Gulyás Pap Etelka az ezt követő írásban Zsófiaként hivatkozik) valóban egy orosz nagyherceghez, Konsztantyin Nyikolajevicshez ment feleségül. Fiatalon halt meg, de nem öngyilkosság, hanem szülés következtében. Viszonyuk történetének buktatója, hogy ő épp Geraszim halálának évében született.

Hét, koszorúkkal megrakott kocsi haladt a gyászhintó előtt. A vörös selyemmel bevont koporsó tetején egyetlen koszorú volt, vörös gránátvirágokból, fehér tubarózsákból fonva, csodálatos ismeretlen pálmalevelekkel, széles selyemszalagja velencei fátyolba csavarva. Semmi felirat rajta, csak egy arannyal hímezett monogram, felette valódi gyöngyökből egy hercegi korona, a szalag másik ágán tintával, szabadkézzel írva: „Neked szeretettel, a viszontlátásra.”

Senki sem tudta, honnan jött a koszorú, a temetés órájára száguldó lovasfutár hozta Pestről. Senki sem tudta, ki küldte, a mérgetivott kishercegnő, aki talán túlélte az öngyilkossági kísérletet, vagy egy másik arisztokrata szépség, hiszen abba a csodálatos, kedves, babonásan szép ifjúba olyan könnyű volt beleszeretni.

*

Ismét eltelt pár évtized. Haris Pál főkonzul két fia elhalt Budapesten. Haris János nőtlenül maradt, György nejének nem születtek gyermekei, kihalt a budapesti ága is a híres görög családnak.

De a kis szentesi görögtemplom, amelyet a Harisok építettek, ma is régi fényében áll. Az Aga Sophia templomból átmentett szent ereklye, az első keresztény vértanú csontmaradványa itt pihen. És Görögország visszanyerte szabadságát.

Gulyás Pap Etelka, Csongrádmegyei Hírlap 1937. május 9

Haris Geraszim

A nő – mondotta Haris Geraszim – olyan valaki ezen a világon, akit még virággal megütni is vétek, hiszen a világra hoz, dajkál, vérével táplál bennünket, finom, gyöngéd keze irányít, vezet végig az életen. A férfiak sorsát a nő tartja tenyerében. Ezért nem engedem, hogy valaki jelenlétemben egy nőt bántson...

Egy pesti ficsúr jelent meg akkortájon a szentesi kaszinóban, előkelő tisztviselő fia, egy nagyon szép szentesi lányra csúfondáros megjegyzést tett. A háttere az volt a dolognak, hogy a leány került a nagyvárosi tolakodó szélhámost. A csúfondáros megjegyzés az urak előtt történt, valaki – alig hanem az öregapám – rendre is utasította, de az ifjúság hallgatott, mert a pesti lovag félelmetes verekedő hírében állott. Pillanatnyi csend támadt az asztaloknál, azután Haris Geraszim felállott, nyugodtan, egyszerűen kidobta a vendéget az ajtón, mégpedig olyan lendülettel, hogy az udvar közepén elterült.

Másnap megjelentek a párbajsegédek a Haris-háznál, azután a következő reggel megtörtént a párbaj a Széchenyi-ligetben. A pesti úr, a híres vívó irgalmatlanul összekaszabolt ábrázattal maradt a küzdőtéren. Götzl Bertalan dr. akkora póját rakott a fejére, mint egy szakajtó kosár. Kórház nem lévén a városban, orvosi kísérettel párnák között szállították fel Pestre a rossznyelvű lovagot.

A leány pedig özvegyasszony egyetlen leánya volt. Másnap az anya maga ment el megköszönni az öreg Haris-nénak a fia lovagias eljárását.

A leány örülésig belebolondult a szép, lovagias ifjúba.

A szentesi fiúk az ajkukat harapdálták, mert akármelyik boldog lett volna a szép, gazdag leány szerelmével. Egy jogász-majálison aztán bemutatták a leánynak a Haris fiút (még nem ismerték egymást). Geraszim a szokott kedvességgel meghajolt, a leány kínos zavarral nézett a szemébe. Világosan lerítt az arcáról a lelkiállapot, megrendülve állott az ifjú előtt, akiért annyi álmatlan éjszakát elöltött.

- Ilonka, mondotta a fiú az ő végtelen kedves, közvetlen hangján, tudom, hogy maga rokonszenvezik velem, úgy tekintsen, mintha bátyja volnék, mintha testvérek volnánk.
- Testvérek? döbrent vissza a leány, csak testvérek Geraszim?
- Oh, Ilonka, az sokkal erősebb kapocs, mint az olyan, amely önző érdeket táplál...

A következő napokban egy fiatal özvegy miatt gyűlt meg a baja egy német katonatiszttel, annak meg a lapockájába adott egy golyót. Az egy német betegszállító kocsin hordta el az irháját Szentesről. A kis özvegy a következő nap délutánon egyenesen hős védője karjába esett. A fiú gyöngéden megsimogatta a szép asszony arcát.

- Erzsébet, én nem barátja, testvére akarok magának lenni...

Egy ízben késő esteli időben egy kis varróleányt mentett meg részeg gazfickók szemtelen tolokodásától. A fickók heten voltak, valamelyik kiadta a jelszót, hogy a "görögöt" le kell ütni.

Akkora pofont kapott, hogy véres szájával egyenesen a görög templom kerítésének esett. Ekkor előlépett a másik nagy bottal a kezében.

Geraszim egyszerűen kivette a kezéből a botot, mind a hatnak adott jó pár ütleget, elszédelegtek sietve, azonnal kijózanodtak.

- Most hol lakik édes gyermekem? – fordult a reszkető lányhoz.
- A felsőparton, kint a malom mellett.
- Majd én hazakísérem.

A hosszú úton a szép csillagos nyári estén elég idő volt hozzá, hogy a leány elveszítse eszét a babonásan kedves, bátor lovagja mellett.

- Nagyságos úr, rebegte a búcsúzáson, mikor a szalmafedeles kis városvégi ház kapujához érkeztek, nem tudom mi van velem, de úgy érzem, jobb lett volna ha azok a részegek agyonvernek. És nézett lángoló arccal szép nagy, hűséges kék szemeivel a fiú arcába.
- Semmi baj, kisleányom, itt van 100 forint, lássa el magát kelengyével és menjen hozzá tisztességes, jóra való emberhez. Lássa, nekem nincs időm ilyen kis fiatal leányokkal foglalkozni.

És az a különös komoly, ábrándos lelkű fiú sohasem udvarolt szülővárosában senkinek. Ha férfi társaságában felhozták előtte, elgondolkodott komolyan és azt felelte:

- A nőt, különösen a magyar nőt, oltárképnek teremtette az Isten, nem azért, hogy mi férfiak sárba rántsuk, aki pedig már ott fetreng, azzal nem érdemes foglalkozni.

Az ifjúság az ajkát harapdálta. Óh azért a csodálatos nemeslelkű fiúért hogy rajongtak a nők és elhomályosodott mellette a legszebb férfi is.

*

Athén mellett, az évezredes romoknál Periklész egykori kertjében találkoztak, a kis hercegnőt elragadta megvadult hátslova, Geraszim odaállott a vágató ló elé, vaskézzel, párduc ügyességgel elkapta a zablát, aztán lesegítette az agyonrémtelt leányt a nyeregből.

Bemutatkozásra nem volt szükség, az akkori bállokból jól ismerték egymást.

- Nyújtsa ki a karját Geraszim! – mondotta a kis hercegnő – még mindig rosszul érzem magam és itt a romok között úgysem lát senki.

És a szép, deli, erős fiú karjára vette a reszkető leányt. Gyönyörű alkonyati idő volt. A trópusi vidék csodálatos virágai teljes pompájukban nyíltak.

- Van-e otthon, Magyarországon, maga hazájában ilyen sok virág? – kérdezte a hercegnő – és vannak-e ilyen szépek?
- Nekem szépek, mert szülőföldemen nyílnak – felelt Geraszim –, nekem szép még a búzavirág is.
- Nem ismerem, – felelt a hercegnő – itt nincs búzavirág. És a nők azok szépek?
- A magyar nők nagyon szépek, felelt hévvel a fiú.
- Szereti őket? Illetőleg azt akartam kérdezni, hogy szerelmes valamelyikbe?

Zavar nélkül válaszolt a fiú:

- Egyikbe sem vagyok szerelmes fenség...
- Csak Zsófiának szólítson! Azt akarom még mondani, hogy boldog lehet az a nő, akit valaha maga szeretni fog, például én is boldog lennék.
- Zsófia!
- Maga nem olyan mint a többi férfi. Az én szememben maga egy középkori hős, olyan mint akik egykor Konstantinápolyt védték, akik ott harcoltak az utolsó görög császár oldalán. A maga őse is ott harcolt. Mondom Geraszim, nagyon boldog lesz az a lány, akit maga megcsókol.

A fiú megállott a gyönyörű meleg égöv alkonyában a neptuni Isten temploma mellett és elengedte a leány karját.

- Zsófia, a mindenszentekre kérem, ne bolondítson meg.
- Én már megbolondultam Geraszim! És maga bolondított meg.
- Ön ott áll magasan felettem a trón mellett, – felelt dacos büszkeséggel a fiú – az én feleségemnek pedig én leszek az ura és nem alattvalója.
- Óh Geraszim – válaszolt a leány – én már nem vagyok maga mellett más, mint egy gyöngé teremtés, elenyésztem maga mellett, a maga árnyékában. Itt nem királyi hercegnő szólt magához...
- Fenség!
- Istenem vagy!...Csókolj meg!

Görögország ősi ege sziporkázó fénnel borult fölējük, a gránátrózsák szelíden hajtogatták fejüket a tenger felől jövő enyhe szellőben.

Neptun Isten temploma előtt ott állott a kis hercegnő. A szép deli szentesi fiú magához ölelte erős karjaival és a fülébe súgta az ő mélyzengésű gyönyörű dallamos hangján:

- Zsófia, első és utolsó szerelmem!
- Első és utolsó szerelmem – ismételte a leány.

Felhőtlen, tiszta volt az athéni égbolt, szinte dicsfényben égtek a romok a felkelő hold világánál, a fehér tujarózsák hajtogatták kis fejüket az évezredes kövek alján és a végzet az ő fekete szárnyain közeledett a híres görög család utolsó szentesi férfiivadéka felé.

A kis hercegnőt hozzákényszerítették egy buta, csúf orosz nagyherceghez és Zsófia hercegnő mérget ivott.

A szép Haris Geraszim a szentesi ifjúság szemefénye, legszebb virága nem bírta el a rettenetes lelkirázkódást.

Első és utolsó szerelem volt.

Haris Geraszim sorsának megrázó tragikumára gondolok és eszembe jut Anteusz regénye. Felajánlották részére a konzuli méltóságot görög földön.

Óh, mennyivel job lett volna inkább idehaza, az ő egyszerű szülővárosában maradni és nőül venni annyi rajongója közül egy szép leányt, talán virágzó család állhatta volna körül később korában koporsóját, szép daliás fiúk, kedves jó leányok osztoztak volna az ősi vagyonon és a címer, a büszke nemesi címer máig sem volna fordítva a síron.

Gulyás Pap Etelka, Csongrádmegyei Hírlap 1937. május 30

A Haris-család

Olvasgatom kedves lapunk hasábjain a megyegyűlés vitatkozásait a Haris-házról. Főként tetszett nekem Böszörményi nagytiszteletű uram talpraesett hozzászólása. Hát ez a beszéd a szeg fején találta el a tárgyat. Olvasgatom a város és a megye vezetőségének küzdelmét a Haris-ház lebontásáról. Azután az öreg házra gondolva, amelynek Isten tudja hány száz éves elődjét gyermekkoromban még én is ismertem, eszembe jut a híresen szép nemes Haris-család, amelyeket én már nem ismertem, de akiket édesanyám gyermekkorában még látott.

Haris Tivadar, Haris István, Haris Konstancia, Haris Szultána testvérek voltak. Haris Tivadar volt, azt hiszem, a család által épített görög templom utolsó kegyura. Dúsgazdag ember. Nem tudom hány ezer hold földnek a boldog tulajdonosa. Mikor cséplés után megindultak Szentesre a gabonával megrakott négyökrös szekerei a földesúrnak, a Kossuth utca keresztjáróinál megakadt a forgalom, mert háromszáz szekér egymásután haladva teljesen elzárta a keresztutcák forgalmát. Olyan remek jószágai voltak, hogy a szentesi gazdák gyönyörködve fordultak meg utána. A földesúr, aki ifjúkorát nagyrészen külföldön élte át, belebolondult valami indiai fejedelem leányába, akit gyémántokkal beszőrva látott meg az angol királyi ház valamelyik hercege által adott fényes ünnepélyen és a leány néhány heti ismeretség után keleti vérmérsékletének vad szenvedélyével vetette magát a szép görög ifjú karjaiba. Haris Tivadar komolyan gondolt rá, hogy feleségül fogja venni és lehozza szentesi birtokára. Hirtelen halt meg a leány, az akkori hírek szerint kedvenc bengáli tigrise marta halálra. A leány megzavarodott az idegen ifjú gyakori látogatásain.

A másik hír szerint a leány mérget ivott, mert Tivadar egy angol katonatiszt leányának kezdett udvarolni. Sohasem tudta meg senki mi volt a valóság, de Tamarának, az indus hercegnőnek

temetése után Haris Tivadar hazajött Szentesre egy hatalmas gyönyörű bengáli tigris társaságában. Többet nem is igen látták Szentesről eltávozni. Szorgalmas gazda lón, gavalléros bőkezűséggel támogatta egyházát és vezette, mint kegyúr. Sohasem fordult hozzá senki, ha nemes ügy érdekében fölkerlte, hogy ne támogatta ne segítette volna.

Az ötvenes években, mint kislány ismerte még az édesanyám. Magas, méltóságos szép ember volt még akkor is. Halántéka körül őszülő barna hajjal, szomorú nagy kék szemekkel. Szép szabályos görög arcéle megtartotta fiatalos nemes vonásait, pedig már közel járhatott a hatvan esztendőhöz, ha ugyan át nem haladta. Nővel sohasem látták az egykori életvidám embert. A londoni eset után semmi összeköttetése nem volt velük. Az volt a híre, hogy nőgyűlölő. Társaságban szívesen elbeszélgetett az akkori szépasszonyokkal, de került a négyszemközti találkozást.

Ennek a Haris Tivadarnak testvéröccse volt István. Szentilonai birtokát egymásután háromszor öntötte el vetéssel együtt a tiszai árvíz, kastélya összeomlott. Földönfutóként menekült be Szentesre nejével, Handzsi Júliával, vagyona roncsaiból megvette a Bonczos államtitkár mostani házát a Tóth József utcában, ott halt meg egy leánya, Mária, tüdővészben. Édesanyám, mint kisleány, emlékszik a nagy temetésre, mikor a budapesti nagy Haris rokonság pompás hintói ott állottak a kapu előtt. A halottasszobában pedig ott ült Konstancia, a dandárparancsnok felesége, a budapesti főkonzul, francia márkinő nejével és a szép, büszkearcú, királynői termetű gazdag Szultána, aki tucatszámra kosarazta ki a kérőket és soha sem ment férjhez.

Haris Istvánnak két szép daliás fia is ott állott nővérük arannyal kivert fehér érckoporsója mellett, Geraszim és Tivadar. Az akkori szentesi ifjúságnak büszke reménysége, legszebb két virága. Pár év múlva Tivadart is odatemették Mária nővére mellé, a görögtemplom kriptájába. Ismét elsuhant pár esztendő. Geraszim kihivatott Görögországba, hogy bemutassák a görög királynak, az volt a terv, hogy a budapesti görög főkonzul visszahívása után őt fogják kinevezni görög konzulnak. Az udvari estélyeken belebolondult egyik görög hercegnőbe. A hercegnőt máshoz adták feleségül, Geraszim testben-lélekben megtörve érkezett haza, már akkor dúsgazdag ember volt. Nagybátyja, Haris Tivadar édesapjával, Istvánnal együtt a Tivadar által építtetett, a szentesi görög temetőben ma is álló sírboltban pihentek. Nemsokára ő is oda költözött. A család öröklött betegsége, a tüdővész teljes erővel kitört rajta. Temetésén, 1874. év augusztus havában ott volt az egész város, fáklyák sorfala közt vitték le vörös brokátselyemmel bevont valódi aranylábakon pihenő hatalmas érckoporsóját a nyolc fekete ló által vont díshintóra.

A temetés órájára lovasfutár hozott Budapest felől egy hatalmas élővirágkoszorút, széles fehér selyemszalagján valódi aranyhímzéssel, valódi keleti gyöngyökkel messzire csillogott a felirat: „Neked: szeretettel a viszontlátásra”. Hogy ki küldte a koszorút, senki sem tudta, de a gyöngyökkel hímezett királyi korona ott csillogott a szalagon. Most már csak két férfitagja élt a Haris-családnak: Haris János orvos, akinek háza volt a mai Haris-ház elődje, erre a magas, méltóságos őszhajú gentlemanra, mint kisgyermek én is emlékezem. A szekerei épp úgy jártak fábiáni birtokáról, mint azelőtt pár évtizeddel Haris Tivadaré. Beláthatatlan sorban fordultak be az alacsony Görögház udvarára, hogy azután lerakva a szekér terhét, az átelleni kiapun visszainduljon a majorságba. Haris János sem nősült meg, a monda szerint egy angol lady hideg szíve gyűlöltette meg vele az asszonyokat. Fenntartotta orvosi rendelőjét, ahol nagy szakértelemmel, teljesen díjtalanul rendelt minden szenvedőnek. Jó orvos volt, családomban sokszor hallottam emlegetni, mikor egyik gazdag gyerektelen nagynénimről Budapesten lemondtak a professzorok, végső kétségbeesésében Haris doktorhoz fordult, aki pár hónap alatt teljesen kigyógyította. Az öregséget érezvén közeledni, felköltözött egyik palotájába Budapestre, hogy testvéréhez, Pálhoz, a görög konzulhoz közelebb legyen. Ott is halt meg, rengeteg vagyonát öccsére hagyva.

Az utolsó Harist, a konzul fiát már én is ismertem. A mostani Haris-ház építése alatt atyjával többször lejött Szentesre. Többször megfordultak valami jogi ügyiben nagybátyám ügyvédi irodájában.

Szép görög arcélú fiú volt. Olyan kedves, szomorú nagy szemei voltak, mint amilyeneket Geraszim fényképén látok. Egy szerencsétlen szerelem kezébe adta a töltött pisztolyt. A konzul, látva a Haris-család végpusztulását, nagy alapítványt tett halála előtt, amelyet Hariseionnak neveznek.

Még női ágon is kipusztult a híres család, azaz, hogy él még Szentesen egy özvegy, aki nyomorúságosan kézimunkából tengeti az életét, az utolsó Haris leány unoka. Sokszor még betévő falatja sincsen. A szentesi Haris kriptában még egyetlen koporsónak van helye, ahova betehetik ezt a Haris unokát örök nyugalomra. De a hatalmas vagyonból egy fillér járadékot sem húz, mint legalább valami kegydíjat mely megmentené öreg napjaiban az éhenhalástól.

Sokszor elnézegetem Mindenszentek napján a Haris kriptát, ott áll szemben a Kálvária temető hatalmas vaskapujával a görög temetőben, fehér márvány sírkő, Haris Tivadarnak, az építetőnek nevét még jól el lehet olvasni, a többieket vagy fel sem írták, vagy lemosta az idő. Szép nemes büszke faj volt, Bizáncból menekült el ősük, mikor II. Mohamed összetörette a

görög császárságot. Számkivetett sorsuk Szentesre dobta és most a Haris-ház lebontásával el fog tűnni az utolsó nyom, az utolsó emlék a szentesi Harisok lakóhelyéről. Egyedül az ősrégi görögtemplom, amelyet ők építettek, őrzi meg emléküket és az a gyommal borított omladozó sírbolt, amelyet bemohosodott, koszorútlan márványsírkövével úgy el tudok nézegetni halottak napján a Kálvária temető gyönyörű vaskapujából.

Gulyás Pap Etelka, Szentesi Napló 1940. március 31

A Harisok

Elszegényedett az egyik Haris-ág. Gyönyörű szentilonai birtokát tönkretette a Tisza árvize, Haris István öt gyermekével, két fiúval és három leánnyal menekült be Szentesre. A büszke földesúr ott kapott lakást a becsületes Vass asztalos házában, a néhai dr. Vecseri Sándor főgondnok háza helyén álló nádas házban. Sokszor hallottam emlegetni a házigazda leányától, Vass Esztertől, özvegy Szathmáry Pálnétól, aki még akkor leány volt, de nekem 93 éves korában beszélt el a vagyont bukott Haris-család akkori életét. A szép daliás két fiút és a három leányt, akik elszegényedésükben is büszke úri gyermekek voltak. Sokat emlegette nagybátyjukat, Haris Tivadart, aki naponként meglátogatta már akkor betegeskedni kezdő testvérét, azért nem vette őket házához, mert nőt egyáltalában nem szívelt a közelében, így nem tűrhette sógorasszonyát sem.

Mikor a rakoncátlan Tisza folyó visszatért a medrébe, Haris István eladta kéményig betáblázott birtokát, vagyona roncsából megvette a Tóth József utcai házat. A nagy kaszás volt az első látogató a régi, úri bútorokkal gyönyörűen berendezett lakásban. Mária pár hónap leforgása alatt ott feküdt a sarokszoa címeres vörös brokát selyemmel letakart ravatalán.

Pár hónap múlva követte az édesapja.

Azután a mai Úri Kaszinó helyén álló ősi Haris-házba látogatott el a Halál, Haris Tivadart is eltemették. Rengeteg vagyonát testvére árvái örökölték. Minden gyermek 40 000 forintot és 400 hold földet kapott. A Haris árvák beköltöztek az ősi Haris-házba. Mikor Haris Tivadar utolsó óráit élte, meglátogatta az akkori görögkeleti lelkészt, beszélgetés közben hirtelen odanézett a nagybeteg az egyik nyitva álló szoba ablakra.

- Tisztelendő úr, — a Haris-család ki fog pusztulni.
- Honnan gondolja ezt nagyságos uram?

- Nézze csak, egy fehér génusz az imént lépett be a szoba ablakon, bal kezében lefelé fordított fáklya, tudom, halálomat fogja jelenteni, a halálunkat, érzem. Ötven év múlva egyetlen Haris sem fog élni.

A lelkész az ablak felé pillantott, nem látott senkit, de a leeresztett hófehér csipkefüggöny vadul meglöbögött, noha szellő se lendült a szép nyári alkonyaiban.

*

Tíz év múlva ugyanazon a helyen, ugyanabban a vörösbrokát selyem baldachinos faragott diófaágyban feküdt az ifjú Haris Tivadar. A francia konzul leányába volt szerelmes, a konzul a találkán érte a fiatalpárt, egyetlen leányát bekényszerítette a kolostorba, a gavallért kikergette a házából. A gőgös Haris fiú kesztyűt dobott a feldühödött apa arcába, de a leányt nem tudta kihozni a kolostorból. Felszentelték apácának.

- A génusz! — mondotta elgondolkozva a Haris fiú, mikor a felszentelésnek hírt vett. Nehány hónap múlva kitört rajta a tüdővész...

Csend volt a mai Kiss Bálint utcában, a Haris-ház előtt vastagon hintett szalma az úton, hogy a jövő-menő szekerek ne háborítsák a nagybeteg nyugalmát. A református templom tornyában megkondult a hírharang. Valakinek halálát jelentette. A lázteli kínos éjszaka után megjelentek a fuldoklási rohamok. Haris Tivadar mosolyogva feküdt a fehérselyem párnákon. Arra a csókra gondolt, amelyet a konzul leányától kapott az örök válás küszöbén.

- Ivette!

Az álom összejátszott a valósággal. A betegszoba ajtaja halkán feltárult, egy fiatal irgalmas nővér lépett be rajta.

- Ivette, – szólalt meg a fiú a kétségbeesés és az öröm vérfagylaló elegyével és eszelős csókkal borult a fiatal apáca kezére.
- Tivadar, eljöttem, ápolni foglak. A nagybeteg fölemelkedett ágyában, az éjjeliszekrény fiókjából kivette a forgópisztolyt.
- Nézd Ivette, a Génusz! – le fogom lőni és őriöngve lőtt ki a szobaablakon, a második lövés a szobasarkát érte.

A fiatal apáca szomorúan vette ki kezéből a füstölő fegyvert.

- Hagyd édes az angyalt. Előbb eljött teérted, azután értem fog eljönni, búcsúzni akarok tőled, egyetlen szerelmem, felszívni a tüdőbetegséget, aztán átmenni hozzád abba a szép

ismeretlen fehér világba, ahol a szűz, tiszta érzelmeknek nincsen akadályai többé.

Tivadar édes, jer most már imádkozzunk, el akarom lelkedet készíteni a nagy útra.

Haris Tivadar meghalt azon az éjszakán, vagy talán csak, elaludt szépen, végperceiben is a fuldoklási rohamok közt rámosolygott Ivettére, megcsókolta a feléje nyújtott feszületet.

- A génius! — mormogta, ott áll most is az ablak előtt, a Haris-családnak pusztulni kell.

*

Ez a kárhozatos angyal vezethette Geraszimot is a görög király estélyén Zsófia hercegnőhöz. Egy rövid, de gyönyörű nyár következett. Ott kísérhette Athén romjai között lóháton a szép amazont. A fiatal görög nemes boldog volt, csak a búcsúzáson vette észre, hogy elválaszthatatlanul, halálos szerelem fűzi a hercegnőhöz, akit őszre kelve férjhez adtak az orosz nagyherceghez.

Tivadar halála után négy év múlva a vörösselyem brokát baldachinos nyoszolyába, a legszebb szentesi fiút fektették, akkor is nyíltak az ablak alatt a fehér virágok. Geraszim nagyon szerette a virágokat. Csodálatosan minden reggelre érkezett számára egy gyönyörű virágcsokor, vörös gránát rózsákból, égő keleti szegfűvirágokból, pálmalevelekből fonva és a beteg annyira szerette a virágait. Minden este feje alá tette őket és a virágok oly jól érezték magukat az őket hervasztó lázteli ölelésben. Elkezdtek sugdosni a nagybeteg fülébe epedő sóhajokról, el nem csattant tüzes csókokról, elérhetetlen csillagokról, néma vágyódásáról egy koronás hercegi szívnek...

Az utolsó órákban Geraszim senkit sem tűrt meg maga mellett. Még édesanyját, testvéreit is kiküldte a szobából, azt mondta, hogy csak virágaival kíván beszélni. Virágaival és a fehér Géniusszal, aki akkor is ott állott a nyitott ablak előtt...

Az utolsó Haris, a konzul fia egy teljesen szegény kis polgárleányba volt szerelmes. Nagybátyám irodájában valami jogi ügyben járt többször az apa és fiú. A bácsi irodájában én voltam a helyettes ügyvédsegéd, mint zárdabeli vakációs növendék.

Rég folyhatott már a családban a küzdelem, az apa kétségbeesetten harcolt fia komoly szerelme ellen, a fiú János épp oly makacs elszántsággal védelmezte boldogságát.

- Nézze csak méltóságos uram, szólott az ügyvéd a rögtönzött vitába, látszott, hogy mindenáron villámhárító akar lenni, jobb lenne ezt a kényes dolgot a jövőre bízni.

A konzul hideg, büszke tekintettel nézett végig az ügyvéden.

- Az a leány, válaszolt emelt, határozott hangon, jegyezze meg ügyvéd úr, soha sem lesz Haris János felesége.

Akkor, mondotta csendesen a szép, görög arcélú, szomorú szemű fiú, akkor apám el fog jönni újra az a fehér Génusz, a lefordított fáklyával...

Pár év múlva, egy viharos estén váratlanul megjelent a Harisok budapesti márványpalotájában a Génusz, azt mondják, a konzul felismerte, lekapta a vadászfegyverét a falról és rálőtt, de egyetlen fia, a dúsgazdag, szép fiatal görög nemes az éjszakán föbelőtte magát. Vagy talán senki sem halt meg közülük. Sem Konstantinápoly hős védője, az első menekült Haris, sem a szentesi templomépíttető ősök, sem az utolsó szép Haris fiúk, sem a virágok. Én azt hiszem, mindnyájan élnek odaát, de a sírt azóta fölverte a gyom és a bomladozó sírkő koszorú nélkül áll évről évre.

Gulyás Pap Etelka, Szentesi Napló 1940. április 14

Az átok az utolsó stációhoz érkezett

1850 szeptember 1. Szentes, Munkácsi utca.

Haris Tivadar háza ott állott a mai Kaszinó helyén. Hosszú cserepes ház, végig az utcai fronton, a Kossuth tér felé nézve ugyanolyan épület egyvonalban az utca másik frontján. Az első volt az urasági lakás, a másik, a szembenálló a cselédek háza volt. Hét pompás szoba a régi épületben, selyemmel kárpitozott falak, a cinterem, amely ünnepi alkalmakkor ebédlőnek használtott, halványkék aranyvirágos brokátselyemmel volt behúzva. A diófa szárnyasajtók nehéz bársonnyal átbélelve. Nesztelenül nyíltak hatalmas rézsarkain. A kékselyem falakon az ősök olajfestésű képei. A szekrények roskadásig megrakva ezüst edényekkel. A tölgyfapadlón nehéz perzsaszőnyegek. Az emberek úgy jártak a szobákban, mint az árnyak, a drága puha vastag szőnyeg minden lépést felfogott.

Haris Tivadar a csendet szerette.

A cinterem volt egyúttal a ravatalozó helyiség, ott pihentek meg utolsó útjuk előtt az ilyen alkalomra félretett nehéz vörösbársonnyal leterített hosszú keskeny vörösmárvány asztalon a gazdag büszke Haris ifjúk, Haris leányok, mielőtt elindultak az Örökkévalóságba.

A szalon rózsaszínselyem brokát, álmatagon könnyű finom selyemcsipke függönyökkel, a szoba közepén a milói Vénusz csalódásig hű másolata. Minden sarokban a padlótól a

mennyezetig érő velencei tükör. A hálósobákban hatalmas rézveretes diófaágyak, ott születtek és ott is haltak meg a Harisok.

A hosszú keskeny udvar, parkírozott, két sor öreg platánfa árnyékolta be a homokkal vastagon hintett, virágokkal szegett széles utat. Szemben a Kiss Bálint utcára nyíló kapuval gyönyörű életnagyságú Mária szobor. Díszesen faragott pergola alatt az örökmécs éjjel-nappal égett előtte.

*

1850 szeptember 12.

Haris Tivadar ott ült a vörös mahagóni zongora mellett egy lüktető keleti dalt játszott, nem vette észre, hogy háta mögött halkán kinyílik az ajtó. Belép rajta egy feketehajú, égőszemű karcsú, magas keleti szépség. Kiveszi tokjából a szalon díványon heverő hegedűt, kíséni kezdi a zongorajátékot.

- Boriska – fordult vissza meglepetten a földesúr –, Boriska, hogy jöttél most énhozzám?
- Mert szeretlek, mert nem tudok élni nélküled...

Páczi Boriska Szentesen született zseniális hegedűművész új Czinka Pannát ígért az országnak. Szegeden játszott fivérével a ritkaszépségű, aranyszőkehajú Páczi Jancsival. Valahogyan összetalálkozott a szentesi földesúrral.

Haris Tivadar túl volt már a negyven éven, de férfias szépsége még nem veszített az értékéből. Ifjúkorának egyetlen szerelme tárgya, az indián hercegnő a föld alatt pihent már. Haris Tivadar került a nőket, annál jobban bolondultak azok utána. A gyönyörű kis primásnő is halálosan beleszeretett.

- Boriska – állott fel a zongora mellől a férfi –, Boriska menj, haza, nem akarlak többé látni!
- Elkergetel, mint egy hitvány ebet?! – jajdult fel a leány.
- El, Boriska. Asszonyod nem tud már megélni az én szívemben. Te utánad százan is bolondulnak.
- Nem kell egy sem.

Haris Tivadar megrendült egy pillanatra. Ilyen nagy szerelmet kell elutasítani azért a halványulni soha nem akaró emlékekért. Csak pillanatnyi volt a habozás, azután keményen, dacosan lépett előre.

- Édes Boriska, te elérhetetlen csillagot kergetel. Ábrándok honába tévedsz, megcsalnak az álmok, mint ahogy engemet is megcsaltak. Azután ki fog hűlni a szíved, mint kihűlt az enyém is, eredj, még nem késő, térj vissza az élet útjára.

Démoni szikra gyűlt ki a leány szemeiben. Elmegyek örökre – mondotta –, elmegyek egyetlen csókod, egyetlen ölelésed nélkül. Nem öleltem még meg az életemben soha férfit és nem is fogok megölelni. Mondod, térjek vissza az élet útjára, – elkéstem. A szívemben megfagyott az érzés a te szavaidra. Elmegyek örökre, maradj te magadra és ne legyen boldog a te ivadékod. Hatalmasok, gazdagok vagytok, vesszen ki a családod, aki pedig megmarad közöttetek, minden kincsét elveszítse, éhen pusztuljon.

*

Az ivadékod – mondotta a budapesti jurátus bálon a szép vasmegyei földesasszony is, aki még a cigányleánynál is jobban szerette Haris Tivadar –, azokat verje meg az Isten, akire egy aranyat is hagysz...

Másnap reggel halva találták ágyában. Valamilyen méreggel megmérgezte magát.

Aztán jött Lakos Eszter. Fábiánban egymás mellett a birtokuk. Eszter öntudatos, komoly leány, délutánonként együtt sétálgattak a nyárfával szegett utakon. Haris Tivadar – mondotta a következő év szeptemberében a leány egy ilyen séta alkalmával –, magába még most is szerelmesek a nők és a legszerelmesebb én vagyok. Furcsa úgy-e, hogy megmondottam, de azért mondottam meg, mert többet nem mondhatom, holnap ilyenkor nem leszek az élők között.

Haris Tivadar felkacagott, tréfás, évődő hangon felelt.

- Hát akkor szép túlvilági álmokat Esztike! Láss, már nekem nincs szívem, odahagytam Indiába...

Másnap délután futótűzként terjedt el a városban az a hír, hogy a szép gazdag Lakos Eszter beleölte magát a fábiáni Pusztatemplom alatt a Kórógy vizébe, egy levelet találtak a parton Haris Tivadarhoz címezve. „Élj boldogul, de átkozott legyen örökséged!”

Szeged alatt is fölvetette a víz egy hónap múlva Páczi Boriska holttestét.

Az átok megfogamzott. Teljesen kipusztult a Haris-család. Az utolsó ivadék, a legszebb fiú, a szép szelíd leányok virágkorukban legtöbb esetben szörnyű tragédiával szállottak a sírba...

Gulyás Pap Etelka, Szentesi Napló 1940. szeptember 29.

*Szabó Erdélyi Gabriella,
festő, restaurátor művész,
Koszta József Múzeum, Szentés*

Lakkok, lenolaj és enyv használata a festmények védőrétegében - Ifj. Kiss Bálint és Koszta József festményének összehasonlításakor, 1830 és 1915 között

Bevezetés

Vászonra festett olajfestményeket a keretezéskor, szokás szerint, nem helyezték üveg alá, az 1800-tól 1900-ig terjedő időszakban, ahogyan korábban, úgy mind a mai napig sem. Azonban a környezeti hatásokkal szemben, másrészt esztétikai céllal, a színek mélyítése és az egyenletesen visszavert fényhatások elérésében, a festményre felhordott védőréteg adott nekik védelmet. Ez lehet bizonyos lakk, a legtöbb esetben, de lehet lenolaj, vagy enyv is, habár ezeket más céllal használták. Ebben az időszakban váltak uralkodóvá a természetes gyantákból készült lakkok. 1841-től, a plein-air festők szabadba költöztetett „műtermével”, a könnyebben használható tubusos olajfestékek megjelenésekor, megváltozott a festők alapanyagokhoz való hozzáállása. Ifj. Kiss Bálint, Kurca-part híddal és csónakkal c. festményét, amelyet 1830-ban, még a műteremében festett, egy idealizált tájat, emlékezetből, a saját kezűleg, finomra tört pigment porból és lenolajjal kikevert festékkel, hasonlítom össze Koszta József, Kukoricatörés c. művével, amely 1915-ös keltezésű, és a plein-air jegyében alkotott, előre gyártott tubusos festékekkel, kinn a szabadban, a kukoricaföldön. A festmények, mindkét esetben olaj technikával készültek. A rajtuk végzett vizsgálatok során, kiderülnek olyan információk a művekről, amelyek keletkezésük pontosabb idejét, a festőművész által használt festéstechnikai eljárásokat, anyaghasználatukat, és nem utolsósorban a műalkotások konzerválásának módját segítik felderíteni és adnak útmutatást a helyes eljárások elvégzéséhez a restaurálás során. Ilyen vizsgálatok lehetnek elsősorban a fototechnikai eljárások, amelyeket a restaurálási

beavatkozások előtt végez el a szakember, a műtárgy lefényképezésével, különféle megvilágítási körülmények között. Ezek a felvételek sok információt adnak a festményen alkalmazott anyagok használatáról és koráról, amellyel elindulhatunk a további vizsgálatok megtervezésével és a helyes tisztítási eljárások elvégzésével.

Ifj. Kiss Bálint: Kurca part híddal és csónakkal

Koszta József: Kukoricatörés, olaj, vászon, 1915.

Történeti áttekintés

Kritikus változás: A tubusos festék megjelenése

A középkor hagyománya sokáig megmaradt festészeti körökben, amikor a pigmenteket saját kezűleg törték, ásványokból finom porrá, és keverték ki olajokkal, hogy festéshez használhassák. Ekkor még alaposan levédtek a festmények felületét, testes lakkokat alkalmazva, amelyek patina réteget is vontak a felületre, kissé elbarnítva a színeket. Az 1841-ben szabadalmaztatott **fémfestéktubus** forradalmasította a kültéri (plein-air) festészetet, könnyebben használták, nem kellett sok előkészület hozzá. Ez a lakkok használatára is hatott: a művészek gyakrabban fejezték be képeiket lakk nélkül vagy csak vékony védőréteggel, amely gyorsabban száradt, és átlátszóbb volt, hogy megőrizze a természetes fényhatásokat, szemben a korábbi "múzeumi" barna tónussal.¹

Az 1800 és 1900 közötti időszak a lakkok használatában a kézműves receptek korszakától a nagyüzemi vegyipari gyártásig tartó átmenetet jelentette. Míg a század elején még a természetes gyanták és olajok domináltak, a végére megjelentek az első modern, tartósabb bevonatok.

Legfontosabb lakk-típusok és alkalmazások

- **Sellakk (Spirituszlakk):** A 19. század legnépszerűbb bútorbemunkálása volt. A lakkpajsztetű váladékából készült gyantát alkoholban oldották fel.
 - **Politúrozás:** Az 1800-as évek elején alakult ki a híres **francia politúrozás** (French Polish) technika, amellyel rendkívül magas fényű, tükörsima felületet értek el, réteges felhordással.
- **Olajlakkok (Kopál és Borostyán):** Kemény természetes gyanták (például kopál vagy borostyán) és száradó olajok (főleg lenolaj) hevítésével készültek. Ezek tartósabb, vízállóbb felületet adtak, mint a sellakk, de lassabban száradtak.

A 19. századi festészeti lakkok összetétele alapvetően három fő komponensből állt: **természetes gyantákból, oldószerekből** és esetenként **adalékanyagokból** (például száradó olajokból vagy fémekből).²

1. A legfontosabb gyanták

¹ <https://medium.com/@Med1um1>

² <https://www.mdpi.com/>

- **Masztix:** A *Pistacia lentiscus* fa gyantája, amelyet a 19. század közepéig a leggyakrabban használtak. Összetétele komplex triterpén vegyületekből (pl. oleanolsav) és egy polimer frakcióból áll.
- **Dammár:** Az 1820-as évektől terjedt el. Molekuláris szerkezete stabilabb, mint a masztixé, így kevésbé sárgul az idővel.
- **Kopal és Szandarak:** Ezek keményebb, fosszilis vagy félig fosszilis gyanták. Oldásukhoz gyakran hevítésre volt szükség olajban, ami sötétedéshez vezetett.³

2. Oldószerek és hígítók

- **Terpentinolaj:** A legfontosabb szerves oldószer, amelyet fenyőfélék gyantájának lepárlásával nyertek. A masztixot és a dammárt is ebben oldották fel (általában 1:2 vagy 1:3 súlyarányban).
- **Spiritusz (Alkohol):** Elsősorban a gyorsan száradó lakkokhoz használták.
- **Velencei terpentín:** Valójában egy sűrű balzsam (vörösfenyő gyantája), amelyet a lakk rugalmasságának növelésére adtak a keverékhez.⁴

3. Festészeti médiumok (Megilp és társai)

A 19. század egyik jellegzetessége a lakk és az olajfesték közvetlen keverése volt a palettán:

- **Megilp / Gumtion:** Masztix lakk, lenolaj és **ólom-acetát** (szárítóanyag) keveréke, amely zselés állagot adott a festéknek. Ez segítette a vastagabb, lazúros rétegek felvitelét, de később gyakran repedezést okozott.⁵

Történeti receptpélda (Masztix lakk, 1850-es évek):

Egy tipikus recept szerint 1 rész porított masztix gyantát 2-3 rész tiszta terpentinolajban oldottak fel, enyhe melegítés (kb. 60-70°C) mellett, majd szűrővel tisztították a szennyeződésektől.⁶

Ezek az **összetevők** hogyan befolyásolják a festmény **öregedését** és a mai **restaurálás során:**

³ <https://www.nationalgallery.org.uk/whats-on>

⁴ <https://www.mdpi.com/>

⁵ <https://www.sciencedirect.com/>

⁶ <https://hal.science/?lang=en>

- **Művészeti lakkok:** A festészetben a **masztix** volt a legelterjedtebb képkeret- és festménylakk a század közepéig, majd megjelent a **Dammár** lakk is. Ezeket gyakran terpentinnel hígították a gyorsabb száradás érdekében.
- **Papírmasé és dísz tárgyak:** Az 1800-as évek elején Európában divatosak voltak a lakkozott papírmasé székek és dobozok, gyakran gyöngyházberakással díszítve.⁷

Technológiai változások a 19. században

- **Gyári termelés:** 1790-től Európában, majd az 1820-as évektől az USA-ban is megjelentek az első lakktárak (gyárak), véget vetve a műhelyekben titokban kevert, egyedi receptek korszakának.
- **Vegyifejlődés:** 1850 után a technológiai fejlődés lehetővé tette ellenállóbb lakkok létrehozását, amelyek jobban bírták a hőt és a vizet, mint a korábbi viaszos vagy tiszta sellakkos felületek.
- **Körömlakkok előfutárai:** A század végén már felbukkantak a modern manikűr korai formái (például a francia manikűr alapjai), bár a mai értelemben vett nitrocellulóz alapú színes körömlakkok csak az 1900-as évek elején jelentek meg.⁸

A 19. században az olajfestmények lakkozása nem csupán védelmi funkciót töltött be, hanem az esztétikai egység és a "mesteri" befejezés kötelező elemévé vált. Ebben az időszakban váltották fel a nehéz, sötétedő olaj-gyanta lakkokat a könnyebben kezelhető spirituszlakkok.⁹

Legfontosabb lakk-típusok

- **Masztix lakk:** A század első felének legnépszerűbb választása. A masztixfa gyantáját terpentinnel oldották fel. Előnye a gyors száradás és a könnyű eltávolíthatóság volt, de hajlamos volt a "virágzásra" (fehéres opálosodás a nedvességtől) és az idővel való repedezésre.
- **Dammár lakk:** Az 1820-as évektől kezdett elterjedni Európában és Amerikában, a század végére pedig szinte teljesen kiszorította a masztixot. Világosabb maradt, kevésbé sárgult, és ma is az egyik legfontosabb természetes képzőművészeti lakk.
- **Kopal lakk:** Rendkívül kemény és tartós "fosszilis" gyantából készült, amit olajjal hevítve oldottak fel. Bár kiváló védelmet nyújtott, sötétedésre hajlamos és szinte

⁷ <https://woodworkersinstitute.com/>

⁸ Canadian Association for Conservation of Cultural Property +5, <https://www.cac-accr.ca/>

⁹ https://www.conservation-wiki.com/wiki/Main_Page

eltávolíthatatlan volt a festékréteg károsítása nélkül, ezért inkább csak alapozókba vagy adalékként használták.¹⁰

Funkciók és technikák

- **Retus lakk:** A festés közbeni "beszívódott", bemattult foltok felfrissítésére használták, hogy a művész újra lássa a színek eredeti mélységét.
- **Akadémiai egység:** A korabeli szalonkiállításokon (például a párizsi Salonon) a lakkozás szinte kötelező volt. Úgy tartották, hogy a lakk "nemesíti" a festményt, összefogja a különböző rétegeket és a "régi mesterek" műveihez hasonló patinát ad.
- **Megilp (Medium):** Egy népszerű, zselés állagú adalék, amely masztix lakk és száradó olaj keveréke volt. J.M.W. Turner és kortársai előszeretettel használták a festék textúrájának javítására, bár hosszú távon ez a festmény szerkezeti gyengüléséhez vezetett.¹¹

Az 1830-as években a Habsburg Birodalom területén

Ebben az időszakban a lakkozás kultúráját két erős hatás alakította: a **bécsi biedermeier** kifinomult bútorművészete és a **magyar reformkori** festészet (pl. Barabás Miklós kora).

Ekkor a vegyipar még gyerekcipőben járt, így a lakkokat szinte kizárólag természetes alapanyagokból, gyakran a műhelyekben, egyedi receptek alapján állították elő.

1. Bútorlakkok: A Politúr diadala

A korszak legmeghatározóbb technológiája a **sellakk** volt. Az 1830-as évek a biedermeier stílus virágkora, ahol a cél a fa természetes erezetének kiemelése volt tükörfényes felülettel.

- **Bécsi politúr:** Ez a technika világhírűvé tette a monarchia asztalosait. A sellakkot (lakkpajzstetű gyantáját) magas fokú borzeszben (alkoholban) oldották fel.
- **Alkalmazás:** Nem ecsettel kenték, hanem egy gyapjúval töltött vászondarabbal, a „labdával” dörzsölték a fába, rétegről rétegre, néha napokig tartó munkával.

2. Festészeti lakkok (Olajképekhez)

A hazai festők és restaurátorok ebben az időben főként importált alapanyagokból dolgoztak, melyeket helyi gyógyszertárakban vagy festékkereskedésekben szereztek be.

- **Masztix lakk:** 1830-ban ez volt a „szabvány” a magyar akadémikus festészetben. A görög Hiosz szigetéről származó gyantát terpentinben oldották fel. Gyönyörű fényt adott, de a

¹⁰ <https://www.nationalgallery.org.uk/whats-on>

¹¹ <https://www.naturalpigments.com/>

monarchia kontinentális éghajlatán (a fűtött szobák és a hideg falak közti különbség miatt) hajlamos volt a repedezésre.

- **Borostyánkő-lakk:** Különösen tartós képekhez használták. A borostyánt olajjal hevítették fel (ami veszélyes és bűdös folyamat volt), így egy rendkívül kemény, sötétedésre hajlamos, de vízálló réteget kaptak.
- **Velencei terpentín:** Gyakran adták a lakkokhoz, hogy azok rugalmasabbak maradjanak és ne pattogzzanak le a vászonról a hőmérséklet-ingadozás hatására.¹²

3. Használati tárgyak és hangszerek

- **Hangszerlakkok:** Cremona és Bécs hatására a magyar hangszerkészítők (pl. a híres lantos- és hegedűkészítő dinasztiák) sajátos **olaj-gyanta lakkokat** használtak, amelyek receptjét titokban tartották. Ezek kopalból, lenolajból és színezőanyagokból (pl. sárkányvérgyanta a vöröses színért) álltak.
- **Hintólakkok:** 1830-ban a kocsigyártás (pl. Kocs község öröksége) kiemelt iparág volt. Itt kemény **kopallakkot** használtak, amely bírta az időjárás viszontagságait és a felcsapódó sarat.

Összehasonlító táblázat (1830-as évek, Monarchia)

Típus	Összetétel	Jellemző használat
Spirituszlakk	Sellakk + Alkohol	Biedermeier bútorok, politúrozás
Terpentine lakk	Masztix / Dammár + Terpentín	Olajfestmények végső lakkozása
Olajlakk	Kopal / Borostyán + Lenolaj	Hintók, kültéri nyílászárók, hangszerek

1915-re a festészeti technológia egy izgalmas átmeneti korszakba ért

Miközben az akadémikus festők még a 19. századi hagyományos recepteket követték, az avantgárd és a modern mozgalmak (mint az expresszionizmus vagy a futurizmus) már kísérleteztek a mattabb felületekkel és az új ipari anyagokkal. Az első világháború éveiben a következő védőrétegeket alkalmazták a leggyakrabban:

¹² <https://www.essentialvermeer.com/>

1. A domináns védőréteg: Dammárlakk

1915-ben a **dammárlakk** volt a legelterjedtebb végső lakk. Mivel a korábban népszerű masztixról kiderült, hogy idővel erősen sárgul és hajlamos a repedezésre (krakkelődésre), a festők többsége áttért a dammárgyanta és terpentín keverékére.

- **Tulajdonsága:** Rugalmasabb maradt, mint a masztix, és kevésbé volt hajlamos a kékes homályosodásra (úgynevezett "bloom"-ra).
- **Alkalmazása:** Puha mókusszőr ecsettel vitték fel, általában a festmény teljes száradása (ami 6-12 hónap is lehetett) után.¹³

2. A "Retuslakk" mint ideiglenes megoldás

Mivel a háború alatt a műkereskedelem és a kiállítások felgyorsultak, a festőknek nem volt idejük kivárni a teljes száradási időt.

- **Összetétele:** Nagyon hígított dammár vagy masztix lakk, sok terpentinnel.
- **Célja:** Ez a réteg elég vékony volt ahhoz, hogy a festmény "lélegezni" tudjon és az oxidációs folyamat (száradás) folytatódhasson alatta, miközben már védte a felületet a portól és egységes fényt adott a képnek.

3. Matt és viaszos bevonatok

A modernista festők (például a Nyolcak vagy az impresszionisták követői) elkezdtek elutasítani a 19. századi "múzeumi fényt".

- **Méhviasz:** Gyakran használtak terpentínben oldott méhviaszt a lakkhoz keverve, vagy önmagában, hogy selyemfényű vagy teljesen matt felületet kapjanak. Ez jobban illett a modern, kevésbé részletező festésmódhoz.

4. Ipari és kísérleti anyagok

Az 1910-es évek közepén kezdtek megjelenni az első kőolajszármazékokból készült ásványi lakkok és a korai cellulóz-alapú lakkok, bár ezeket a művészfestők ekkor még gyanakvással fogadták, és inkább csak az ipari dekorációban használták.

Miért fontos ez ma a restaurátoroknak?

¹³ <https://www.essentialvermeer.com/>

Az 1915 körül készült képeknél a legnagyobb probléma, hogy a háborús alapanyag-hiány miatt a festők néha **rossz minőségű hígítókat** vagy **háztartási lakkokat** (például bútorkávéknak szánt **kopált**) használtak. Ezek:

- Rendkívül sötétre színeződtek az elmúlt 110 évben.
- Gyakran annyira kemények, hogy az eltávolításuk (tisztításuk) során a festékréteg is veszélybe kerülhet.

Miként lehet megkülönböztetni egy eredeti 1915-ös lakkozást egy későbbi, mondjuk 1950-es évekbeli restaurálástól?

Bár a **lenolaj** és az **enyv** alapvető fontosságú anyagok a festészetben, védőréteggént (végső lakként) való használatuk a 19. században és 1915 körül is kifejezetten **szakszerűtlennek** vagy **kényszermegoldásnak** számított.

Részletes elemzés arról, miért nem ezeket használták szándékos védelemre, és mi történt, ha mégis:

1. Lenolaj mint "védőréteg"?

A lenolaj a festék kötőanyaga, nem pedig a lakkja. Ha egy festő a kép befejezése után tiszta lenolajjal kente át a felületet (ezt nevezték *olajozásnak*), azt általában a bemattult színek felfrissítése miatt tette.

- **A probléma:** A lenolaj nem szárad meg üvegszerűen kemény réteggé, mint a lakk. Ehelyett egy puha, rugalmas filmet alkot, amely:
 - **Erősen sárgul:** Idővel mélybarna vagy sötétsárga tónust ad a képnek (különösen sötét helyen tárolva).
 - **Ragacsos marad:** Hónapokig, sőt évekig vonzza a port és a kormot, ami belegyógyul a rétegbe.
 - **Beleég a festékbe:** Mivel kémiaiilag azonos a festék kötőanyagával, a későbbi restaurátorok nem tudják eltávolítani anélkül, hogy magát a festményt is feloldanák.
- **Használata:** 1800 és 1915 között csak tanulatlan amatőrök vagy nagyon szegény művészek használták végső "lakkozásra".

2. Állati enyv (Bőrenyv, Csontenyv)

Az enyvét a festészetben szinte kizárólag a **vászon alapozására** (szigetelésére) használták, hogy az olaj ne marja szét a rostokat.

- **Védőréteggént:** Nagyon ritkán alkalmazták, főleg ideiglenes jelleggel (pl. szállítás előtt).
- **A hiba:** Az enyv vízbázisú. Ha a száraz olajfestményre kenték:
 - **Lepattogzik:** Nem tapad jól az olajos felülethez, így rövid időn belül pikkelyekben leválik.
 - **Érzékeny a párára:** A legkisebb nedvesség hatására megduzzad, homályossá válik, vagy penészedni kezd.
- **Kivétel:** A színházi díszleteknél vagy olcsó dekorációs festéseknél használták, ahol nem az örökkévalóság, hanem az olcsóság volt a cél.

Miért találkozunk mégis ezekkel régi képeken?

Ha egy 19. századi festményen lenolajos vagy enyves "lakkot" találunk, az általában két dologra utal:

1. Házi "restaurálás": A kép tulajdonosa évtizedekkel később látva, hogy a festmény bemattult, bekente azzal, ami otthon volt (pl. étkezési lenolajjal vagy asztalos-enyvvel), hogy visszaadja a fényét.¹⁴

2. Műtermi kísérletezés: Néhány művész (például a 19. század végén a szimbolisták vagy az impresszionisták egy része) kísérletezett "matt" hatásokkal, és olykor szokatlan anyagokat (pl. enyves-tempera réteget az olaj felett) használtak, ami ma komoly fejtörést okoz a restaurátoroknak.

Összegzés:

Anyag	Szerepe 1800-1915 között	Védőréteggént való alkalmassága
Lenolaj	Kötőanyag (festékhez)	Alkalmatlan (sárgul, ragad, eltávolíthatatlan)
Enyv	Alapozás (vászonhoz)	Alkalmatlan (lepereg, érzékeny a vízre)
Gyantalakk	Végso védelem	Ideális (átlátszó, kemény, cserélhető) ¹⁵

¹⁴ <https://www.essentialvermeer.com/>

¹⁵ <https://www.essentialvermeer.com/>

A 19. században a művészek egy része kísérletező kedve, mások a technikai tudás hiánya vagy a gyors siker (azonnali mély színek) hajszolása miatt használtak olyan anyagokat, amelyek ma komoly gondot okoznak a restaurátoroknak.

Íme a legnevezetesebb példák:

1. J.M.W. Turner (1775–1851)

A brit tájképfestő a „technikai rémálom” mintapéldája a restaurátorok számára.

- **Hiba:** Megszállottan használta a **Megilp** nevű médiumot (masztix lakk és lenolaj keveréke). Imádta a zselés állagot, mert segített a drámai fényhatások elérésében.
- **Következmény:** A képei már az életében elkezdtek repedezni és sárgulni. Sok festménye ma „folyik” vagy sötétedik, mert a túl sok olaj és lakk keveréke instabil kémiai szerkezetet alkotott. Turner sokszor vízbázisú és olajbázisú rétegeket is egymásra festett, ami a festék lepattogzásához vezetett.

2. Sir Joshua Reynolds (1723–1792)

Bár a 18. század végén élt, hatása az 1800-as évek elején is óriási volt. Ő volt a „rossz technika” nagymestere.

- **Hiba:** Gátlástalanul keverte a **lenolajat, a viaszt, az aszfaltot és a különböző lakkokat**. Gyakran használt olyan száradó olajokat, amelyek sosem keményedtek meg teljesen.
- **Következmény:** Kortársai azzal viccelődtek, hogy a portréit „nem szabad a napra tenni, mert leolvadnak”. Festményein ma hatalmas, mély repedések (ún. korokodilbőr-repedezés) láthatók a rosszul megválasztott kötőanyagok miatt.

3. Hans Makart (1840–1884)

Az Osztrák-Magyar Monarchia ünnepelt „festőfejedelme”, akinek stílusa a bécsi Ringstraßen-stílus alapja volt.

- **Hiba:** A drámai, sötét tónusok és a gyors száradás érdekében rengeteg **bitument (aszfaltot)** és vastag olajos-lakkos glazúrokat használt.
- **Következmény:** A bitumen sosem szárad meg teljesen, és idővel elnyeli a fényt, miközben „széteszi” a felette lévő festékréteget. Sok Makart-festmény mára menthetetlenül besötétedett és elvesztette eredeti ragyogását.

4. Eugène Delacroix (1798–1863)

A francia romantika óriása is hajlamos volt a technikai túlzásokra.

- **Hiba:** Gyakran használt túlzott mennyiségű olajat és gyantát a lazúrozáshoz, hogy elérje a velencei mesterek mélységét.
- **Következmény:** A lakk és az olaj öregedésével a képei „bebarnultak”. A híres „A szabadság vezeti a népet” című művét is többször kellett tisztítani, mert a művész által használt eredeti anyagok sötét fátylat vontak a színekre.

5. Munkácsy Mihály (1844–1900)

A legismertebb magyar példa a bitumen és a túlzott olajhasználat káros hatásaira.

- **Hiba:** A drámai hatás érdekében aszfaltalapozást (bitument) használt, amit vastag olajrétegekkel fedett.
- **Következmény:** Ez a technika okozza a Munkácsy-képek jellegzetes sötétedését és a festékréteg „megcsúszását”. A restaurátoroknak hatalmas kihívás a bitumenes rétegek konzerválása, mert az anyag folyamatosan mozog a kép felszíne alatt.

6. Koszta József (1861–1949) esetében **nem valószínű**, hogy szándékos védőréteggént használt volna tiszta lenolajat, azonban a festészeti technikája miatt a képei felületén gyakran jelen van az olaj túlsúlya, ami hasonló problémákat okoz.

Koszta az alföldi iskola képviselőjeként a „drámát” a vastag, pasztózus festékfelhordással és az erős fény-árnyék ellentétekkel érte el. Az ő esetében a következő technikai sajátosságok figyelhetők meg:

1. Az "olajozás" (Huile de coude) jelensége

Koszta és kortársai gyakran alkalmazták az **olajjal való átkenést**, de nem védelmi célból, hanem azért, mert a vastag festékréteg száradás közben helyenként "beszívódott" és bemattult. Hogy a színek újra mélyek és tüzesek legyenek (különösen a mélyvörösek és sötétkékek), a festők néha tiszta lenolajjal törölték át a felületet. Ez azonban **nem lakk**, és idővel ráragad a por, a réteg pedig besötétedik.

2. A túl zsíros festékhasználat

Koszta híres volt arról, hogy rengeteg festéket használt. Ha a festékhez a tubusból kinyomva még plusz lenolajat kevert, hogy az kenhetőbb vagy fényesebb legyen, az a kép "túlzsírosodásához" vezetett.

- **Következmény:** Ez a felesleges olajmennyiség a száradás során a felszínre úszhat, és egy sárgás, ragacsos réteget alkothat, ami megtévesztően úgy néz ki, mintha "be lennének kenve olajjal".

3. A bitumen és az aszfalt árnyéka

Munkácsyhoz hasonlóan Koszta is tanult és alkotott olyan közegben, ahol a sötét tónusok mélyítésére aszfaltot vagy bitument használtak.

- Ezek az anyagok sosem száradnak meg teljesen, és a bennük lévő olaj folyamatosan vándorol a felület felé, egy zavaros, sötét réteget képezve a kép tetején, ami elnyomja az eredeti színeket. A Magyar Nemzeti Galéria restaurátorai gyakran küzdenek a Koszta-képek ilyen jellegű tisztításával.

4. Mit használt valódi védelemre?

Koszta József a képzése és a korszaka alapján, ha lakkozott, akkor valószínűleg a már említett dammárlakkot vagy masztixot használta. Azonban az ő stílusához (expresszív, nyers erő) a túl magas fényű "tükörlakk" kevésbé illett, így sok műve eredetileg is csak mérsékelt volt fényes.

Összegezve: Ha egy Koszta-képen vastag, sárgás, ragacsos réteget látunk, az nagy valószínűséggel nem szándékos védőréteg, hanem a festékből kivált felesleges olaj, a beégett por vagy egy későbbi szakszerűtlen házi felfrissítés eredménye.¹⁶

A festmények felületén alkalmazott enyv (állati eredetű kötőanyag) használata 1915 körül már kifejezetten anachronisztikusnak vagy kísérletinek számított az olajfestészetben, de bizonyos speciális esetekben mégis felbukkant.

Míg 1830-ban még előfordult népi vagy kézműves környezetben, 1915-re a professzionális művészek pontosan tudták, hogy az enyv és az olaj „ellenségek”.

1. Az enyv mint "ideiglenes lakk" (Provisorium)

Ebben az időszakban az enyvot (főleg a tiszta **zselatint** vagy a hígított **nyúlenyv**) néha a friss olajfestmények ideiglenes védelmére használták szállítás előtt.

- **A technika:** Ha a kép még nem száradt meg teljesen (így nem kaphatott gyantalakkot), egy vékony enyvréteggel vonták be, hogy megvédjék a portól.

¹⁶ <https://www.essentialvermeer.com/>

- **Eltávolítás:** Elméletileg ezt később egy nedves szivaccsal le lehetett mosni, mielőtt a végleges dammárlakkot felvitték. Ha azonban ez elmaradt, az enyv „ráragadt” az olajra, és idővel szürkés, repedezett réteggé vált.

2. A "Mattolein" és a matt felületek divatja

1915 körül a modern festők (például a német expresszionisták vagy a magyar aktivisták) kerülték a csillogó felületeket.

- Néhányan kísérleteztek **enyves tempera** ráfestéssel az olajképre, hogy matt, freskószerű hatást érjenek el.
- Mivel az enyv vízbázisú, az olajon való tapadása gyenge volt, így ezek a rétegek mára gyakran pikkelyesen leválnak (ún. *flaking*).

3. Hamisítások és "antikolás"

A műkereskedelemben 1915-ben már létezett az igény a képek „öregítésére”.

- Az enyvot arra használták, hogy mesterséges **krakkelődést** (repedéshálót) hozzanak létre. Az enyv száradás közben gyorsabban húzódik össze, mint az alatta lévő olajfesték, így „szétrántja” a felületet, antik megjelenést kölcsönözve a képnek.

4. Miért volt ez technikai hiba?

Az enyv használata a festmény felszínén 1915-ben (is) súlyos következményekkel járt, amit a korabeli restaurátorok, például a budapesti Szépművészeti Múzeum szakemberei is dokumentáltak:

- **Higroszkóposág:** Az enyv magába szívja a levegő páratartalmát. A réteg megduzzad, majd kiszárad, ami a festékréteg feszüléséhez és leválásához vezet.
- **Visszafordíthatatlanság:** Ha az enyv beszivárgott az olajfesték pórusaiba, a későbbi tisztítás során a víz, amivel az enyvot oldanák, károsíthatja a vásznat vagy az alapozást is.

Összegezve: 1915-ben egy képzett festő (mint Koszta József vagy a korszak akadémikusai) tudatosan soha nem használt volna enyvot védőréteggént. Ha ilyet találunk egy korabeli képen, az szinte biztosan későbbi, szakszerűtlen beavatkozás vagy egy félresikerült technikai kísérlet eredménye.¹⁷

¹⁷ <https://www.essentialvermeer.com/>

Hogyan különböztetik meg a restaurátorok az enyves réteget a gyantalakktól egy vizsgálat során?

A restaurátorok a 19. századi és későbbi festmények vizsgálatakor több különböző, egymást kiegészítő módszert alkalmaznak az enyves rétegek és a természetes gyantalakkok (pl. dammár, masztix) megkülönböztetésére.

1. UV-fluoreszcencia vizsgálat

Ez a leggyorsabb, roncsolásmentes módszer. Az anyagok eltérő színnel világítanak ultraibolya fény alatt:

- **Természetes gyantalakkok:** Jellemzően erős, zöldes, sárgás vagy tejszerűen szürkés fénnel fluoreszkálnak. Az öregedéssel a fluoreszcencia intenzitása nő.
- **Állati enyvek:** Általában halványabb, fátyolos fehér vagy világossárga fényt bocsátanak ki. Ha az enyv pigmentekkel vagy agyaggal van keverve, a fluoreszcencia elmaradhat.¹⁸

2. Oldhatósági próbák

Mivel az enyv és a gyanta kémiaiailag teljesen eltérő, más oldószerekre reagálnak:

- **Gyantalakkok:** Szerves oldószerekben, például **terpentinben, alkoholban vagy xilolban** oldódnak.
- **Enyves rétegek:** **Vízben oldódnak** vagy víz hatására megduzzadnak. A restaurátor egy apró, nem feltűnő ponton végzett nedves teszttel azonnal meg tudja állapítani, ha a réteg vízzel eltávolítható.¹⁹

3. Keresztmetszeti analízis és festés (Mikroszkópia)

Ha a felületi vizsgálat nem döntő, apró mintát vesznek a festmény rétegeiből, amit műgyantába ágyazva, keresztmetszetben vizsgálnak mikroszkóp alatt.²⁰

- **Vegyí színezés (Staining):** Speciális reaktív festékeket használnak a rétegek azonosítására. Például a *Ruthenium Red* a növényi gumikra/enyvekre, míg a *Sudan Black* az olajos/gyantás összetevőkre ad pozitív reakciót.²¹

¹⁸ <https://www.jstor.org/journal/jamerinstcons>

¹⁹ https://www.conservation-wiki.com/wiki/Talk:Main_Page

²⁰ <https://fineart-restoration.co.uk/>

²¹ <https://aiccm.org.au/>

4. Műszeres analitikai módszerek

A legpontosabb meghatározást a molekuláris szintű vizsgálatok adják:

- **FTIR spektroszkópia:** Kimutatja az anyagok infravörös elnyelési spektrumát, ami alapján egyértelműen elkülöníthetők a fehérjék (enyv) és a terpének (gyanták).
- **XRF (Röntgenfluoreszcencia):** Segít az esetleges szárítóanyagok (pl. ólom az olajlakkokban) azonosításában.

Összegezve

Vizsgálati módszer	Enyv (Fehérje alapú)	Gyantalakk (Terpén alapú)
UV fény	Halvány fehér / sárgás	Élénk zöld / sárga / szürke
Oldószer	Víz (duzzad/oldódik)	Terpentin, alkohol, benzin
Érintés/Textúra	Rideg, néha pikkelyesen válik	Rugalmasabb, de sárgul és repedezik ²²

Miként zajlik egy tisztítási folyamat, amikor egy előregedett, besötétedett lakkréteget kell eltávolítani a festményről?

A festmények tisztítása és az előregedett lakkréteg eltávolítása a restaurálás egyik legkritikusabb folyamata, mivel ez **visszafordíthatatlan**. A folyamat alapelve a „minimális beavatkozás”, és minden lépést alapos tudományos vizsgálat előz meg.

Íme a tisztítási folyamat főbb lépései:

1. Próbatisztítás (Ablaknyitás)

Mielőtt a teljes felületnek nekimennének, a restaurátor apró, néhányszor pár milliméteres területeken – általában a kép szélén vagy kevésbé hangsúlyos részén – **oldhatósági próbákat** végez.

- Különböző erősségű oldószer-keverékeket tesztel, hogy megtalálja azt a pontot, ahol a lakk már oldódik, de az alatta lévő **eredeti festékréteg még érintetlen** marad.

2. Oldószeres tisztítás

A leggyakoribb módszer a folyékony oldószerek használata.

²² <https://www.essentialvermeer.com/>

- **Eszközök:** Finom fapálcikára tekert orvosi vattát (tampont) használnak.
- **Folyamat:** A tamponnal körkörös mozdulatokkal fellazítják a lakkot. Amint a vatta elszíneződik (barnás-sárgás lesz a régi laktól), azonnal eldobják és újat használnak, hogy ne dörzsöljék vissza a koszt a kép pórusaiba.
- **Oldószerek:** Gyakran használnak izopropil-alkoholt, acetont vagy lakkbenzint, de ezeket szigorúan meghatározott arányú keverékben alkalmazzák, hogy kontrollálják az oldási sebességet.

shutterstock.com · 2372520221

https://www.shutterstock.com/hu/search/art-conservation?dd_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

3. Modern technológia: Gél-tisztítás

Ma már gyakran nem folyékony oldószert, hanem **oldószer-géleket** használnak.

- **Előnye:** A gél nem folyik el, és nem szívódik be a vászonba vagy a festék repedéseibe. Csak a lakk felületén fejti ki hatását, így sokkal pontosabban szabályozható, mennyi lakkot távolítanak el.
- **Tisztítás után:** A gél egy semlegesítő oldattal (például lakkbenzinnel) maradéktalanul le kell mosni.

<https://www.queensu.ca/art/art-conservation>

4. Enzimes tisztítás

Ha a lakkréteg alatt vagy felett makacs szerves szennyeződések (például a korábban említett **enyvmaradványok** vagy ételnyomok) vannak, **enzimeket** hívnak segítségül. Ezek a fehérje- vagy zsírbontó enzimek szelektíven csak a szennyeződést bontják le, anélkül, hogy károsítanák a gyantát vagy az olajat.²³

5. Lézeres tisztítás

A legmodernebb eljárás során rövid impulzusú **lézersugarat** használnak.

- A lézer energiája elpárologtatja a sötét szennyeződést és a lakkréteget, de amint eléri a világosabb festékréteget, a hatás megáll. Ez rendkívül biztonságos, de nagyon drága és lassú módszer.

6. A "Vékonyítás" elve

A restaurátorok gyakran nem távolítják el az összes lakkot. Egy **mikroszkopikus vékony réteget** néha fent hagynak (ún. *patina*), hogy megőrizték a festmény történeti karakterét és elkerüljék a kép „túltisztított”, nyers kinézetét.

²³ <https://www.essentialvermeer.com/>

Mi történik utána? A tisztítás után a festmény színei újra ragyogóvá válnak, de a felület védtelen marad. Ezért a folyamat végén egy új, **stabil, nem sárguló szintetikus vagy finomított természetes lakkréteggel** vonják be a képet.²⁴

Restaurálás során szerzett tapasztalatok

Ifj. Kiss Bálint festményét, a „Kurca part híddal és csónakkal”, a Koszta József Múzeum tulajdonában, ... leltári számon nyilvántartott, a Képzőművészeti raktárban elhelyezett, az előző időszakos, „Ég Szentés felett” c. kiállításon, szereplő műtárgyat restaurálásra megkaptam, keretragasztás és festmény tisztítás céljából.

Ugyancsak ezzel a céllal került hozzám Koszta József, „Kukoricatörés” c. festménye, amely a Koszta József Múzeum állandó tárlatán, a Koszta teremben láthatjuk.

Amikor a festmények próba tisztítására került sor, lényeges különbségeket tapasztaltam a tisztításhoz használt szerek hatásában.

Átvételi állapot

Mindkét festmény felületét vékony barnás szürke fátyol borította, amely az oxidálódott lakkrétegből és az évszázados porból rakódott le.

Ifj. Kiss Bálint: Kurca part híddal és csónakkal, olaj, vászon, 1830.

²⁴ <https://www.essentialvermeer.com/>

Koszta József: Kukoricatörés, olaj, vászon, 1915.

Félig letisztított festmény

Denaturált szesszel kezdtem a tisztító ablakokban a tisztítást, amely a Kiss Bálint képén jól működött, minden erőfeszítés nélkül, a festékréteget nem feloldva, letisztította a felületet.

Dammár: Az 1820-as évektől terjedt el. Molekuláris szerkezete stabilabb, mint a masztixé, így kevésbé sárgul az idővel.

Félig letisztított festmény

A Koszta festményen a denaturált szesz nem akart működni, ezért zsíralkohol szulfáttal és nitro hígítóval, majd Kromophággal próbálkoztam. A legjobb eredményt a denaturált szesszel felduzzasztott zsíralkohol-szulfáttal bevont, majd nitrohígítóval lemosott felület tisztult a legszebben.

UV-lumineszcens felvétel

Az UV-lumineszcens felvételen a lakkréteg sárgászölden lumineszkál, amit a félig letisztított festmény középtáján lehet észlelni, a középső fa vonalában. A baloldal a letisztított, a jobb oldalon a megöregedett lakkréteg látszik sárgásan. Az UV (ultraibolya) sugarak gerjesztik a festményen lévő anyagokat, itt a gyantákat a lakkban, amelyek sárgás zöld tartományban bocsátanak ki sugarakat. Ahhoz, hogy mindez látható legyen, el kell telnie néhány percnél az UV lámpa felkapcsolása után, a teljesen elsötétített teremben. Itt azt láthatjuk, hogy a le nem tisztított felületeken, amely összefüggő sárgászöld színnel lumineszkál, a már 1820-tól elterjedt, jobb minőségű Dammár lakk jelenlétére utalhat, mégpedig egyszerű terpentinnel keverhette, mivel a festő szép egyenletesen tudta eloszlatni a felületen, és nem oxidálódott nagy mértékben, kevésbé sötétedett be a korához mérten, a festmény keletkezésének ideje 1830.

UV-lumineszcens felvétel

A Koszta József festményén már nem látunk olyan mértékben egyenletesen és sárgászölden lumineszkáló felületet, hanem egy kékeslilát, egyenetlent, a sötét foltokkal, amelyek retusokra utalnak, korábbi javítások nyomaira. A lakkozás kétséges, hogy bármilyen lakkot használt volna a festő, mivel sárga tartományban fénylő felületet, csak a nagyon vastag rétegben, pl. a felhőkön észleltem. Ez lenolaj jelenlétére utalhat, amelyet nagy mennyiségben használt Koszta, főleg a kiemelt részekben, felhőkön, emberi alakokon, vagy más kihangsúlyozott formák ábrázolásában, ahol a festmény sárgán lumineszkál. Használhatott enyvvet a festmény felületén, amikor egy nem fénylő, matt felületet akart létrehozni, ez okozhatja a kékes lila lumineszkálást. Azért is kétséges a lakkozás, mivel a kortárs festők ebben az időszakban kerülték a fényes felületek létrehozását, inkább a matt, színeiben mély, drámai festményt akarták eredményül.

Azonban a sötét javítás nyomok miatt feltételezhetjük, a modern lakk jelenlétét, ahol ezek a korábbi retusok észlelhetők, mint azokra felhordott, vagy ráfújt lakk réteget, mivel a modern szintetikus akrillakkok is kékes lilán lumineszkálnak. Egy korábbi restaurálás eredménye lehet.

Koszta és kortársai gyakran alkalmazták az **olajjal való átkenést is**, de nem védelmi célból, hanem azért, mert a vastag festékréteg száradás közben helyenként "beszívódott" és bemattult. **Hogy a színek újra mélyek és tüzesek legyenek (különösen a mélyvörösek és sötétkékek)**, a festők néha tiszta lenolajjal törölték át a felületet. Ez azonban **nem lakk**, és idővel ráragad a por, **a réteg pedig besötétedik**.

A lenolaj lumineszcenciája (fluoreszcenciája) UV-fény alatt jelentősen eltér a gyantalakkokétól, és nagyban függ az olajréteg **korától**, valamint **vastagságától**.²⁵

A lenolaj jellemző színe UV-fényben:

A tiszta, öregedő lenolaj UV-fény (365 nm) alatt általában **halvány, tompa sárgásfehér** vagy **szürkés-sárga** színben lumineszkál.²⁶

Mi különbözteti meg a többi anyagtól?

- **Intenzitás:** A lenolaj fluoreszcenciája sokkal **gyengébb és "laposabb"**, mint a természetes gyantáké (mint a dammár vagy a masztix). Míg egy gyantalakk élénken, szinte "világító" zöldesen vagy kékes-fehéren ragyog, az olajréteg inkább csak egy tompa, zavaros fátyolnak tűnik.
- **Színeltolódás:**
 - A **friss lenolaj** alig fluoreszkál.
 - Az **öregedő, oxidálódott olaj** (ami a 19. századi képeken van) sárgásabbá és opálosabbá válik az UV-fényben.
- **A "beszívódás" hatása:** Ha a lenolajat nem lakként, hanem csak a színek felfrissítésére használták (ahogy Koszta József kapcsán említettük), akkor nem egységes réteget alkot, hanem **foltos, egyenetlen, piszkos-sárga** derengést mutat a sötétebb festékrétegek felett.

Hogyan látja ezt a restaurátor?

A gyakorlatban az UV-vizsgálat során a következőket figyelik meg:

1. **A lakk hiánya:** Ha egy festményt nem lakkoztak le, csak olajos a felülete, az UV-fényben "sötétnek" tűnik a jól lakkozott képekhez képest. Az olaj nem adja azt a jellegzetes, összefüggő zöldes reflexiót, amit a dammár.

²⁵<https://www.essentialvermeer.com/>

²⁶ <https://www.essentialvermeer.com/>

2. **Átfestések (Retusok):** Mivel a lenolaj lumineszkál, a rajta lévő későbbi javítások (retusok), amelyekben kevesebb az kötőanyag vagy más típusú, **sötét, majdnem fekete foltként** ugranak ki a sárgás háttérből.

3. **Kiszáradt foltok:** Ahol a vászon beszívta az olajat, ott a fluoreszcencia megszűnik, és mélyvöröses vagy barna "lyukak" látszanak az UV-képben.

Fontos megjegyzés: Ha a lenolajhoz szárítóanyagot (például **ólmot**) kevertek – ami a 19. században gyakori volt –, az tovább módosíthatja a lumineszcenciát, néha fémesebb, szürkésebb tónust adva neki.²⁷

Összefoglaló: a 19. századi és 1915 körüli festményeken leggyakrabban előforduló kötő- és védőanyagok jellemző megjelenését **UV-fény (365 nm)** alatt.

Anyag megnevezése	Jellemző UV-lumineszcencia színe	Megjelenés jellege
Természetes gyanta (Dammár, Masztix)	Élénk zöld, sárgászöld vagy tejszerű szürke	Erős, egyenletes, "világító" réteg; az öregedéssel fényesedik.
Lenolaj (Öregedett réteg)	Tompá sárgásfehér vagy szürkés-sárga	Gyenge, fátyolos derengés; gyakran foltos vagy zavaros.
Állati enyv (Zselatin, Csontenyv)	Halvány krémszín vagy opálos fehér	Matt, élettelen hatású; ha repedezett, a rések sötétek.
Sellakk (Politúr)	Narancssárga vagy aranybarna	Jellegzetes, meleg tónusú ragyogás (főleg bútorokon/kereteken).
Viasz (Méhviasz)	Fehéres-kékes vagy halvány narancs	Alacsony intenzitású, bársonyos tapintásúnak tűnő felület.
Modern műgyanta (Restaurátori lakk)	Kékes-fehér vagy sötét ibolya	Nagyon tiszta, hideg fényű; élesen elüt a régi lakkoktól. ²⁸

²⁷ <https://www.essentialvermeer.com/>

²⁸ <https://www.essentialvermeer.com/>

Kész állapot

Restaurálás után

Restaurálás után

Summary

In this technical report, we learn about specialised restoration techniques. The report by Gabriella Szabó Erdélyi, a member of staff at the József Koszta Museum, details the professional treatment of paintings by Bálint Kiss the Younger and József Koszta.

Felhasznált irodalom

1. <https://medium.com/@Med1um1>
2. <https://www.mdpi.com/>
3. <https://www.sciencedirect.com/>
4. <https://hal.science/?lang=en>
5. <https://woodworkersinstitute.com/>
6. Canadian Association for Conservation of Cultural Property +5, <https://www.cac-accr.ca/>
7. https://www.conserva-tion-wiki.com/wiki/Main_Page
8. <https://www.nationalgallery.org.uk/whats-on>
9. <https://www.essentialvermeer.com/>
10. <https://www.jstor.org/journal/jamerinstcons>
11. https://www.conserva-tion-wiki.com/wiki/Talk:Main_Page
12. <https://fineart-restoration.co.uk/>
13. <https://aiccm.org.au/>
14. 1.foto:https://www.shutterstock.com/hu/search/art-conservation?dd_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
15. 2.foto:<https://www.queensu.ca/art/art-conservation>